

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

2/2006

číslo 66

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
"DILEMA" EKONOMIE VERSUS EKOLOGIE (PAVEL SIRŮČEK)	3
Ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti (Jakub Pikna)	12
ZÁKLADNÍ VZTAHY MEZI EKONOMICKÝM A EKOLOGICKÝM (JAN ZEMAN)	12
Dosud nejlepší ekologická „zemanovka“ (Radim Valenčík)	17
MRAVNÉ OBRODĚNÍ ČLOVEKA (JANA DZURIAKOVÁ, MARCELA MAGLIONE)	17
K česko-slovenské historii (Petr Wawrosz)	23
3. Z PRAMENŮ	24
NÁSTIN KRITIKY POLITICKÉ EKONOMIE (FRIEDRICH ENGELS - MILAN KOHOUTEK)	24
Proč oprašovat figuríny? (Radim Valenčík)	35
4. PRACOVNÍ MATERIÁLY	36
NĚKOLIK POZNÁMEK K ANALÝZE SOCIÁLNÍCH SÍTÍ (RADIM VALENČÍK)	36
K analýze sociálních sítí (Petr Wawrosz)	39
5. OHLASY	40

MARATHON

Internet: <http://valencik.cz/marathon>

<http://misc.eunet.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík

**jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON**

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Jaromír Beringer

e-mail: beringer@kfi.zcu.cz

Vladimír Prorok

e-mail: prorok@vse.cz

Pavel Sirůček

e-mail: sirucek@vse.cz

Radim Valenčík (224933149)

e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16

110 00 Praha 1

tel.: 224933149

e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON. The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 2/2006. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (3/2006) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. května 2006.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valenčík).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/1357).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

1. Úvodní poznámka

Při přípravě tohoto čísla se sešlo tolik příspěvků, že na tuto úvodní poznámku zbylo jen velmi málo místa. Do příštího tak musíme přesunout článek, ve kterém zájemcům objasníme, jak využívat redakční systém, který je na stránky Marathonu připojen, a co připravujeme k 10. výročí vzniku časopisu. Též k pokračování výběru z diplomové práce I. Merhautové se dostaneme až v některém z dalších čísel, právě tak jako ke zveřejnění některých dalších článků, které jsme obdrželi.

Potešily nás zejména příspěvky ze zahraničí, kterých si velmi vážíme. Budeme zveřejňovat i krátké ohlasy, které ze světa přijdou, pokud od jejich autorů dostaneme svolení. Jedná se totiž o příležitost podívat se na obdobné problémy prizmatem zkušeností z života v odlišných podmínkách, s odlišným kulturním a komunikačním zázemím.

Čtenář si jistě všimne, že mezi autory čísla je i osobnost patřící dnes již k dávné historii, konkrétně Friedrich Engels. Jeho pojednání vychází v původní úpravě a poprvé v plném překladu. Z hlediska současných diskusí jsou v něm obsaženy nesmírně zajímavé podněty.

2. Hlavní materiály

"Dilema" ekonomie versus ekologie aneb ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti

Pavel Sirůček

Text je rozšířenou verzí referátu [15] k diskuzi Klubu ekonomů "Ekonomie versus ekologie a moderní levice" konané 24. 1. 2006. Jedná se o skromný příspěvek k úvahám ohledně údajného rozporu mezi "ekonomickým" a "ekologickým" v kontextu stále hrozivěji narůstajících globálních problémů, v čele s tzv. globálními ekologickými nebezpečími. Materiál naznačuje některé inspirace (i z dob předkapitalistických) ohledně alternativních ekonomických přístupů a systémů, které sice rozhodně nejsou všespasitelné, ale za zamyšlení stojí. Text deklaruje nutnost boření liberálních mýtů, polopravd i tabu, a poodhaluje, co se často skutečně skrývá "za kulisami" standardních ekonomických frází, včetně iluzorního pojetí tzv. pokroku. Vyústěním je také zde teze o "ne"liberálním socialismu 21. století, kdy by daleko větší akcent mohl být kladen na hodnoty a mechanismy konzervativní, představující jednu z bariér nejen proti současným podobám globalizace, ale i naprosté ztrátě národní identity, která je ostatně i nepřiznaným cílem stávajícího směřování Evropské unie (sr. [12], [13]).

Ekonomie nebo ekologie?

Stále (a hrozivěji) aktuálnější, mnohorozměrná a nesporně také inter- či transdisciplinární problematika řešení nebo alespoň zmírňování negativních celoplanetárních dopadů moderních civilizací, formulovaná např. v rovině ekologických globálních ohrožení, má celou řadu nejrůznějších dimenzí. Mnohé již byly široce diskutovány, a to samozřejmě nejen Klubem ekonomů ([8], [9]), často v kontextu obecnějších úvah o fenoménu globalizace ([12], [13]). Také téma vztahu ekonomie a ekologie lze pojímat a uchopit různě.

Jistě sem právem náleží již klasické diskuze o vypovídací schopnosti tradičních ekonomických ukazatelů výkonnosti ekonomik i životní úrovně, kdy aspekty ekologické jsou vesměs nedoceňovány či nezřídka zcela opomíjeny. Růst klíčového ukazatele typu HDP mnohdy signalizuje spíše než zvýšení životní úrovně růst zisků zahraničního kapitálu. Vyšší tempo tradičního ekonomického růstu jistě nemusí znamenat vyšší kvalitu života - podle J. Kellera "může být jen synonymem pro bezduchý kolotoč vydělávání a utrácení" (Právo, 19. 07. 2005, s. 13). Nejen Keller ironicky připomíná, že v růstu stále existují velké "rezervy" - např. při zpoplatnění toho, co děláme sami a zadarmo (bylo vypočteno, že kdyby každá francouzská domácnost vařila, uklízela a prala u sousedů, nechala si to zaplatit a zisk přiznala ke zdanění, HDP by stoupl cca o 50 %). A co mnohde stále patrnější "růst bez práce", relativizující ekonomické poučky o růstu výroby a s tím spojeným zvýšením zaměstnanosti v obdobích hospodářského růstu? Nevypovídají aktuální údaje ekonomiky USA či Německa o větším či menším růstu provázeným však mizivým zvýšením zaměstnanosti? Jde o nedůležitou anomálii a nebo o předzvěst dalšího palčivého problému, možná již globální povahy, v kontextu úvah o očekávaném nástupu vzestupné větve V. Kondratěvova dlouhodobého cyklu, který však již nemusí být (na rozdíl od předchozích čtyř industriálních dlouhých K-vln) provázen růstem zaměstnanosti? (sr. [13]).

V obecnější povědomost již sice začínají vstupovat širší ukazatele kvality života (zohledňující nejen příjmy, ale také indikátory vzdělanosti, délky dožití, chudoby aj. - sr. [4], [6]) - nicméně i zde lze mnohé ostré výtky stále vznášet více než oprávněně. Mezinárodně bývají porovnávány indexy lidského rozvoje (přibližně s Norskem na prvním místě, Švédskem na druhém a USA na osmém) nebo různé indexy kvality života atd. Zajímavým pokusem je konstrukce celkového indexu udržitelného rozvoje (SD Index - viz [4]), kdy v souhrnných výsledcích pro 179 zemí figuruje první pětice v podobě: Švédsko, Finsko, Švýcarsko, Lucembursko a Nový Zéland; s USA na 20., Velkou Británií na 19., Německem na 12., ČR na 29., Slovenskem na 25. či Ruskem na 64. - 65. místě (tamtéž, s. 114 - 117). Publikována také nedávno byla čerstvá hodnocení environmentální výkonnosti podle indexu EPI, kdy při hodnocení 133 zemí vypadá pořadí prvních pěti takto: Nový Zéland, Švédsko, Finsko, ČR (!) a Velká Británie (se Slovenskem na 25. místě, USA na 28. nebo Ruskem na 32. místě). V žebříčku environmentální udržitelnosti (pomocí indexu ESI, který je ve srovnání s EPI hodnocením daleko rozsáhlejší a je založen na 76 proměnných) bylo srovnáváno 146 zemí s pořadím: Finsko, Norsko, Uruguay, Švédsko, Island ... ČR zde však figuruje až na 92. místě (Německo je 31., USA 45. a Slovensko na 48. místě). Index ESI hodnotí dlouhodobé směřování stavu životního prostředí, včetně vývoje v minulosti a schopnosti země řešit "zelené" problémy. Uvedená hodnocení poskytují v mnohém užitečné informace, rozhodně však nejsou všespasitelná a je nutné je brát s rezervou, o čemž svědčí i rozdílná umístění ČR (podle Respektu, 2006, č. 6, s. 3, 8).

Obširně by šlo rozebírat mnoho dalších důležitých problémů - namátkou např. otázku, který globální problém je v současnosti nejpalčivější (vždy však s přihlédnutím k jejich provázanosti a často i vzájemné neoddelitelnosti), a v neposlední řadě, jak alespoň oddálit katastrofické scénáře a kolaps civilizace. Římský klub

v 70. letech minulého století varoval před přírodními hranicemi neomezovaného růstu (v podobě vyčerpání surovinových a energetických zdrojů či příliš velkého počtu obyvatel planety), postupně však přechází ke hledání limitů uvnitř lidstva a člověka samotného, kdy důraz začal být kladen především na rozměr sociální, na mezinárodní ekonomické, politické či institucionální uspořádání nebo celostní přístupy v konfrontaci s filosofií individualismu a osobního konzumu (podrobněji [8], [9] aj.). Jeho Zprávy sice nesporně významně přispěly k rozšíření povědomosti o kategoriích jako jsou právě globální problémy, ale zejména při hledání adekvátního subjektu a způsobů nezbytných změn Římský klub mnoho nového zákonitě nepřináší. Zmínit zde možno stále snění o jakémsi "přírodním kapitalismu" či "revolucích efektivnosti" a "čistých technologiích", mnohdy s jednostranným spoléháním na tržní řešení (nejen liberály spojovaná např. se snižováním daní) a právě nové "kouzelné" technologie. V 70. - 80. letech byl nejpálčivější globální problém vztahován k udržení míru a zabránění jaderné konfrontace mezi Západem a Východem, s pádem "reálsocialismu" se však klíčové rozpory přenesly spíše do roviny bohatý Sever a chudší Jih apod.

Značná pozornost je v současnosti věnována problematice mezinárodního (či přímo globálního) terorismu - zůstává však otázkou, do jaké míry je tento uměle vyvoláván a podněcován, kdy stavy ohrožení (či obrazu islámského nepřitele) mnohým vyhovují. Vedle toho samozřejmě již dlouhodobě figurují stále aktuálnější globální problémy "ekologické", kdy stále početnější hlasy varují před globálními klimatickými změnami či spojují třetí světovou válku s pitnou vodou (která se brzy může stát opravdovou "komparativní výhodou", a to i pro naši republiku) atd. Nezřídka se objevují vysoce chmurná hodnocení situace na naší planetě, kdy např. nonkonformní J. Lovelock považuje životní prostředí na Zemi již za zničené ([3]). Tvrdí, že dnešní civilizace v nynější formě nepřežije, protože lidstvo životní prostředí ničí v takové míře, že kontrolní mechanismy globální ekologické rovnováhy umožňující život (v kontextu spíše metaforického konceptu "GAIA") začaly již fungovat proti lidem. Podnebné změny jsou nevratné a na snahy zastavit globální oteplování je již příliš pozdě. Všichni však samozřejmě nejsou tak pesimističtí a Lovelockovy obavy plně nesdílejí (sr. [5]). Nicméně nesmírně závažné společenské důsledky dnešních trendů znečišťování životního prostředí přehlížet nelze - značné narušení většiny přirozených ekosystémů či ztrátu povědomí obyvatel vyspělých zemí o pokračující závislosti na přírodě a službách ekosystémů přesvědčivě dokladuje např. příznačně nazvaná - *Rozvoj trvale neudržitelný* - práce [6].

Těžiště tohoto textu však spočívá v připomenutí hlubších kořenů růstové orientace především západní civilizace, vedoucí také k dnešnímu tristnímu stavu nejen životního prostředí. I zde lze za klíčové faktory označit tržní principy, resp. soukromé vlastnictví, představující také hlavní bariéry v prosazování trvalé udržitelnosti vývoje či života. Ve stávajících podmínkách soukromovlastnického tržního kapitalismu je řešení ekologických problémů striktně limitováno a přechod ke skutečné trvalé udržitelnosti je v podstatě nemožný (sr. [17], též [9] aj.) - vše je dále umocňováno postupující globalizací v její, zatím jediné, neoliberální podobě. Ekonomie a ekologie zde tak vždy stály, stojí a i nadále budou stát "proti sobě". Ekonomii jsou však míněny především standardní ekonomické postuláty ekonomů zejména "hlavních proudů", často i záměrně zapominající na původní poslání ekonomie a její formování coby vědy společenské.

Označení ekonomie etymologicky vychází ze starořeckého "oikonomia", kde "oikos" znamená dům či domácnost (v tehdejší širokém smyslu), "nomos" pravidlo, zákon či nařízení a slovesný kmen "nem-" má význam regulovat, spravovat, organizovat apod. V době Platóna "oikonomia" označovala správné řízení domácnosti, tradičně bývá připomínán spisek Xenofónů "Oikonomikos" (jako člověk, který řídí domácnost). Složeniny uvedených slov přejímá latina (zpočátku pro označení rozvržení básně či řeči, postupně pro organizaci, plánování či management), v dnešním významu je slovo ekonomie použito F. Quesnayem roku 1736. Od "oikos" jsou odvozena také slova ekologie jako věda o prostředí, kde mám dům (tedy kde bydlím) či "ekumena" (jako pospolitost lidí, kteří mají dům na území dané kultury či civilizace). Označení ekologie vychází z "oikos" + "logos" (slovo, řeč, myšlení, pojem též věda, nauka) a bývá zde uváděn rok 1866, resp. jméno E. Haeckel. Podle soudobých encyklopedií výraz ekologie označuje odvětví vědy studující vazby mezi živými věcmi a prostředím. Původně však "nomos" i "logos" reprezentují jen odlišný pohled na starořecké domácnosti představované "oiky" (kdy např. v době archaické byla ideálem fungování "oiku" také "autarkeia" - soběstačnost). Zmínit možno i starořecké slovo "éthos" (zvyk, charakter, mravy, způsoby chování) používané od nejstarších dob, kdy starořecký koncept pod pojmy "oikonomikos", resp. "oikonomia" zahrnoval také i všemožné etické aspekty, od nichž moderní ekonomie zcela abstrahuje (resp. implicitně předpokládá jedinou tržně-kapitalistickou "etiku").

Převládajícím modelem lidského chování nejen v ekonomické vědě se stala standardní racionalita homo oeconomicus (člověka ekonomického). Koncept je založen na principech čistě ekonomické racionality a optimalizace (resp. maximalizace), ve striktních interpretacích operující s vysoce abstraktními monstremi neustále maximalizujícími svůj individuální užitek ze spotřeby ve vlastním zájmu (podrobněji [10]). Toto individualistické pojetí (kdy např. o racionalitě celého systému rozhoduje racionalita individuí) má řadu verzí (včetně např. kvaziracionality u nových keynesovců) a je spojeno s mnohými velmi závažnými teoretickými i praktickými dopady a důsledky (blíže tamtéž). K těmto, zde velmi zjednodušeně řečeno, náleží filosofie "nejdříve je nutno si vydělat a teprve potom je možné řešit školství, zdravotnictví či ekologii". Odlišné přístupy však varují, že lidstvo již dospělo do stádia, kdy se objevují nové zásadní výzvy (včetně ekologických), které je

nutno prioritně řešit, byť i na úkor tradičně pojímaného ekonomického růstu - tedy v kapitalismu na úkor zisků, kdy jsou dnes stále patrnější snahy podřídit i reprodukci člověka zájmům zhodnocování kapitálu (např. pod pláštěm koncepcí tzv. lidského kapitálu). V neposlední řadě možno zmínit, že ekonomie a ekologie bývají tradičně stavěny proti sobě také proto, že u ekologických škod bývá původce jiný, než ten, kdo náklady nese, čímž je možno dostat se v rámci ekonomie blahobytu, resp. tzv. tržních selhání až ke koncepcím externalit, pokusům o jejich internalizaci, významu vlastnických práv apod. Ve výše uvedeném kontextu lze samozřejmě řešit mnoho dalších otázek - namátkou problematiku pojetí a vyčíslování skutečných ekologických škod a nákladů (především z celospolečenských hledisek) či nejrůznější pojetí ekologických daňových reforem atd. ([17], [18] aj.).

Kulis ekonomických frází

Dogmata především neoklasické ekonomie (ale ostatně prakticky všech liberálů různých odstínů) bývají připodobňována k mystice, resp. náboženství spíše než ke skutečné vědě, a to včetně silně zakořeněné víry v pokrok - ostatně liberální humanismus je pouze světskou verzí velkého židovsko-křesťanského mýtu. S růstu se tak stal rituální předmět, s jehož kultem může být spojována právě religiózní představa, že ekonomika, stejně jako osobní bohatství musí neustále růst a zvětšovat se - jako důkaz boží přízně. Odvolávat se je možné nejen na klasického sociologa M. Webera s koncepcí protestantské etiky coby základu raného kapitalismu, ale již na schizma evropského myšlení cca ve 12. - 13. století. Na jedné straně racionalistická scholastika Tomáše Akvinského, na straně druhé "ekologické" zásady bosých a chudých františkánů (František z Assisi), řídících se heslem "Co ze Země беру, то ji zase vrátím". Církevní soudy rozhodly spíše ve prospěch Akvinského, čímž významně přispěly k vytyčení trajektorie exploatace Země ve prospěch člověka - té slepé koleje, po níž uháníme stále zběsileji, mnozí stále "radostněji" a všichni stále neřiditelněji a neodvratněji.

Růstová orientace je zabudována v samotných základech západní civilizace, spočívá v kořenech industriálního tržního, nejen kapitalistického, systému a pomocí s ideologie "všeobecného" blahobytu (jako univerzálního práva naprosto všech především na konzum) se po II. SV stala i páteří moderních politik. Nejenom bohatý Západ se sám chytil a stále více zaplétá do civilizační konzumní pasti, dnes neoddelitelné od enormního plýtvání ve všech fázích reprodukčního procesu s důležitou funkcí reklamy či masmédií při utváření "potřeb" moderního člověka. Poctivě je však ihned dodat, že na logickou, a fundamentální, otázku stoupenců standardních schémat a myšlenkových stereotypů: "Co vlastně chcete, když ne růst - byl by tedy dnes lepší ne-růst či pokles v duchu teze "hurá zpátky na stromy" apod."? mnozí vůbec nedokáží alespoň trochu smysluplně reagovat nebo se často obávají nazývat věci pravými jmény. Také je nezbytné mít neustále na paměti, že tržní logika je neúspěšná, a tedy že moderní ekonomiky v "řešení" dilematu růst nebo kolaps na vybranou skutečně zatím moc nemají.

V neposlední řadě nutno podotknout, že většina úvah se dosud nevymanila ze zajetí příliš antropocentrického pohledu, často zcela ignorujícího, že na Zemi nežije pouze člověk, resp. že růstová orientace úzce souvisí s kreacionistickými představami. Historie již zaznamenala mnohé zániky civilizací, vždyť drtivá většina kultur a civilizací (z nichž první vznikají cca 3 000 př. n. l. v oblasti Egypta a Mezopotámie), které na Zemi kdy existovaly, již stačily zaniknout. Některé prameny považují zániky civilizací za zcela přirozené, za normální proces (jakýsi nárůst entropie), kdy naopak samotné civilizace jsou nepřirozeným důsledkem momentální souhrny okolností a šťastných náhod.

V kontextu zániku dřívějších společenství lze poukazovat na omezení osamělosti, resp. prostorem (v příliš malých populacích není prostor na nutnou specializaci - Tasmánie), příliš svazující náboženské doktríny a despotický stát bez středních vrstev (snad Egypt), vleklé krize místního zemědělství či vojenské porážky a katastrofy (roztvrzení říše Aztéků a Inků). Vedle častého "ideového vyčerpání" či problémů s praktickou aplikací vědeckého poznání (např. v antice, kdy věda často fungovala spíše jako soukromý koníček vládnoucí elity) bývá důraz kladen na podnebné změny (např. kolem Indu), přírodní katastrofy (sopky - minojská Kréta), ale také na neudržení, podle nacionálněji orientovaných historiků, potřebné "rasové čistoty" (např. v Římě). Někteří zde kriticky poukazují na značně zhoubné důsledky městského života a relativního blahobytu nezbytně vedoucí k dekadenci, úpadku mravů a devastaci - se stále více a více domestikovaným, tedy také zdegenerovaným člověkem. Na vině často mohou být i příčiny epidemiologické - různé nemoci (cholera či přenosné nemoci pohlavní, zvláště v promiskuitních a kosmopolitních prostředích typu starého Říma, ale také dnešního Západu) nebo např. dobově neřešitelné problémy s efektivní správou velkých celků či stále nenasytnější byrokracií.

V nejen ekonomickém kolapsu starého Říma mohla sehrát důležitou roli klimatická změna či kácení lesů - zřejmě však i zde šlo o složité předivo různých příčin vnitřních i vnějších (např. vpád Hunů). Pozornost by měla být věnována také tomu, že společenské elity mohly upřít svou pozornost spíše k životu na "onom" světě a ztratily tak zájem o osud světského státu, kdy na společenskou "objednávku" tak racionalismus postupně vyklízel místa různým okultním či magickým praktikám apod. Od určitého okamžiku obyvatelé Říma fakticky rezignovali na obranu svých pořádků a bránili se pouze žoldnéřskými jednotkami, často rekrutovanými ze stejných bojovníků jako byli útočníci. Uvádět lze další znepokojující podobnosti mezi koncem římské říše a současností - ve světle aktuálních nepokojů v muslimských zemích díky necitlivým provokacím s karikaturami

proroka Mohameda v západním tisku se jako fatální jeví absence jednotícího duchovního pouta západního světa na rozdíl od zemí islámských.

Mnohé z výše naznačeného ohledně zániku různých civilizací však zůstává stále pouze v rovině spekulací - co např. bylo hlavní příčinou konce staré říše Mayů, a to včetně možnosti dobrovolného opuštění mayských měst z důvodů nějakého apokalyptického bludu? Vědecká vysvětlení však vždy musí přihlížet k třídním mantinelům příslušné společensko-ekonomické formace - otrokářské, ale samozřejmě i kapitalistické. Ve všestranně propojeném globalizovaném světě by však např. klimatické změny mohly mít nesmírně zhoubné dopady na společenství úplně všechna.

Především osvícenecký ideál filosofie nikdy a nikde nekončící materiální a vědomostní expanze, včetně víry v neomezený pokrok, přináší i ofenzivní přístup ke světu (s cílem ovládnutí okolního světa) jako podstatný znak celé západní civilizace - na rozdíl od filosofii a náboženství východních, usilující např. o smíření člověka se sebou samým. Vše je umocňováno tržním prostředím, kdy k atributům všech trhů (tedy také i socialistických) nebo v hypotetickém systému samosprávy - což ale skutečné trhy vlastně nejsou, neboť zde absenteje dominance soukromého vlastnictví) náleží jejich přirozená expanze, kráčející ruku v ruce se soukromovlastnickou podstatou, resp. ziskovou orientací. A právě tržní principy a mechanismy představují jednu z klíčových bariér prosazování skutečně trvale udržitelné budoucnosti (sr. [18]). Opravdu se tedy v oblasti řešení palčivých ekologických problémů, které v podobě GLEN (globálních ekologických nebezpečí), již ohrožují samotnou existenci lidského rodu, lze spoléhat na tržně fundamentalistická řešení? Nebo nás zachrání různé "přírodní kapitalismy", kdy samotní soukromí vlastníci najednou začnou využívat ekologicky šetrné "zázračné" technologie a celý svět bude uměle vyhlížet jako po rekultivaci některých lokalit na severu Čech či jako obrovský Disneyland? Mnozí však již pochopili, že světové problémy těžko vyřeší nějaký technologický zázrak, nicméně ale právě "čisté" technologie mohou společnost posunout dopředu možná dosti výrazně.

Ale co se stále převládajícím "ekonomickým" uvažováním standardního typu, tedy že nejdříve je potřeba vydělat si a teprve potom je možné řešit ekologické aj. problémy jako onu pověstnou třešničku či šlehačku na dortu? Není však na místě teze, že již nazrál čas k tomu, aby řešení čistě ekonomických otázek přestávalo být hlavní prioritou a těžiště pozornosti bylo přenášeno na řešení "jiných" klíčových problémů (ekologických, sociálních apod.) - byť na úkor tradičních modelů v podobě stálého kvantitativního růstu, neomezeného osobního konzumu i tržních principů, tedy na úkor něčích zisků a soukromých majetků?

Za připomenutí stojí, že i v rámci standardních přístupů (tj. "ekonomie hlavních proudů") sílí pochybnosti o tržním řešení a koordinaci ekonomických, resp. společenských aktivit, umocňované především globálním prostředím. Např. v rámci nové keynesovské ekonomie (viz nositele Nobelovy ceny za ekonomii 2001 J. E. Stiglitze a G. A. Akerlofa) bývá poukazováno na to, že pro trhy je příznačný nerovný přístup k informacím, a že generují nerovnosti při vyjednáváních. V těchto reálných podmínkách (a nikoli v idealizovaném liberálním naprosto umělém světě "svobodné" dokonalé konkurence) klasická poučka o rovnosti poptávky a nabídky (resp. "vyčišťování" trhů) je pouze nepříliš významnou hypotézou. Teoreticky by sice učebnicově měly vítězit subjekty přinášející inovace, ty dobře řízené a disponující kvalifikovanými pracovníky či firmy aplikující ekologicky šetrné technologie, ale v tvrdé kapitalistické realitě často profitují především ti, kdo porušují zákony, obcházejí předpisy, ničí etiku obchodování, likvidují konkurenci či devastují životní prostředí.

Násobně je toto patrné v bývalých socialistických zemích, kdy v tradičně plebejském Česku, se svými specifickými historickými, kulturními, sociálními, psychologickými, geopolitickými, aj. kořeny, resp. tradicemi, nikdy pevně nezakořenily ty "pravé" protestantské (především kalvínské) hodnoty, na kterých vznikala a stojí západní kapitalismus. Není tedy velkým překvapením, že synonymem podnikání se zde stala orientace na kšeftiky, podvody a podvůdky či chytračení různého druhu, kdy mnohé snad ani ve snu nenapadne, že při podnikání by měl určitým způsobem profitovat nejen podnikatel, ale i kupující a stát. Ostatně ani liberální tradice není v českých zemích příliš patrná a silná. Liberalismus (K. Havlíček, J. Neruda či F. Peroutka) zde často nesprávně bývá směřován s tradicemi spíše humanistickými, resp. demokratickými (Masaryk, Beneš nebo Čapek navazující na ideje Štítného, Husa či Chelčického). Opravdu tedy za všechno může "bolševik", a nebo je minimálně podivné uměle implantovat do našeho prostředí cizorodé prvky, o které ostatně ani mnozí vůbec nestojí? Stojíme skutečně o ony neustále proklamované západní (či "evropské") "hodnoty", včetně nikterak nepodloženého svatořečení multikulturalismu, pokrytecké politické "hyper"korektnosti či kontraproduktivních oblidností typu protěžování asociálních a často společensky značně nebezpečných menšin?

Trhy samotné však nikterak negarantují, že se "dobré a slušné" subjekty udrží a "špatní či slabí" zanikají - svobodné trhy nejsou sice zpochybňovány, výše vzpomínanými, novými keynesovci jako takové, ale je poukazováno na to, že jsou efektivní pouze tehdy, když vláda dokáže korigovat jejich chyby. Otevřenou otázkou stále ale zůstává, jak? Jinými slovy, tradiční neoklasika nezvratně věří v optimální (čti efektivní, ale v čím zájmu?) alokaci zdrojů pomocí cenového, resp. tržního systému - působením oné mýtické "neviditelné ruky". Právě kolem tohoto mechanismu vzniklo nepřehledné množství mýtů, ale nejenom mýtů, ale často přímo lží a nesmyslů, ze kterých se samotný Adam Smith příslovečně musí obracet v hrobě. Stačí si pořádně přečíst *"Pojednání o podstatě a původu bohatství národů"* (ať již v "marxistickém" překladu z roku 1958 či liberální úpravě 2001), a uvědomit si dobový kontext (ale také i další dílo A. Smitha), ze kterého jsou slavné citáty

záměrně vytrhovány. Také pověstný princip paretovského optima ignoruje předběžné rozdělení majetku, moci i informací a vede k sociálně nespravedlivým výsledkům. Celý neoklasický systém implicitně předpokládá dokonalou konkurenci a neprecizuje své skryté předpoklady. Kdy by tedy byly omezené zdroje pomocí trhů alokovány efektivně? Někteří hovoří o třech podmínkách: všechny subjekty (poptávky i nabídky) mají stejné informace, musí existovat trhy úplně na všechno - na statky současné i budoucí (tedy i na vzdělání či zdraví apod.) a nesmí se vyskytovat vůbec žádné externality, veřejné statky či úspory z rozsahu, resp. úžeji technologická vlastnost rostoucí výnosy z rozsahu.

Jsou však tyto nezbytné podmínky splněny alespoň přibližně? Ale i kdyby ano, či pokud přistoupíme na pozici friedmanovského metodologického pozitivismu (kdy teorie, a to i se svými vysoce nerealistickými předpoklady, jsou správné, pokud dávají správně předpovědi), stále zde zůstává ono samuelsonovské, že trhům lze sice provolat "dvakrát sláva" (otázky "Co" a "Jak" vyrábět?), ale "nikoli již potřetí" (při řešení problematiky rozdělování - tedy otázky "Pro koho?"). Stále silněji vystupuje i klíčový problém čtvrtý "Proč?" - otázky smysluplnosti stálého, sebeudržujícího se a exponenciálního "růstu pro růst", resp. pouze konzumního vidění světa i pojetí člověka. Většina, nejen ekonomických, úvah stále setrvává v zajetí tradičního růstového a technologického imperativu v duchu konzumní logiky "více = lépe" zabudované v samotných fundamentech nejen soukromokapitalistického tržního systému, ale celé západní křesťansko-židovské civilizace, včetně jejího iluzorního pojetí tzv. pokroku. Většina lidí se tak dnes upíná k víře, že tam kde selhala např. politika, tam dříve nebo později musí zvítězit věda. Věda je sice stále více globální disciplínou, nerozlišující hranice ani náboženství, a její výsledky by se měly stát majetkem celého lidstva (plody by měl tak mít možnost sklízet každý a nikoli hrstka privilegovaných vlastnických elit), ale na druhé straně lze kriticky poukázat na závažné problémy, rizika a úskalí spojená např. s moderními technikami a technologiemi i dalšími výtěžky vědeckého poznání.

Při aplikaci systémového přístupu na společnost i globalizaci pak docházíme k závěru, že od momentu vzniku globálních rozporů a problémů má lidská civilizace pouze dvě možnosti: uvědomělou seberegulaci nebo zánik (či katastrofu, která redukuje počet obyvatel na tolik, aby ti zbývající planetě Zemi již nemohli tolik škodit). Ekonomickou roli ústřední autority tak nelze odvíjet pouze od koncepcí tržních selhání, nýbrž promýšlet a diskutovat v daleko širším kontextu - odvíjet v první řadě od nutnosti omezování přirozené expanze samotných trhů. Překážkou však stále zůstává především, z osvíceneckých kořenů vyrůstající, liberální (a přespříliš individualistická) filosofie nikdy nekončící expanze vědomostní a materiální - coby jedna z hlavních překážek nezbytné změny myšlení i udržitelného způsobu života.

Nejenom ve výše uvedeném kontextu lze nejen ke tradičním ekonomickým východiskům, modelům či poučkám, ale i k ekonomické vědě samotné vznášet celou řadu kritických připomínek. Obecnější výhrady ke standardním ekonomickým přístupům, a to z oblasti "tvrdých", ale i "měkkých" věd, směřují např. ke staré otázce, zda ekonomie je skutečnou vědou či pouhou profesí? Většina jejich standardních principů totiž nemůže být podrobena kritickému ověření a jejich matematická prezentace často slouží k maskování implicitní ideologičnosti, a k tomu, že takto formulované problémy se záměrně vzdalují z dosahu veřejnosti i volených reprezentantů s poukazy na jejich údajnou "techničnost". Ekonomové, i se svými mnohdy velmi problematickými a špatnými radami (zdaleka nejen v oblasti ochrany životního prostředí), tak nepodléhají obdobným kritériím ohodnocení výkonnosti jako jiné profese a jsou vlastně zbavováni jakékoli odpovědnosti.

Nejen neoklasická teorie se ráda zaklíná svou vědeckostí ve smyslu ekonomie pozitivní, kdy morální, etické či hodnotící normativní soudy odkazuje ze sféry vědecké do oblasti obvykle pejorativně chápané ideologie. Nicméně samozřejmě i ona obsahuje řadu nevyřčených předpokladů, o kterých prý žádný "ekonom" nemůže vůbec pochybovat. Východiskem je individualistické liberální vidění světa, člověka i ekonomiky, metodologický individualismus či vymezení předmětu zkoumání anglosaské economics, diametrálně odlišné od pojetí institucionální ekonomie, postkeynesovců či marxistických nebo radikálních politekonomů. Standardní ekonomie implicitně předpokládá obecnou prospěšnost decentralizované tržní soukromovlastnické ekonomiky, kdy např. kategorii vlastnictví (což je ostatně dynamická kategorie odehrávající se v historickém čase) tradiční neoklasika vůbec nezkoumá - o blahodárném působení soukromého vlastnictví, na vlastníky i nevlastníky, přece netřeba vůbec pochybovat. A to i v oblasti ekologie či ochrany životního prostředí. Vlastnictví se dobově ocitá v centru pozornosti až v rámci směrů nového institucionalismu (např. teorie vlastnických práv), která, obdobně jako marxisté, spatřuje klíč k ekonomice právě v kategorii vlastnictví, ale vede k oslavným závěrům ohledně nenahraditelnosti a významu vlastnictví soukromého.

Nejnovější výzkumy zasahují i do jednoho z nejcitlivějších míst standardních modelů - do příliš individualistického pojetí člověka, resp. do ztotožnění lidské podstaty s racionálním ekonomickým aktérem v podobě modelového homo oeconomicus. Toto přísně racionální monstrum je výlučně posedlé maximalizací individuálního užítu (ze spotřeby) ve vlastním zájmu. Proti axiomatice matematické ekonomie, postulující chování jednorozměrných "lidí" jako atomů, golfových míčků či morčat, hovoří poznatky antropologů, biologů, sociologů, psychologů, neurofyziologů, biochemiků či badatelů behaviorálních věd poukazující na složité motivace ústící v širší pojetí racionality než v čistě ekonomickém smyslu - kdy např. i využití emocí se může v reálném světě nedokonalých informací jevit jako velmi racionální a "ekonomické". Standardní ekonomie však povýšenou imperialitou staví mezi sebe a ostatní disciplíny těžko překonatelné bariéry, s tendencí své čistě

ekonomické principy povyšovat na obecné a univerzální principy lidského chování vůbec (sr. [1], [10] aj.). Mnozí zde rádi poukazují na dosavadní "nedospělost" ekonomie, která se (na rozdíl např. od fyziky) dosud nevyrovnala s dědictvím tzv. karteziánského pohledu na svět - s principy neměnnosti, kvantifikace a redukcionismu, a to se všemi závažnými teoretickými i praktickými důsledky. Ostatně nové paradigmatické zakotvení skutečné ekonomické vědy, adekvátně reagující na kvalitativně změněnou globální realitu 21. století náleží k nejdiskutovanějším i nejaktuálnějším otázkám dneška.

Ekonomická tabu a hledání alternativ

Mnohé zajímavé a aktuální podněty, nejen z oblasti vztahů ekonomie a ekologie, přináší dvacetidílný seriál [1] (volně přístupný v internetovém archivu na www.sedmagenerace.cz), ze kterého je ostatně převzat nejen podtitul celého příspěvku. Naďa Johanisová, vyučující ekologickou výchovu, absolventka kurzů ekologické ekonomie na anglické Schumacher College aj., se věnuje alternativním ekonomickým systémům a kriticky nahlíží na celou řadu, na první pohled "nezpochybnitelných", standardních ekonomických postulátů i východisek. Popisuje tzv. britská "ghost towns" (města duchů), kdy zde postupně mizí místní služby v podobě malých nezávislých obchodů (včetně hospod, poboček bank, či pošt), které jsou stále nemilosrdněji válcovány pronikajícími supermarkety, které dále snižují tržby ostatních, což vede k ochuzení nabídky a dále spotřebitele ještě silněji tlačí k supermarketům. Reálně však vznikají sídla silně připomínající pohraniční města v USA, po opadnutí zlaté horečky. Jde však skutečně o objektivní ekonomickou nevyhnutelnost, tradičně (a značně fatalisticky) interpretovanou téměř jako přírodní zákon? Supermarketům ale silně nahrává řada faktorů (dokáží lépe těžit z infrastruktury subvencované státem, legislativa nahrává zahraničnímu obchodu na úkor místních firem, stále zpříšňování různých předpisů atd.), kdy však tyto teoretické i praktické příčiny a důsledky standardní ekonomové obvykle zcela opomíjí.

Velkým tématem jsou banky, standardně ličené jako ostatní firmy, jako nezastupitelné a zcela "neutrální" instituce. Má však bankovníctví také nějaké negativní ekonomické, sociální či ekologické dopady - a jsou tyto opravdu pouze nutnou "daní pokroku" nebo samotným bankám, když možné alternativy jsou záměrně zamlčovány a potlačovány? Banky tvoří nové peníze (učebnicově viz multiplikovaná expanze depozit), většina peněz tak vzniká prostřednictvím dluhu a vede i k neustálému růstu množství peněz v oběhu s řadou závažných dopadů (pro inflační tlaky, na nutnost stálého růstu výroby i spotřeby, který musí držet krok s růstem peněz, na růst zadlužení apod.). Peníze sice stále narůstají, ale "drží se bohatých", což je dáno, samozřejmě mimo jiné, také principem složeného úrokování, kdy - dříve či později - všechny peníze (např. uložené v bance, byť třeba na pouhé 1 %) začnou růst exponenciálně, tj. stále rychleji.

Německá ekologická ekonomka M. Kennedy však konstatuje, že exponenciální růst je v přírodě velkou vzácností, kdy jedním z mála případů je rakovina. A právě složený úrok je připodobňován k rakovinnému bujení ekonomického a sociálního systému - např. dříve zadlužené rozvojové země nedokáží již splácet ani úroky. Kdo půjčuje bohatně, a ten, kdo si půjčuje (pokud úvěr nedokáže využít k výhodné investici), chudne. Peníze, resp. bohatství se tak (ale samozřejmě, že nikoli pouze v důsledku naznačených mechanismů) hromadí stále v menším počtu rukou a nůžky mezi bohatstvím a chudobou se stále více rozevírají. Samotné banky však jsou produktem systému, který se již dávno všem vymkl z rukou - připomeňme přenášení těžiště aktivit do oblasti nestabilního spekulativního kapitálu, kdy samotné banky jsou stále více tlačeny do spekulací, které s reálným světem (a hodnotami) již nemají vůbec nic společného a vedou k závažným, nejenom ekonomickým, důsledkům. Lze také diskutovat, komu vlastně slouží např. kreditní karty - opravdu spotřebitelům či prodejcům nebo v prvé řadě vyšším ziskům finančních institucí a spekulantů?

Jisté (ale pro mnohé pouze utopické) řešení spatřují někteří v podpoře "etických" či "demokratických" peněžních institucí, nabourávajících stovky let starou praxi půjčování peněz na úrok. Problematika "ceny peněz" je značně složitá a různé přístupy na ni nahlízejí často naprosto odlišně. Zmiňme Aristotelovu kritiku chrematistiky, kdy vrcholem špatnosti je právě půjčování peněz na úrok. Ostatně ekonomické myšlení otrokářské a feudální společnosti vykazovalo kritický a odmítavý postoj ke kupeckému (za obchodování s cílem nepřiměřeně vysokého zisku) a především lichvářskému kapitálu - tyto prvky zbožně peněžních vztahů totiž silně rozleptávaly tradiční struktury těchto společností. Bible i středověká teologie úrok odmítá či problematizuje (nehledě však na obtíže samotné církve a jejího postoje k lichvě - sr. [2]), také muslimové úrok považují za nemorální. A právě zde mnozí spatřují jednu z příčin nestabilit moderních ekonomik či přesunu nejen ekonomické moci na nekontrolovatelné nadnárodní společnosti (komerční banky, fondy atd.). Standardní učebnicová (tedy hlavně neoklasická) pojetí kritizují předchozí společnosti za "sterilní" pojetí peněz, kdy údajně nebyl pochopen ekonomický význam úroku.

Existují však také alternativy - např. v podobě švédské banky JAK Medlemsbank (www.jak.se), vzniklé roku 1965, která má poslání především v podobě půjčování peněz bez úroku. Jejich několik tisíc klientů jsou však spíše členy (jakýmiis družstevníky, kdy část z nich je také ochotna pro banku pracovat i zadarmo, svěřujícími bance své peníze bezúročně), navazujícími na tradice kooperativního socialismu 19. století. Za své úspory pobírají, místo úroků, body, které jim umožňují požádat o základní půjčku. Banka vždy spočítá, kolik bodů je třeba a během splacení dluhů se povinně spoří i dohodnutá částka - v den splacení úvěru jsou tak splněny body a

navíc existuje částka vlastních peněz v bance. Nejběžnějším důvodem úvěru u této banky jsou snahy splatit půjčky (např. hypotéky), poskytnuté komerčními bankami. JAK Medlemsbank nepotřebuje zisky pro akcionáře, nezbytné příjmy získává z poplatků členů, hradících úvěry. Banka funguje svépomocí, spojenou se vzájemnou pomocí a půjčuje již existující peníze, aniž by přispívala k tvorbě nových. Problémy těchto nekonvenčních alternativních bankovních institucí (např. ve Španělsku či Německu na principu družstevních záložen, v Británii a Irsku úvěrová družstva, u nás bohatá tradice kampeliček apod.), které nevykořisťují v tak velké míře a mohou přihlížet i k ekologickým aspektům, však nastávají v 80. letech. EU tehdy vydala mnohé omezující směrnice pod prapory harmonizace, "rovného" hracího pole či "ochrany" spotřebitele, požadující často nedosažitelné vysoké základní jmění apod. Je to však skutečně v zájmu občanů?

Ke znovuoobjevovaným alternativním systémům náleží i mnohé další formy lokálního, demokratického a etického podnikání - budované např. na družstevních principech s bohatou tradicí. Tato může být odvíjena již od Rochdalekých pionýrů z roku 1844 (svépomocné sdružení v Rochdale poblíž Manchesteru), stavicích na idejích R. Owenna, W. Kinga či J. S. Milla, s vizí nenásilného přechodu k demokratickému socialismu. Jejich pokusy se staly základem pro principy mezinárodní družstevní organizace ICA (International Co-operative Alliance, viz www.coop.org). Družstva (britská spotřební, středoevropské družstevní záložny, ale také unikátní elektrifikační družstva v meziválečném Československu, sdružující místní spotřebitele elektřiny) se v mnohém odlišují od tradičních firem, mohou představovat podhoubí alternativní ekonomiky a jsou příklady pokusů o ekonomickou demokracii. Systém tisíců družstev fungoval právě v meziválečném Československu v podobě různých kampeliček, družstev bytových, zemědělských, zásobovacích, skladovacích, odbytových či družstevních mlýnů, lihovarů apod. Družstva významně přispívala k trvale udržitelnému rozvoji především venkova, podílela se i na kulturním rozkvětu celé země (družstvo Národního divadla či družstevní principy významných hudebních těles aj.), vystupovala proti centralizaci bohatství a snižovala rozdíly mezi bohatými a chudými. Mnohé již sice zcela "odvál čas", ale opravdu se nelze poučit a inspirovat při hledání alternativ k neoliberální podobě globalizace?

Nemohou být inspirativní snahy o podnikání v menším měřítku, pomalejší růst, lokální charakter či vzájemné osobní společné vazby? Fungování "družstev", která existovala již odpradáвна (viz systém občin, cechy, mnohasetleté úsilí o "spravedlivou" cenu či středověké pojišťovny) relativizují standardní ekonomické poučky týkající se např. maximalizace zisku. Standardní učebnice rády uvádí obehnaný příklad "tragédie obecní pastviny" zvolený coby metafora neudržitelného "bezplatného" využívání přírody (resp. "tragédie" společenského vlastnictví), navzdory tomu však skutečné občiny byly pečlivě regulovány předivem zvykového práva a úspěšně fungovaly dávno před dominancí tržní ekonomiky.

Ekonomičtí disidenti poukazují na negativní důsledky přílišné specializace a automatizace, která je ve skutečnosti často sociálně i ekologicky kontraproduktivní (viz např. v zemědělství volání po stále větších plochách, výnosech a menším počtu pracovníků). Již jeden z čelných ideologů kapitalismu Adam Smith uvádí slavný příklad pozitivních efektů dělby práce ve známém příkladě manufaktury na špendlíky - jsou zde ale zohledněny dopady monotónnosti, pracovní intenzity, potěšení z výsledků práce, další formy odcizení apod.? A co vůbec dnes s tolika špendlíky? Příliš ekonomické pojetí práce kritizuje E. F. Schumacher ([7]), který poukazuje na mnoho dimenzí práce, včetně rozvíjení tvůrčích schopností i překonávání vlastního ega. Pokud by ekonomie vycházela např. z budhistických hodnot, k jejím cílům by nepatřila maximální specializace a automatizace, ale především smysluplná práce, kdy největším selháním by byla nezaměstnanost. Také u klasiků marxismu samozřejmě existují v této oblasti mnohé postřehy, obvykle však dále již nepřilíš rozpracováváné. Vedle A. Smithe připomeňme i dalšího "otce - zakladatele" politické ekonomie Davida Ricarda, se kterým je spojován koncept komparativních výhod, coby základní pilíř ideologického monolitu o přínosnosti svobodného obchodu, stále předkládaný jako nezpochybnitelný a jediný možný. Již samotný Ricardo zpochybňoval typický příklad sukna a vína, resp. Portugalska a Anglie při mobilitě kapitálu. Mnozí poukazují na neudržitelnost abstrakcí od bioregionálních výhod (v podobě složitého přediva lokálních ekonomických vazeb před specializací - viz www.bioregional.com) či přicházejí s teorií destruktivního mezinárodního obchodu (J. Vanek), kdy ze "svobodné" volné směny dnes plynou výhody v první řadě především nadnárodním společnostem. Opravdu na "svobodném" (tedy nikterak neregulovaném) mezinárodním obchodu profitují všichni?

Byla skutečně tak nepochopitelná a zcestná doporučení německé historické školy v 19. století, kdy univerzální liberální recepty klasické školy politické ekonomie odmítala jako dobově nevhodné pro německé země a označovala tyto za šité na míru pouze tehdy nejvyspělejšími ekonomikami Anglie a Francie? Komu vlastně sloužilo a dodnes slouží heslo "free trade" (volání po svobodném obchodu) - opravdu všem zúčastněným stranám, anebo pouze těm nejsilnějším, kteří si proto mohou dovolit volat po naprosto stejných pravidlech a "rovných" podmínkách pro všechny? A není vůbec víra (či pro někoho spíše propagandisticko-ideologická poučka nebo vysoce abstraktní nerealistický model) v zahraniční obchod coby "hře s nenulovým součtem" vlastně dobře maskovaným odůvodněním pro dosahování něčích vyšších zisků?

Moderním příkladem účelového volání po "rovných" podmínkách, resp. striktně rigorózních neměnných pravidlech jsou nositelé Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2004 - F. E. Kydland a E. C. Prescott. Tito v oslavovaném článku z roku 1977 pomocí matematického modelu "dokázali", že centrální banky mají být nezávislé na všech tlacích volených reprezentantů, a to i v systému liberálních parlamentních demokracií, a tedy

že měnová politika má být svěřena nezávislým ústředním bankéřům. Kardinální otázkou však zůstává, komu tato přespříliš rigorózní pravidla vlastně slouží, zda opravdu všem či především vlastníkům kapitálu a finančním institucím, v jejichž prospěch napomáhají při přerozdělování bohatství na úkor námezdních pracujících, růstu nezaměstnanosti či prodražování splácení dluhů?

Ostatně v souvislosti s udělování neoficiální Nobelovy ceny za ekonomii (nobelprize.org) mnozí poukazují na to, že jde o jakousi náhradu, v závěti A. Nobela absentující, ceny za matematiku a jiní tuto označují přímo jako vědecký podfuk (blíže [16]). Pozastávají se nad nepřiměřeným počtem oceněných z USA, kdy tvrdí, že to není pouze výsledkem výrazné nadprůměrnosti americké vědy (ostatně podle některých Američané žádné převratné myšlenky do ekonomie ani nevnesli), ale hlavně tím, že američtí ekonomové "lační" nobelovských poct zařizují udělovatelům velmi lukrativní stáže na amerických univerzitách, dále politickými tlaky, jinými formami korupce či způsoby nominace a přílišným subjektivismem výběru. Řada ekonomů (včetně "nobelistů") také v podstatě zneužila matematiku k vytváření nerealistických modelů společenských dynamických procesů. Např. podezřele velká část laureátů náleží k liberálním ekonomům blízkým chicagské škole, jejichž matematické modely slouží především ke spekulacím na finančních trzích - což je však v protikladu k záměřům samotného A. Nobela, usilujícím zvelebit osud člověka. Pochybovat lze také o tom, zda jde skutečně o pouhou náhodu, když obrovské procento laureátů lze jednoznačně řadit k pravicovému táboru. Ostatně touto cenou nebyl nikdy oceněn žádný ekologicky orientovaný ekonom, a i volání po její proměně na cenu za ekonomii a trvale udržitelný rozvoj je v očích mnohých hříchem téměř smrtelným.

Zpět k alternativním ekonomickým systémům. Mezi konkrétní a fungující alternativy náleží i praktické pokusy o lokální ekonomiky, silně zpochybňující mýtus, že ekonomická prosperita a bohatství určité oblasti závisí především na schopnosti nalákat sem cizí investory či turisty. Opravdu je primární, kolik peněz sem přiteče zvenčí? A neutěče toho ven nakonec ještě daleko více? Komu ve skutečnosti slouží všestranné úlevy nadnárodním firmám, oslavovaným jako spasitelé nejen české ekonomiky? Jak však dopadne kdysi "vlajková loď" zahraničních investic v Česku továrna LG.Philips v Hranicích na Moravě? Na základě systému investičních pobídek (daňové prázdny, dotace na pracovní místa, bezcelní dovozy technologií či zdarma získávané pozemky s inženýrskými sítěmi) se u nás příliv zahraničních investic opravdu zvýšil, ovšem skutečné společenské důsledky jsou registrovány pouze ojediněle, často však vůbec. Stali jsme se zemí montážních či skladových hal a mnohdy se ani nestačíme divit, že zahraniční kapitál se nechová podle našich naivních představ a např. ještě před odezněním daňových prázdnin rychle výroby přenáší na levnější Východ či Jih. Nezapomínáme mnohdy na primární motiv kapitalistického podnikání, a to v kontextu tradičních českých iluzí o kapitalismech (ale také socialismech) s "lidskou tvář"? Opravdu však např. naše nezaměstnané spasí gigantické montovny Hyundai? Nestálo by za hlubší zamyšlení, zda nevěnovat více pozornosti (ale také všestranné podpory i nezbytné ochrany) třeba místnímu malému a střednímu českému podnikání místo protěžování zahraničních montážních hal a "šrouboven" či udržování image ČR coby zaslíbené transitní země?

Ostatně, kam vůbec plynou peníze, které zaplatíme zahraničním firmám? Peníze by totiž ve slušné společnosti neměly "pracovat" pro akcionáře či majitele kont, ale především pro daný region, kde by se měly otáčet co nejdéle, než odečtou jinam. Diskutovány jsou v tomto kontextu různé indikátory lokální ekonomiky či tzv. lokální multiplikátory - indikátory zdraví lokálních ekonomik. Měření ve Skotsku ukázala, že lokální multiplikátory rodinných penzionů jsou daleko větší než u velkých hotelů a jejich ekonomický přínos je tak významnější, dalším příkladem mohou být i malé obchody, někdy cíleně podporované místními úřady (ve Walesu apod. - blíže [1]). Komunitní aktivity v neposlední řadě posilují vnímání ekonomiky jako složitého a také "ekologického" systému, včetně naznačeného konceptu tzv. bioregionální výhody, postavené do protikladu ke komparativním výhodám. Nelze se opět inspirovat přírodou, která téměř nezná odpady, a prakticky všechny cykly v ní probíhající, jsou uzavřené? Nebyl by tento přístup smysluplnější než lineární cykly příroda - spotřeba - skládka? A nejsou právě lokální ekonomiky určitým řešením?

Decentralizace výroby a důslednější využívání místních zdrojů jsou součástí širšího trendu ekonomické lokalizace, vznikající také jako protiváha stále brutálnějšího diktátu konzumního materialismu, tzv. McSvětla. Někteří uvádějí, že přívlastek "lokální" nabývá v ekonomii obdobného významu, jako má "bio" v potravinářství. Místní či lokální je sice možné vymezovat různě, ale lze šmahem odmítat požadavky, aby kapitál byl investován právě především místně, aby místně vlastněné podniky, využívající místní zdroje, zaměstnávající místní občany a sloužící zejména místním trhům byly podporovány ekonomicky, morálně i legislativně? Skutečně je tak dobrým nápadem prosazovat naprosto stejné podmínky pro všechny "hráče na globálním hřišti"? Není to obdobné, jako požadovat, aby hrstka místních amatérských sportovních nadšenců soutěžila s profesionálními velkokluby? A proč vůbec pouze soutěžit, konkurovat si a usilovat o "více"?

Idea podpory místních ekonomik (lokální výroby, spotřeby a investic) má hlubší kořeny, krácející ruku v ruce s motivy ekonomické nezávislosti, soběstačnosti regionů, zemí i komunit. Neměly by se země a regiony daleko více snažit o produkci toho, na co stačí především samy? Není nakonec obchod tou "nejlinější" variantou, obvykle přehlížející komplexní dopady na zúčastněné strany (např. pro sebejistotu a zodpovědnost), na přírodu či ostatní svět? Lokalizace má řadu předností, a to nejen z hlediska přírody a trvalé udržitelnosti, ale i z hlediska větší stability místních ekonomik, výhod ekonomické diverzifikace či produkce v malém - jistě ale není

univerzálním všelékem. Existuje řada projektů: na místní ekonomiky "jídla" (překonávající závislosti na zemědělsko-potravinářských nadnárodních komplexech), pozemkové spolky, místní měny, komunitní banky, úvěrová družstva či další články alternativní ekonomické infrastruktury např. v Británii (www.countryside.gov.com aj.). A to nezřídka s vizí ekonomiky, kde by již "chudší nepotřebovali bohaté", neboť v dnešní globalizované realitě ani bohatí již často téměř "nepotřebují" chudé - ani jako námezdní síly, ani jako konzumenty.

Moderní tržní ekonomika velmi silně rozleptává vazby k místům, osobám i sobě samému a nebývale prohlubuje odcizení - alternativní systémy (v podobě symbiózy "eticky" orientovaných místních organizací jako bank, výrobních družstev, poradenských sdružení, komunit atd.) vedou k posilování vztahů, vazeb k místu a v neposlední řadě i k účtům k přírodě, tedy skutečné udržitelnosti vývoje. Ekonomická lokalizace taktéž napomáhá růstu spoluúčasti a zainteresovanosti na rozhodování, prohlubujícími skutečnou demokracii či může být receptem proti "ekologickému dumpingu" (obcházení předpisů přesuny výrob apod.) - "místní" je však nutno pěstovat i chránit, a to již globálně. V neposlední řadě bychom měli rázně skoncovat s trapným "ošklíbáním se" nad vším místním, malým, vesnickým či nad "malými" českými životy apod. Rozhodně se automaticky nejedná o synonyma pro zaostalé, "buranské" či zpátečnické - opravdu každý spatřuje světlou budoucnost všeho lidstva ve stále hektičtějším stresu a neustálých honbách za všemožnými zbytečností? A opravdu by každý z nás chtěl žít např. v "hlavním městě" globálního světa, v novodobém Babylónu (či Sodomě) - New Yorku?

Uvádět lze četné další příklady - kritické diskuze se ještě daleko zevrubněji vedou o tom, v čem opravdu spočívá tajemství "úspěchu" nadnárodních obchodních firem, všech těch super či hypermarketů, resp. jejich skutečné dopady (které, mimo jiné, ničí kvalitu orientací na nízké ceny, kvantitu a obrát, kdy ale velkou část jejich externích nákladů "přebírá" příroda atd. - viz www.hyper.cz). Tradičním tématem je, úvodem již zmíněný, kritický pohled na standardní ekonomické ukazatele (typu HDP) s mnohými "vadami" na kráse - ohledně jejich filosofie, konstrukce, ale i statistického zjišťování (sr. www.cepin.cz). Interdisciplinárně je zkoumána "anatomie" globalizace, s poukazy na její často mlhavá vymezení, resp. inflační nadužívání tohoto pojmu, který často bývá vnímán jako cosi fatálně nevyhnutelného (sr. [13]), a to v duchu hluboce zakořeněného růstového imperativu. Kriticky lze poukazovat na "spiknutí" především globálních finančních elit v podobě vlády tzv. globální monetokracie (podrobněji [1], 2004, č. 12) či zaostřit pozornost na "asfalt globalizační dálnice", kdy z "jeho puklin vyřezávají zvláštní ekonomické organismy" (tamtéž, 2005, č. 1, s. 28). Naděje jsou vkládány do "sociálních" či "etických" podniků, které nemají být primárně orientovány na vydělávání peněz, ale především na vyvíjení aktivit, majících nějaký smysl pro tuto organizaci či pro okolí - tyto příklady opět silně podkopávají učebnicové modely standardní ekonomie. Zmiňovat možno další odstíny tzv. komunitní (v USA) či solidární ekonomiky (např. Británii), založené na svépomoci a principu solidarity, kdy zisk již není hlavní modlou ani posláním atd.

Vždy je ale přitom důležité nikdy neztrácet ze zřetele kapitalistické tržní soukromovlastnické mantinely, které stále více a více zatemňují odpovědi na fundamentální otázky - co je, a jak vzniká bohatství? Za připomenutí závěrem stojí i dávná pravda, že předpokladem nápravy společenských poměrů je změna poměrů ekonomických s klíčem v dialektickém překonání soukromého vlastnictví - tedy nikoli prostým zrušením, ale nahrazením něčím lepším, kvalitativně vyšším (zkrátka jeho zespolečenštěním).

Literatura:

- [1] **Johanisová, N.:** *Z ekonomického kapsáře Nadi Johanisové*. Dlouhodobý seriál. Sedmá generace, 2003, č. 10 - 2005, č. 6. ISSN 1212-0499. <http://www.sedmagerace.cz>.
- [2] **Le Goff, J.:** *Peníze a život*. Praha, Argo 2005. ISBN 80-7203-657-2. [3] **Lovelock, J.:** *Životní prostředí na Zemi je zničené*. Britské listy, 17.1.2006. ISSN 1213-1792. <http://www.blisty.cz/art/26597.html>.
- [4] **Mederly, P., Topercer, J., Nováček, P.:** *Indikátory kvality života a udržitelného rozvoje. Kvantitativní, vícerozměrný a variantní přístup*. Praha, UK FSV CESES 2004. ISBN 80-239-4389-8.
- [5] **Mihulka, S.:** *Skončí naše civilizace Lovelockovou apokalypsou?* Briské listy, 19. 1. 2006. ISSN 1213-1792. <http://www.blisty.cz/art/26638.html>.
- [6] **Nátr, L.:** *Rozvoj trvale neudržitelný*. Praha, Karolinum 2005. ISBN 80-246-0987-8.
- [7] **Schumacher, E. F.:** *Malé je milé (aneb ekonomie, která by počítala i s člověkem)*. Brno, Doplněk 2000. ISBN 80-7239-035-X.
- [8] **Sirůček, P.:** *Nové pohledy na problematiku ekonomického růstu*. Marathon, 1997, č. 3, s. 32 - 35. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.
- [9] **Sirůček, P.:** *Globální kapitalismus a iluze trvalé udržitelnosti*. Marathon, 2000, č. 4, s. 49 - 52. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.
- [10] **Sirůček, P.:** *Pojetí člověka a racionality v ekonomických teoriích*. Marathon, 2002, č. 3, s. 4 - 20. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.
- [11] **Sirůček, P.:** *Kult růstu nebo trvalá udržitelnost?* Recenze publikace [17]. Marathon, 2003, č. 6, s. 26 - 32. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

[12] **Sirůček, P.:** *Megatrendy 2000 - 2010*. Alternativy, září 2004, č. 18, s. 32 - 38. ISSN (Haló noviny) 1210-1494.

[13] **Sirůček, P.:** *Nové aspekty globalizace aneb megatrendy 2000 - 2010*. Marathon, 2004, č. 5, s. 3 - 10. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

[14] **Sirůček, P.:** *Prohlubování krize "industriálních" politických ideologií ve světle globalizace - několik poznámek k úvahám o socialismu*. Marathon, 2005, č. 2, s. 15 - 27. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

[15] **Sirůček, P.:** *"Dilema" ekonomie versus ekologie aneb ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti (několik postřehů a námětů)*. Zpravodaj Klubu ekonomů, 2006, č. 1, s. 2 - 9. ISSN nemá.

[16] **Sirůček, P.:** *Kontroverzní Nobelova cena za ekonomii*. Acta Oeconomica Pragensia, 2005, č. 7, s. 274 - 278 (vychází na jaře 2006). ISSN 0572-3043.

[17] **Zeman, J.:** *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2002. ISBN 80-244-0420-6.

[18] **Zeman, J.:** *Základní vztahy mezi ekonomickým a ekologickým*. Zpravodaj Klubu ekonomů, 2006, č. 1, s. 9 - 13. ISSN nemá.

Dilema ekonomie versus ekologie aneb ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti

Jakub Pikna

V dnešní době, kdy snad každý si alespoň někdy připustí či alespoň povzdechne nad tím: kam ten svět spěje, je poměrně velmi důležité zamýšlet se nad alternativami směřování společnosti a analyzovat možná ohrožení dnešního globalizovaného světa, který se jeví stále křehčí a křehčí.

O toto zamyšlení se esejisticko-kompilačním stylem pokusil i Pavel Sirůček. Z názvu článku čtenář nejprve usoudí, že půjde o úzkospektrální záběr do daného problému, ale při čtení začne chápat, že autorovi jde o více. Nejen, že pojednává a rozebírá problémy ekologické a ekonomické a jejich nejbližší propojení, ale pouští se také do kritiky sui generis současného paradigmatu (neo)ekonomie. Odhaluje souvislosti, které jsou sice zpracovány v mnoha pracích jiných autorů, ale nějaké novum jistě nebylo ani autorovou ambicí. Tu je právě velmi patrná ona rovina práce, řekněme kompilačního charakteru, která je napsána evidentně s velkou znalostí daného tématu a také elegantně doplněna rovinou esejistickou až úvahovou, kde čtenář nezůstane jen u pouhého čtení, ale s autorem v duchu komunikuje a buď přitaká nebo nesouhlasí, což článku jistě přidává na atraktivnosti.

Ocenil a vyzvedl bych nejvíce průřezovitost a poměrně slušnou obsáhlou k poměru vlastního rozsahu práce. Někdy je sice patrná jistá ténkovatost a nedůslednost argumentace, ovšem výběr řečnických a faktických otázek, jež mají sloužit k zamyšlení, skvěle doplňují, v práci, výše napsané a obecně podporují to, co autor zmínil. Když čtenář proplová textem, přímo cítí inspiraci Mischanem, Etzionim, Kellerem a dalšími, což přidává na pocitu, že mu do ruky přišla opravdu fundovaná stať autora, který své téma dobře zná a ví o čem píše.

Základní vztahy mezi ekonomickým a ekologickým

Jan Zeman

Ochrana životního prostředí je často vydávána za překážku hospodářského růstu a ekonomické prosperity. Je tomu opravdu tak? Mám za to, že v zásadě nikoliv. Základní problém obviňování ochrany životního prostředí z ohrožování ekonomické prosperity je skutečnost, že tito obviňovatelé neberou v úvahu rozsáhlé mimoekonomické i ekonomické škody na životním prostředí, které poškozování životního prostředí, resp. zanedbávání jeho ochrany, způsobuje. Totiž, alternativou nákladů vyvolaných škodami na životním prostředí jsou náklady na ochranu životního prostředí, dále úspory paliv, energie, surovin a materiálů a vyloučení absolutně nešetrné exploatace přírody.

Absolutně nešetrná exploatace přírody

Absolutně nešetrná exploatace přírody je taková exploatace, která nepřináší užitek, ale způsobuje citelné ekologické škody na životním prostředí. "Nesmysl!" slyším námitku ekonomů. Kdo by realizoval opatření, která nepřináší užitek... A co rozorávání protierozních mezí, které nejen za socialismu stálo nemalé náklady, zásadně zvyšovalo vodní erozi půdy a jeho pozitivní přínos pro zemědělství nebyl nikdy prokázán? Co prosazování vodních děl na dolním Labi, ničící tamní cenné říční ekosystémy, aniž by zachraňovala krachující vodní dopravu, v zájmu jehož prosazení se mnozí politici nestydí vinit nesouhlasící ekology z ekoterorismu a ti nejotrlejší žádat i zrušení ministerstva životního prostředí?

Ekonomické ceny paliv a energie?

V ČR ani ve světě tzv. ekonomické ceny paliv a energie nebyly a nejsou. Možný přibližný rozsah nerovnosti cen paliv a energie v ČR v l. 2000 - 2004 ukazuje tabulka č. 1:

Tab. č. 1 : Deformace cen paliv a energie v ČR v l. 2000-2004 v mld. Kč

Položka/rok	2000	2001	2002	2003	2004
Přímé dotace státu na					
1.2. útlum těžby uhlí	2,728	0,982	1,936	1,989	4,287
1.3. útlum těžby uranu	1,187	0,940	1,215	1,062	
1.4. úspory paliv a energie a obn. zdroje	1,568	1,696	1,948	2,078	1,821
1.5. Změna systému vytápění	1,682	1,753	1,419	0,799	0,822
2. Nepřímé křížové dotace cen					
2.1. zemního plynu celkem z Transgaz	7,400	4,-	0,000	0,000	0,000
2.1.1. zemního plynu domácnostem	1,818	0,000	0,000	.	.
2.2. elektřina domácnostem	-1,682	-2,25	-3,785	0,707	.
2.3. chybné tarify elektřiny domácnostem	4,598	5,404	6,171	2,165	.
3. Daňové úlevy					
3.1. sazba DPH 5% pro paliva a energie	2,295	2,493	2,552	2,545	2,354
3.2. 22% DPH na elektřinu z obn. Zdrojů	0,105	0,152	X	X	X
3.3. z nemovitosti k ekologizaci energetiky	0,082	0,058	0,038	0,025	0,016
3.4. u spotřební na ekol. pohonné hmoty	0,33	0,945	1,496	1,817	0,98
3.5. u DPH bionafta	0,315	0,206	0,835	0,836	X
4. Neinternalizované externality paliv a energie					
4.1. ekologické škody - tuhé, SO ₂ , NO _x	6,809	6,444	5,251	7,151	4,214
4.2. ekologické škody - CO ₂	17,386- 34,737	19,608- 39,217	19,934- 39,868	21,966- 43,933	23,66- 47,32
4.4. nízké poplatky za těžbu paliv	.	.	.	.	.
4.5. zaostávání rekultivací	.	.	.	.	.
4.6. jaderná koncovka ⁹⁾	0,605	0,661	0,759	0,853	1,248
4.7. pojištění jaderných rizik	0,020	0,022	0,022	0,028	0,030
5. Ostatní vlivy					
5.1. nízké investice na rozvoj těžby uhlí	.	.	.	.	.
5.7. saldo v dopravě (jen část na paliva a energii)	26,495	21,002	27,067	29186	16,663
5.11. neregulované nájemné vodních elektráren	.	.	.	.	.
<i>Celkem chybné vnitřní relace – minimum</i>	<i>13,816</i>	<i>9,404</i>	<i>6,171</i>	<i>2,872</i>	.
<i>Celkem podhodnocení – minimum</i>	<i>32,844- 50,228</i>	<i>32,903- 52,511</i>	<i>33,088- 53,022</i>	<i>36,387- 58,353</i>	<i>36,615- 60,275</i>
<i>Celkem pozitivní podpora</i>	<i>3,043</i>	<i>2,905</i>	<i>4,244</i>	<i>4,756</i>	.

Zdroj: Datová základna ČR, vlastní výpočty. Mírně zkráceno. Vysvětlivky lze najít na mé internetové straně (Jan Zeman environemntalista) včetně obdobných dat za roky 1993-1999.

Tabulka č. 1 ukazuje, že deformací cen paliv a energie v ČR je mnoho, jejich objem je vysoký a na místo ekonomických cen paliv a energie stimulující jejich racionální spotřebu tu máme pěkný guláš, který stimuluje v prvé řadě plýtvání s palivy a s energií při spotřebě. Co je levné, s tím se plýtvá. Zda je příčinou neuvažování četných externalit v cenách paliv a energie či jiné faktory (dotace, daňové úlevy, jen symbolické poplatky za těžbu atd.), není podstatné.

Ale plýtvání nám zvyšuje hrubý domácí produkt, který bývá dílem z neznalosti, dílem z arogance a cynismu vydáván za důkaz prosperity.

Na životní prostředí si musíme nejprve vydělat?

Jako první doložený tak promluvil Václav Klaus v květnu 1990 v předbvolební kampani, leč podle této zásady se velmi často postupovalo (nejen za reálného socialismu) a mnohde dodnes postupuje, ke škodě životního prostředí i zdraví lidí, nejednou i za cenu plundrování celých regionů. Škody na životním prostředí při takové politice významně rostou, efektivnost klesá. Co se ušetří na ochraně životního prostředí, to obvykle pohltí rostoucí ekologické škody, které často převyšují i náklady na ochranu. Např. týmy ing. V. Voráčka vyčíslily rozsah ekonomických škod na životním prostředí v Československu k r. 1970 minimálně na 4,5 mld. Kčs, k r. 1980 na minimálně 35 mld. Kč a ač měly podstatně širší záběr, ani ty nebyly zdaleka úplné. Velký smog v lednu 1982 paralyzoval život v severočeském Podkrušnohoří nemluvě o skutečnosti, že obyvatelnost tohoto regionu byla v 70. a v 80. letech problematická.

Radikální ochrana životního prostředí v 90. letech severočeské Podkrušnohoří zachránila před ekologickou katastrofou. Tato ochrana nebyla levná. Zčásti byla zajištěna snížením výroby, ne vždy efektivním. Výsledkem ruinování ekonomiky je masová nezaměstnanost, s kterou si region dodnes neví rady. Nepřekvapuje, že ohniskem krize zůstává nejzdevastovanější okres Most. Nepřekvapuje též, že životní prostředí zůstává pro tamní politickou elitu na okraji zájmu. I nadále věří, že plundrováním životního prostředí dosáhnou prosperity. Že pleněním životního prostředí nikdo prosperity nedosáhl? Nevadí. Většina jich dál prosazuje nešetrnou dálnici přes České středohoří, dopravně neodůvodněná a ekologicky neúnosná vodní díla na Labi, odtěžení obcí Horní Jiřetín a Černčice, přilákali firmu Nemak, které pro negativní vliv na životní prostředí předtím nedovolili podnikat v Plzni...

Některé civilizace zašly na ekologickou katastrofu

Velký rozsah ekologických škod ohrožuje samu existenci lidí na Zemi. Poznalo to velmi tvrdě Československo 70. a 80. let, pozná to zřejmě celé lidstvo, neboť planeta Země v důsledku jeho neodpovědného počínání přestává být obyvatelná. Také minulost není nijak povzbudivá, resp. na ignoraci ekologických problémů došla celá řada vyspělých civilizací, zejména ve Středomoří a ve střední Asii, včetně helénského Řecka. Na rozdíl od starověku ale dnes není kam se odstěhovat, stupňující se rozvrat klimatu postihne celé lidstvo, i když značně diferencovaně. Pro nízko položená území bude mít fatální důsledky - zatopení stoupajícím mořem.

Na místo rozhodných opatření ke snížení emisí skleníkových plynů, které způsobují zhoubné oteplování klimatu Země a jeho totální rozvrat, se hledají cesty, jak se takovým nezbytným opatřením vyhnout, ať už přímo (jak nám to předvádí např. G. Bush ml.), nebo nepřímo, např. přesunem energeticky náročných výroby do rozvojových zemí nebo volbou problematických nástrojů, jako je obchod s právy znečišťovat oxidem uhličitým CO₂. Bohužel, nic nespěchá, že by EU byla s to splnit ony krotké závazky z Kyota, které horko těžko svého času vybojovala.

Nevybírávé tažení proti ekologické daňové reformě v ČR nepřekvapuje. Rozbory ale ukazují, že ČR má velmi vysokou spotřebu paliv a energie nejen na jednotku vytvořeného hrubého domácího produktu HDP (tento ukazatel nepovažují za směrodatný), ale i na obyvatele proti zemím EU. Příznačné je, že na úspory paliv a energie z veřejných rozpočtů vydává pouze asi 130 mil. Kč/rok. Z této velmi nízké částky připadá ještě asi polovina na projekty a jen druhá polovina na realizaci úsporných opatření. Že tuto situaci nemůže zachránit rozvoj využívání paliv a energie z obnovitelných zdrojů, je zřejmé.

Nekalkulované náklady a výnosy v dopravě

Velice je zamlžená též ekonomika dopravy, viz tab. č. 2:

Tab. č. 2 - Hrubé nekalkulované náklady pěti druhů dopravy v ČR v roce 2004

Druh nákladů	Silniční	Železniční	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Veřejné na dopravní infrastrukturu	42,024	18,24	0,312	0	0,450	61,026
Stát a města na obnovu vozidel	0,2	0	0	0	2,394	2,594
Veřejné na osobní dopravu	3,283	7,072	0	0	11,625	21,98
Výdaje na dopravní policii ČR	3,141	0,014	0	0	0,012	3,167
Daňové úlevy	1,35	0	0,178	5,382	0,0004	6,911
Externí škody na zdraví lidí						
Vlivem nehod	26,139	0,063	0,018	0	0,076	26,296

Vlivem hluku	10,560	0,647	0	0,004	2,084	13,295
Vlivem emisí CO,NO _x ,VOC,SO ₂ ,PM včetně elektřiny	18,212	0,261	0,011	0,193	2,263	20,94
Emisí CO ₂ celkem včetně elektřiny	6,182	0,678	0,021	0,818	0,480	8,179
Oběti přízemního ozonu	.	.	.	.	.	.
Vraky z aut	0,259	0	0	0	0	0,259
Hrubé nekalkulované náklady	111,350	26,975	0,540	6,397	19,384	164,647
Spotřební daň za pohonné hmoty	-58,921	-2,705	0	0	-2,366	-63,992
Připočtení nevybrané spotřební daně	+7,884	+0,362	0	0	+0,317	+8,562
Platby za silnice	-8,195	0	0	0	0	-8,195
Čisté nekalkulované náklady	52,118	24,632	0,540	6,397	17,335	101,022

Druh nákladů	Silniční	Železniční	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Náklady na dopravní infrastrukturu celkem	42,363	19,936	0,702	4,803		
Škody na vozidlech	9,651	0,170				0,039
Zábor půdy v %	84,55	14,25	0,15	1,05	.	100

Zdroj: MDS, MF, ČD, GI ČD, DI ČR, Policie ČR, vlastní výpočty. U nákladů infrastruktury MHD vždy jen dotace ze státního rozpočtu a ze SFŽP.

Rozdíl nekalkulované náklady a výnosy silniční a železniční dopravy v ČR v r. 2004 vychází předběžně **27,486** mld. Kč.

Vývoj rozdílu čisté nekalkulované náklady a výnosy silniční a železniční dopravy v ČR byl v l. 1993-2004 při srovnatelném postupu následující: r. 1993 = **10,8** mld. Kč, v r. 1994 = **20,116** mld. Kč, v r. 1995 = **29,366** mld. Kč, v r. 1996 = **32,277** mld. Kč, v r. 1997 = **33,392** mld. Kč, v r. 1998 = **32,793** mld. Kč, v r. 1999 = **26,951** mld. Kč, v r. 2000 = **31,317** mld. Kč, v r. 2001 = **21,623** mld. Kč, v r. 2002 = **26,839** mld. Kč, v r. 2003 = **30,946** mld. Kč a v r. 2004 = předběžně **27,486** mld. Kč. Veřejné náklady na infrastrukturu MHD zahrnují obvykle jen státní dotace na výstavbu metra. R. 1995 je bez korekce za CO₂ na výrobu elektřiny. Smrt vlivem přízemního ozonu z motorové dopravy je zatím vypočtena jen pro roky 1999, 2000 a 2003.

Pohyboval se tudíž mezi 10,8 – 33,4 mld. Kč/rok, v letech 1995-2003 mezi 21-33,4 mld. Kč/rok. Reálně toto saldo bylo ale poněkud vyšší, neboť se řadu objemově menších položek, které produkuje především silniční doprava, nepodařilo vypočítat. V r. 2003 a zejména v r. 2004 se může ještě mírně snížit důsledku určitého dovýběru spotřební daně za pohonné hmoty ze strany GRČ.

Z tabulky je zřejmé, že největší zásluhu na tom má rozsáhlé poškozování zdraví lidí silniční dopravou (55 mld. Kč ekonomických škod vlivem zvýšené nemocnosti a úmrtnosti bez obětí přízemního ozónu). V praxi ale zvyšuje HDP - náš údajný blahobyt, stejně jako auta zničená či poškozená při dopravních nehodách (necelých 10 mld. Kč).

Vývoj rozdílu čisté nekalkulované náklady a výnosy silniční a železniční dopravy v ČR byl v l. 1993-2004 při srovnatelném postupu následující: r. 1993 = **9,647** mld. Kč, v r. 1994 = **15,447** mld. Kč, v r. 1995 = **27,659** mld. Kč, v r. 1996 = **30,112** mld. Kč, v r. 1997 = **32,196** mld. Kč, v r. 1998 = **32,959** mld. Kč, v r. 1999 = **26,798** mld. Kč, v r. 2000 = **26,495** mld. Kč, v r. 2001 = **21,002** mld. Kč, v r. 2002 = **27,067** mld. Kč, v r. 2003 = **29,186** mld. Kč a v r. 2004 = předběžně **16,663** mld. Kč, s tím, že veřejné náklady na infrastrukturu MHD zahrnují obvykle jen státní dotace na výstavbu metra. R. 1995 je bez korekce za CO₂ na výrobu elektřiny. Smrt vlivem přízemního ozonu z motorové dopravy je zatím vypočtena jen pro roky 1999, 2000 a 2003.

Pohyboval se tudíž mezi 9,649 – 33 mld. Kč/rok, v letech 1995-2003 mezi 21-33 mld. Kč/rok. Reálně toto saldo bylo ale poněkud vyšší, neboť se řadu objemově menších položek, které produkuje především silniční doprava, nepodařilo vypočítat.

Dalo by se čekat, že takové a podobné výpočty povedou k podstatné změně dopravní politiky, např. k vyššímu zdanění silniční dopravy, zvláště pak ke zvýšení sazeb spotřební daně za benzin a naftu. V praxi jsme ale svědky neustálých pokusů poslanců napříč politickým spektrem zdanění silniční dopravy ještě snížit a do

jejího rozvoje nacpat ještě vyšší částky, i za cenu odepsání podstatné části venkova, který zřejmě může bez chcípnu bez jakékoliv dopravy. Tvrdí, že bojují za prosperitu. Že jde o prosperitu kmotřičky smrti, neuvádí.

Hospodářský růst nebo kolaps?

Známý sociolog prof. Jan Keller v řadě knih a článků popisuje dilema moderního politika jako volba mezi neustálým hospodářským růstem, zajišťujícím jakous takous stabilitu vyspělých zemí za cenu udržování zemí rozvojových v těžké chudobě a často i absolutní bídě, a totálním kolapsem moderní ekonomiky a společnosti. Vzniká samozřejmě otázka, zda lze hledat též nějakou další, např. třetí či patnáctou cestu.

Je zřejmé, že základní hmotné potřeby všech občanů musí být uspokojeny, a to jak z čistě praktických důvodů (bída a zvláště pak absolutní bída je velice nebezpečná munice pro každou společnost), tak z důvodů vyšších lidských, z důvodů zajištění nezbytné sociální spravedlnosti, z důvodů etických. Celkem vzato, při dnešní technice by to neměl být problém. Jestliže jsou někteří naši občané nuceni žít v kanálech co by bezdomovci, svědčí to o velikých zlořádech vládnoucí v naší a nejen v naší společnosti. Zřejmě složitější je otázka, jak zabezpečit základní hmotné potřeby v lidnatých rozvojových zemích. I zde lze jednoznačně říci, že to možné je, přinejmenším za podmínky zastavení populační exploze, která činí problém přelidnění na omezené planetě Země neřešitelným.

Problém leží jinde. Naše "moderní" společnost je naprogramovaná na neustálý ekonomický růst s cílem zajistit růst hmotné životní úrovně, přestože tento růst je stále méně odůvodněn a přestože vyvolává stále větší škody nejen ekologické, ale i na lidech samotných. V tržní soukromokapitalistické ekonomice opravdu není příliš velký prostor pro manévrování mezi potřebou kapitálu na ekonomickém růstu, měřeném navíc zcela pochybným ukazatelem HDP, a potřebou prosadit trvale udržitelný rozvoj. Trvale udržitelný rozvoj ale vyžaduje v zásadě stacionární, tj. nerůstovou a v řadě směrů i klesající hmotnou ekonomiku. Nejen ČR je od ní na hony vzdálená, a to v několika směrech:

- 1) základní hmotné potřeby části obyvatel nejsou (dnes opět) uspokojeny,
- 2) veřejné i soukromé subjekty ve velkém na jedné straně zběsile šetří, na druhé straně silně plýtvají hmotnými statky,
- 3) společenský mechanismus více méně nutí všechny více či méně plýtvat hmotnými statky,
- 4) rozvoj občanů je mnoha způsoby mrzačen, nejsou vytvořeny základní předpoklady pro všestranný rozvoj občanů,
- 5) pokračuje rozsáhlé ničení životního prostředí. Zatímco v 70. a v 80. letech byl největším tahounem ekologické devastace nešetrný rozvoj palivoenergetického komplexu, dnes jím je velmi špatný rozvoj dopravy, neúnosný nárůst automobilismu ad. Tahoun devastace životního prostředí se může změnit. V budoucnu vedení může např. převzít rozvrat globálního klimatu.

Zdá se ale, že takové úvahy jsou cizí jak české pravici, kde to zase tolik nepřekvapuje, tak české levici, což je na pováženou, tak zeleným, kteří se omezují na dílčí zlepšení životního prostředí nebo na zabránění četným hrozícím devastacím.

Platí tu asi tolik: nelze se zříkat dílčích opatření ke zlepšení životního prostředí stejně jako boje za odvrácení těch či oněch hrozících dalších devastací. Současně je nutné se intenzivně připravovat na prosazení takového typu rozvoje společnosti, který bude v zásadě stacionární, nerůstový, který bude uspokojovat především základní hmotné potřeby všech svých občanů při omezování až eliminaci plýtvání ve veřejné i soukromé hmotné spotřebě, který bude vytvářet podmínky pro všestranný rozvoj všech svých občanů, který přesune těžké lidských aktivit z materiální výroby do nemateriálních, chcete-li duchovních oblastí, se soustavným sebevzděláváním včele. Odsouvání stále většího počtu občanů na dlažbu, do nezaměstnanosti, ale nemá s trvalou udržitelností nic společného, o šikanování nezaměstnaných a všech nízko příjmových občanů všudypřítomnou reklamou nemluvě.

Srážka s tzv. ekonomickými zájmy je jistě reálná. Problém je ve zjevné nefunkčnosti stávající ekonomiky, která se rozvíjí převážně proti potřebám rozvoje lidí, která lidi tvrdě deformuje. Kolik tzv. civilizačních nemocí a úmrtí způsobuje znečištěné prostředí, není v mnoha případech jisté. Že tato onemocnění má na svědomí naše moderní civilizace, ale jisté je. O hromadném ničení zdraví lidí drogami, nikotinem, alkoholem, otylostí, uspěchaným způsobem života, nedostatkem pohybu, neustálým se stresováním, nejen za volantem atd. již toho bylo napsáno víc než dost.

Cílem by samozřejmě nemělo být honit se (za hmotným blahobytem) a nejednou i uhonit, jak se v praxi běžně děje. Na druhé straně je třeba vidět, že významným hybatelem 17. 11. 1989 byla touha významných vrstev občanů ČR po ještě větším hmotné spotřebě, konzumerismu alespoň na západoevropské úrovni, než kterou se deformoval tehdejší reálný socialismus, zčásti uměle vytvořená západní reklamou.

Závěr

Nikde není psáno, že lidstvo nemůže v dohledné době zmizet z planety Země tak jako mnohé jiné druhy, které se přemnožily a zničily svůj ekosystém.

Dosud nejlepší ekologická „zemanovka“ - i se světýlkem na konci tunelu

Radim Valenčík

Článků a rozborů, které J. Zeman publikoval na stránkách Marathonu, je již hezká řádka. Jedná se o jednoho z našich nejpłodnějších autorů zabývajících se ekologickou problematikou. V nejnovějším příspěvku jsou nejméně tři velmi přínosné momenty:

- Výstižné a místy i vtipné vyvrácení některých OOO (obecně oblíbených omylů) v dané oblasti.
- Původní výpočty, které mají poměrně vysokou hodnotu a vypovídací schopnost.
- V neposlední řadě pak to, co mně v Zemanových pracích doposud chybělo - totiž pohled na perspektivní řešení problému.

K poslednímu momentu se vrátím. Prakticky beze zbytku nejen souhlasím, ale i vítám následující formulaci v jeho příspěvku (to nejdůležitější podtrhuji):

„Platí tu asi tolik: nelze se zříkat dílčích opatření ke zlepšení životního prostředí stejně jako boje za odvrácení těch či oněch hrozících dalších devastací. Současně je nutné se intenzivně připravovat na prosazení takového typu rozvoje společnosti, který bude v zásadě stacionární, nerůstový, který bude uspokojovat především základní hmotné potřeby všech svých občanů při omezování až eliminaci plýtvání ve veřejné i soukromé hmotné spotřebě, který bude vytvářet podmínky pro všestranný rozvoj všech svých občanů, který přesune těžiště lidských aktivit z materiální výroby do nemateriálních, chcete-li duchovních oblastí, se soustavným sebevzděláváním všech.“

Jen bych upřesnil, že se nejedná o společnost, která by byla „stacionární, nerůstová“, protože všestranný rozvoj občanů a aktivity v oblasti nemateriální produkce jsou také růstem, a to růstem i v ekonomickém smyslu, ale růstem jiné a vyšší kvality.

Myslím, že další rozpracování tématu by mohlo a mělo povahu ekologicky šetrného, nicméně výrazně dannického a k plnějšímu uspokojování - zejména „schopnostních“ - potřeb přispívajícího typu ekonomického růstu podrobně vymezit. Pak by se snad i budoucnost jevila ještě trochu více optimističtěji.

Mravné obrodenie človeka v intenciách hlasisticko-prúdistického hnutia

**Jana Dzuriaková
Marcela Maglione**

„Stalo sa na martinských augustových slávnostiach r. 1897, keď mladí ešte raz naposledy vrátili sa k otcom a poznali, že ich zrak so stareckou tvrdošijnosťou svieta a blúzni za bludičkou a ústa šepotom bezmocne opakujú to isté a neschopné sú nového obrodného a vykupiteľského hlasu. Opustili preto slávnosť „starých“ a šli na slávnosť mladých: osnovať na Bystričke s Masarykom preporenie Slovenska a hľadať novú cestu nového slovenského života.“¹

Hlasizmus vystupoval predovšetkým ako obrodzovacie hnutie a nepredstavoval filozofický smer v pravom zmysle slova. Predstavitelia tohto hnutia sa organizovali okolo časopisu HLAS, prostredníctvom ktorého širili potrebu národného, kultúrneho, hospodárskeho aj mravného obrodzenia. Uvedená Pražáková úvodná citácia z predhovoru diela BOJ O NOVÝ ŽIVOT od Vavra Šrobára dokazuje, nevyhnutnosť dištancovať sa od starých a večne sa opakujúcich, bezmocných názorov, ktoré neprivedli, ani neprivedú k požadovanému obrodeniu. Vavro Šrobár bol jedným z najvýznamnejších predstaviteľov „nového Slovenského života“, ktorý spoločne s dr. Blahom prehovorili k slovenskému národu, prostredníctvom časopisu HLAS, literárne, politicky a sociálne orientovaného mesačníku (1898). Javiskom činnosti slovenských hlasistov okrem časopisu HLAS, ktorý vychádzal od r. 1898 až do 1904, boli mesačník SLOVENSKÝ OBZOR (1907 – 1908, Štefánkom), NAŠA ZÁSTAVA (1907 – 1910/11, Milan Hodža), NOVÉ ČASY (1913 – 1914) a predovšetkým PRÚDY (1909 – 1919), ktorý bol veľmi blízky mesačníku HLAS. Spomeňme aspoň niektorých najvýznamnejších prúdistov: B. Pavlů, J. Markovič, F. Votruba, M. Rázus a iní, ktorí sú podobne ako hlasisti za svoju obrodzovaciu činnosť, smerovanie k čechoslovakizmu a k myšlienkam Masarykovým označovaní za československých spolu osloboditeľov.

Hlasisti sa usilovali o výchovu a vzdelávanie ľudu prednáškami a publikačnou činnosťou. Vo svojej obrodzovacej činnosti si privolávali na pomoc nielen učiteľov, ale aj kňazov, ktorí mali ľud učiť láske k reči,

¹ PRAŽÁK, A.: Ku Šrobárovej knihe „Boj o nový život“. In: ŠROBÁR, V.: Boj o nový život. Ružomberok 1920, str. 8 – 9.

k národu, k blíznym, k zvyklostiam, pomáhať pri odvykaní si od alkoholu a hazardných hier. Kňazova činnosť má viesť k prospechu celého národa.

Dr. Pavol Blaha sa vo svojom diele OBRODENIE SLOVENSKEHO ZÁPADU zamýšľa nad tým, prečo nepreniká do mäs, tzn. do širokých vrstiev slovenského národa, medzi roľníkov, remeselníkov a robotníkov **slovenská myšlienka**. Táto slovenská myšlienka vyjadruje ideu vzájomnej spolupatričnosti, protestu proti nepravosti páchaných na slovenskom národe. Maďarský útlak a perzekúcia boli nasmerované predovšetkým na slovenskú inteligenciu (kňazov, učiteľov, advokátov, lekárov) ako jediných možných uvedomelých propagátorov slovenskej myšlienky a vzdelanosti. Napadnutie akejkoľvek averzie slovenských intelektuálov následne zapríčinilo odstránenie odporu aj zo strany slovenského neuvedomeného ľudu. Preto len národnou spolupatričnosťou a spolupovinnosťou je možné ovládnuť všetky vrstvy národa, dodať im vnútornej povzbudzujúcej sily, ktorá ich privedie k želaným úspechom. Slovenskí národovci z dôvodu nenaplnenia idey slovenskej národnej spolupatričnosti označovali slovenský ľud hanlivými prívlastkami: „mŕtvy ľud“, „neprebudená a hlúpa masa“, „bezduchý a tupý národ“, „otroci“.² Takéto odsudzovanie slovenského ľudu je však nezaslúžené. Od národa nemožno očakávať nič, čo mu vopred nebolo ukázané, k čomu nebol vopred vedený, povznesený. Prečo teda hádzať všetko bremeno viny na plecia slovenskej masy? Prečo pridávať k úderom maďarským aj tie slovenské zo strany našich národovcov? V prednáške Blaho kriticky reaguje na tieto uvedené postoje, pričom zdôrazňuje: „Nikto téměř v tom čase nepovedal Slovákom, že i on je človek, že i on má ľudské právo k slušnému pozemskému životu“.³ Ani výchova a vzdelanie mladých popanštených zemepánov nevedli k národnému prebudeniu, ale k ich osobnému zisku a prospechu. Blaho hovorí: „Nedostatok vedomia, že Slovák je človekom plnoprávnym a rovným v spoločnosti ľudskej, tkvie práve v aristokracii zemanov a pánov“.⁴ Zemanovia ubíjali slovenský národ a s ním aj slovenské myšlienky. Akýkoľvek slobodný prejav, protireakcia zemianskym „vrtochom“ sa protivila pánom a ich názorom. Takí slovenskí buditelia ako Kollár, Hurban, Moyzes, Štúr a podobne, ktorí hlásali také hodnoty ako bratstvo, sloboda, rovnosť, povzniesli biednych slovenských sedliakov ako nositeľov nových ideí.

Blaho si zamiloval si tento pokrokový svet v Amerike a demokratizmus, ktorý zaviedol do svojho programu pre hmotné a duševné pozdvihnutie slovenského ľudu.

Vavro Šrobár v prvom čísle časopisu HLAS, v článku NAŠE SNAHY sa pýta: Aké sú naše snahy? V ňom sú obsiahnuté ciele a program hlasistického hnutia. Jednou zo snáh je: „Chceme predne a nadovšetko, aby slovenský človek obrodil sa mravne“.⁵ Šrobár spolu s ostatnými sa odhodlal ísť cestou k pokroku a radikálne odmietal martinské tvrdenie o dobre, ktorým je to, čo je staré a osvedčené. Hlasisti sa usilovali o prepojenie slovenskej inteligencie s ľuďmi v mene kresťanských zásad pravdy, lásky, dobra a zásad sociálnej lásky a bratstva, čím smerovali k potlačeniu vyvýšenosti nad masami. Úspech je možný len v jednote citov, ideí a záujmov. Na takejto jednote je založená národná existencia, ako aj prevencia pred budúcim nebezpečenstvom. Okrem toho zdôrazňovali zásady ľudskosti, rovnosti medzi jednotlivcami a národmi, zdôrazňovali navždy vymazať rozdiel medzi chudobnou a bohatou vrstvou. Odmietali fatalistické vyčkávanie na spásu, na pomoc zvonku, ktorá sa objaví bez akéhokoľvek nášho pričinenia, bez obetí a námah. Naopak o lepší život sa treba pričiniť svojou vlastnou činnosťou, drobnou prácou. Fundamentálnym cieľom je rozširovať vzdelanie aj na chudobný ľud, vybudovať ideál vzdelaného, mravného a pracovitého národa, viesť k hospodárskemu a mravnému obrodeniu, bojovať za práva malých, tzn. za práva národa, ktorý tvoria práve vrstvy „malých“. To všetko si vyžaduje nanovo vychovať slovenskú mládež, v ktorej spočíva osud slovenskej budúcnosti. Aj napriek názorovej rozpoltenosti medzi konzervatívami a pokrokovými obrodencami je potrebné vytvoriť nejaký kompromis, súlad pre dobro celku. „Treba sa naučiť čistote srdca, charakteru, pracovitosti, mravnosti a kultúrnosti“.⁶ Obrodenie je spásou jednotlivca, i národa. Treba si dať do poriadku svoje svedomie, celý život, začať s obrozením najprv u seba, aby sme mohli pomôcť iným. Až potom si budeme môcť priznať naše chybovanie, vinu a ľahostajnosť o blaho národa, jednoduchého ľudu. Uvedomíme si, ako málo nám záležalo na jeho láske, biede a krivde. Šrobár vyzýva všetkých k pripojeniu sa k hlasistickému programu slovami: „...a zároveň prosíme každého, kto sa cíti byť vinným, nech prihlási sa k nám a pomáha nám poctivou prácou odčiniť všetko zlo, ktoré dusí všetok náš život slovenský“.⁷

Ďalšou snahou hlasistov je prehľbovať vzdelanie vo svojom obore, profesionálne sa vzdelávať. „Žiadame tedy od slovenského právnika, medika, inžiniera, filozofa, bohoslovca, obchodníka i remeselníka atď., aby sa nielen vyznal vo svojom obore, ale aby ho ovládal čo najdokonalejšie, lebo v terajšom čase len odborne vzdelaní

² BLAHO, P.: *Obrodenie slovenského západu*. Ústredný výbor prednáškový [1890 – 1912], s.: 6 – 7.

³ Tamtiež, s.: 7.

⁴ Tamtiež, s.: 8.

⁵ ŠROBÁR, V.: *Naše snahy*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, s.: 1. (pôvodne uverejnené v časopise Hlas I)

⁶ PRAŽÁK, A.: *Ku Šrobárovej knihe „Boj o nový život“*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 14.

⁷ ŠROBÁR, V.: *Naše snahy*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, s.: 5. (pôvodne uverejnené v časopise Hlas I)

pracovníci majú cenu a význam v každom národe.“⁸ Okrem toho osvetová práca zahŕňa spoločnú prácu na pozdvihnutí vzdelanostnej úrovne Slovákov. To si vyžaduje dobrú organizáciu práce, ktorá bude spĺňať svoj účel vtedy, ak bude organizovaná podľa zásady deľby práce, tzn. každý má vykonávať tú činnosť, v ktorej najviac vyniká a v ktorej sa najviac vyzná. Keďže budúcnosť Slovenska spočíva v rukách slovenskej mládeže, treba osvetovú prácu venovať práve im. Slovenská mládež si vyžaduje najväčšiu pozornosť. Dôležité je usmerňovať ich vo vzdelávaní, vychovávať z nich nových právnikov, inžinierov, medikov a posilať ich na školy do Čiech, Rakúska, Nemecka apod.

Súčasťou osvetovej činnosti je aj prednášanie, rozsiahla odborná publikačná činnosť, školská otázka, kultúrna práca, zakladanie hospodárskych, priemyselných a obchodných organizácií, politická činnosť. Politika nemá v národe vyvolávať rozbroje, a preto musíme robiť politiku objektívnu a spravodlivú a jej hlavným cieľom je opäť mravné a hmotné zveľadenie slovenského ľudu.⁹

No a v konečnom dôsledku významnou činnosťou obrodzovacích snáh je už spomínaná jednota československého národa, československá vzájomnosť. V súvislosti s týmto problémom sa Šrobár zaoberá aj komparáciou maďarského národa s československým národom. Zatiaľ čo v prvom zložke slovenského štátu úplne absentuje a teda vyjadruje akékoľvek popretie slovenského národa a jazyka, v druhom sú tieto zložky prítomné. Ich prítomnosť, zdá sa, dokazuje názov „Československý štát“. Aký je však vzťah, pomer moci, medzi slovenským a českým národom v takto vyjadrenej jednote, to ukáže až to, ktorý z nich bude prejavovať v spoločnej koexistencii vyššiu zdatnosť (či už morálnu, hospodársku, kultúrnu). Šrobár však upozorňuje aj na inú možnú alternatívu. V rámci tohto splynutia môže dôjsť k takej situácii, že oba diferencované národy vytvoria úplne nový národ, ktorý bude ich syntézou, tzn. nebude výlučne slovenský alebo český.¹⁰ Ako by to však bolo s jazykom, došlo by k takémuto „splynutiu“ aj v súvislosti s jazykovou problematikou? Medzi predstaviteľmi hlasistického prúdu sa ocitol dokonca názor, konkrétne u Smetanaya, ktorý otvorene zdôrazňoval návrat k češtine. Naopak ostatní hlasisti nesúhlasili s takýmto „splynutím“. Šrobár sa k tejto problematike jasne vyjadril v článku VZÁJOMNOSŤ ČESKOSLOVENSKÁ z roku 1902, v ktorom píše: „Politické dejiny literatúry nás učia, že boli také doby v živote Čechov a Slovákov, že sme žili nielen vo „vzájomnosti“, ale priamo v politickej a jazykovej jednote. Časom a rôznymi vlivami vnútornými a zvonajšími táto jednota politicko-literárna sa uvoľňovala, dľa okolností jedna prvej ako druhá, až sme sa ocitli tam, že dnes hovoríme o dvoch národoch, ktoré majú pestovať čo najužšiu vzájomnosť medzi sebou...Dnes hovoriť o „splynutí“, o „českej strane“ na Slovensku, o „jednom literárnom a spisovnom jazyku“ nemožno a nie je radno, preto, že tým viac sa škodí veci, ako prospieva...Nemôže byť reč medzi nami ani o jednom spisovnom jazyku.“¹¹

Ako dejiny Čechov a Slovákov ukázali, nikdy nedošlo k úplnej syntéze týchto dvoch národov, nielen preto, že bola silná centralizácia z Prahy, ale aj preto, že každý z nich si zachoval svoj jazyk, svoju kultúru, hospodársku orientáciu. Môžeme hovoriť skôr o pomere, ako o syntéze, medzi zložkou slovenskou a českou, a to v prospech českého národa. Česi boli kultúrne a hospodársky zdatnejší.

Albert Pražák v predmluve Šrobárovho diela BOJ O NOVÝ ŽITOV píše: „... že Čech je ich spojencom a ochrancom, že s Čechom tvorí Slováč jednotný národ etnografický: slovenská budúcnosť spočíva len v úplnom spojení česko-moravsko-slovenských častí národa československého.“¹² Český národ sa hospodársky rozvíjal, bojoval za demokratizáciu, šíril osvetu, a preto pod spojenectvom Čechov a Slovákov videli hlasisti možnosť pokroku. Samotný Šrobár tvrdí: „Do prevratu hlasisti tvorili národ, po prevrate tvoríme štát...národ musí sa najprv prebudiť národne, a len v ďalšom stupni vývoja dospeje k vývoju vlastnému.“¹³ Pred zjednotením a vytvorením spoločného štátu Čechov a Slovákov je však potrebné povzniesť slovenský ľud národne, vzbudiť v ňom národné povedomie, duchovne sa prebudiť a povedať si: som Slováč, mám svoj jazyk, svoje práva na slobodu. A až po tomto prvom kroku môžeme sa zamýšľať nad jednotou politickou.

Napriek snahám hlasistov Šrobár upozorňuje na nespokojnosť Slovákov po získaní samostatnosti, slobody; nenávisť nášho ľudu k svojmu českému bratovi. Pýta sa, prečo táto nevďačnosť a nespokojnosť? Prečo sa medzi ľuďmi objavujú aj také názory, že v otroctve mu bolo lepšie ako v samostatnom slobodnom štáte? Odpoveď by sme mohli nájsť v diele POLITICKÝ PROBLÉM SLOVENSKA, kde sám autor píše, že Slováci sú ľud poslušný. Zatiaľ čo Maďar rozkazoval, Slováč bez okolkov poslúchal. Slováč potrebuje mať nad sebou pánov, ktorí ho budú viesť a organizovať jeho život aj na úkor slobody. Vo svojej slobode sa nevie samostatne rozhodnúť. Ako príklad Šrobár uvádza debatu o československom jazyku, ktorú viedol s poslancom ľudovej

⁸ Tamtiež, s.: 5.

⁹ V tomto období boli na Slovensku tri významné strany: Národná rada slovenská, Slovenská sociálne-demokratická strana, Ľudová strana – o ich vzťahu a situácii v prvých rokoch 20. storočia pojednáva Šrobár vo svojom diele POLITICKÝ PROBLÉM SLOVENSKA

¹⁰ ŠROBÁR, V.: *Československá otázka a hlasisti*. [1927], s.: 5.

¹¹ ŠROBÁR, V.: *Vzájomnosť československá!* In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, s.: 168 - 170.

¹² PRAŽÁK, A.: *Ku Šrobárovej knihe „Boj o nový život“*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 16.

¹³ ŠROBÁR, V.: *Československá otázka a hlasisti*. [1927], s.: 5.

strany. Dotyčný sa vyjadril: „Proč československá vláda nenakáže, aby byl na Slovensku československý jazyk. My bychom poslouchali a byl by československý jazyk.“¹⁴ To je následok maďarskej výchovy.

Obrozenie smerovalo k povzneseniu a k posilneniu ľudskej dôstojnosti. Jedným z mnohých krokov bolo zakladanie protialkoholických spolkov (Kružok Abstinencov v Skalici) a iných združení, divadelných spolkov, rozširovanie drobných kníh a časopisov, prednášky rôzneho charakteru (Alkoholizmus a jeho následky, Ján Hus a jeho vek, Čo čítať, Peňažné ústavy slovenské, O kresťanskej tlači, a pod.).¹⁵ To všetko viedlo k emancipačnému boju. Blaho veľmi výrazne kritizuje alkohol, v ktorom sa slovenský ľud potápa a označuje ho ako jedného z „úhlavných“ nepriateľov slovenského národa. Tento vnútorný vlastný problém Slovákov treba riešiť práve prostredníctvom spomínaných antialkoholických spolkov.

Ako Blaho tak aj Šrobár kriticky pristupuje k alkoholizmu ako k záhube slovenského národa. Hovorí: „...len triezve a kolektívne založené národy obstoja v budúcnosti“.¹⁶ Alkoholizmus vedie k záhaľčivosti, k pasivite, k nečinnosti; je brzdou v pokroku slovenského národa, či už sa jedná o pokrok kultúrny, politický alebo hospodársky. Obrozenie, ku ktorému hlasisti smerovali, nebolo len mravnou nutnosťou, ale predstavovalo cestu k humanite, k ideálu humanity. Značný prebúdzajúci vplyv je evidentný zo strany T. G. Masaryka a L. N. Tolstého

Hlasisti v súvislosti s maďarským útlakom bojovali proti maďarizácii ako proti určitej forme náboženstva. Dokazovalo to viacero elementov, napr. šírenie náboženstva v maďarskom jazyku, poslušnosť maďarským či už cirkevným alebo politickým hodnostárom, čítanie maďarských kníh, vyhlasovanie maďarizácie za najvyšší ideál národa, ktorý determinuje mravné zákony a prevyšuje božské zákony, všetko ľudské a kresťanské. Maďarizácia je „merítkom toho, či je ten, lebo onen občan dobrým a mravným, lebo zlým a nehodným človekom“.¹⁷ Maďarizácia je novodobým protikresťanským a násilným náboženstvom, je založená na maďarskom egoizme nielen voči kresťanskému, ale aj voči všetkým národom. „Maďarizácia je povera.“¹⁸ Šrobár sa inšpiroval H. Spencerom, ktorý sa zaoberal problematikou politickej viery v štátne a národné inštitúcie v diele O STUDIUM SOCIOLOGIE. Celé toto náboženstvo novej doby malo následne nepriaznivý vplyv na mravnú povahu občanov. Sám Šrobár cituje Spencera: „Občan zatvrdelý zabíjaním a poraňovaním nepriateľov, prináša svoji tvrdosť nutne i domu“.¹⁹ Treba preto chrániť ľud a hlavne slovenský dorast od vplyvu tohto nepriateľského náboženstva, ktoré má za následok mravný a vzdelanostný úpadok. Proti nepriaznivým spoločenským vplyvom a samotnému úpadku možno bojovať podľa Šrobára troma zbraňami:

- knihou,
- rodinnou výchovou,
- školou.

Podobne aj Blaho uvádza ako modernú zbraň proti akýmkoľvek formám útlatu knihu, konkrétne tzv. kalendár, ktorý bol zasvätený úplnému vzdelaniu a výchove ľudu. Tento kalendár má podobu šlabikára všeobecných vedomostí, má byť pre slovenského človeka pokrmom duševným. Nahrádza knižnicu a má povzbudzovať k spolupatričnosti, k jednote, k potrebe vzdelávať sa. Má predstavovať praktickú príručku života v časoch neľahkých pre slovenský národ.²⁰

Všetky tieto kroky kultúrno-osvetovej práce viedli k tomu, že samotný národ si vyžadoval lepšie podmienky pre život, začínal sa biť za svoje práva. Obrodenecká drobná práca našich buditeľov prinášala konečne vytúžené ovocie. Pokrok, ktorý priniesla, treba ďalej zveľaďovať a nezastavovať sa.

Hlasisti a ich hnutie nemalo v tomto období veľmi pozitívny ohlas, ani zo strany martinských autonomistov, ani zo strany klerikalizmu. Hlasisti predstavovali pre tieto dva póly nebezpečné hnutie a to z dôvodu ich pokrokovosti a československej orientovanosti. Slovenskí klerikáli sa usilovali o potlačanie pokroku a osvety, obávali sa ich negatívneho vplyvu na náboženský cit slovenského ľudu, ktorý mal podľa ich predstáv ostať „uzavretý“ v náboženských poverách, nevedomostiach a zaostalostiach.

Martinskí žurnalisti vzniesli prostredníctvom NÁRODNÝCH NOVÍN kritiku voči hlasistom a doslova ich zneuctili. Hlasisti v zastúpení dr. Šrobára reagovali na neoprávnené „napadnutie“ článkom OBRANA A ODPOVEĎ uverejneným v časopise HLAS. Obviňujú ich, že prekrútili slová, význam, povytvárali vety z textu a narušili jeho celostný kontext, upravili interpunkciu podľa ich uváženia, jednoducho povedané prekrútili pravdu a prispôbili si ju svojim vlastným potrebám, snažiac sa takto pošťvať mládež slovenskú proti hlasistom. Takejto kritiky si dovoľila martinská politika, predstavitelia martinského života, a to aj napriek tomu, že ich aktivita bola vlastne len pasivitou fatalistického očakávania ruského orla od východu.²¹

¹⁴ ŠROBÁR, V.: *Politický problém Slovenska*. Praha 1926, s.: 25.

¹⁵ BLAHO, P.: *Obrozenie slovenského západu*. Ústredný výbor prednáškový [1890 – 1912], s.: 12.

¹⁶ ŠROBÁR, V.: *Československá otázka a hlasisti*. [1927], s.: 3.

¹⁷ ŠROBÁR, V.: *Maďarizácia*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 24.

¹⁸ Tamtiež, s.: 24.

¹⁹ Tamtiež, s.: 26.

²⁰ BLAHO, P.: *Obrozenie slovenského západu*. Ústredný výbor prednáškový [1890 – 1912], s. 21.

²¹ BLAHO, P. – ŠROBÁR, V.: *Obrana a odpoveď*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 2

Vavro Šrobár v úvode svojho diela *POLITICKÝ PROBLÉM SLOVENSKA* kriticky pristupuje k S. H. Vajanskému. Kritika sa týkala na jednej strane jeho (ale aj ostatných slovenských konzervatívov) koncepcie slovenského národa, ktorú Vajanský obmedzil len na slovenskú inteligenciu. Naopak hlasisti nielen zdôrazňovali ale svojím prístupom aj dokazovali, že slovenský národ nie je len inteligencia, ale tvoria ho široké masy, počnúc roľníctvom a inteligenciou končiac.

Hlasisti vyzdvihovali ľudovú orientáciu. Pre splnenie stanovených cieľov bolo potrebné získať si predovšetkým jednoduchý ľud. Ľudový charakter mal dominovať nielen v politickom živote, ale aj kultúrnom. V literatúre presadzovali požiadavku každodennosti človeka, ktorý trpí, bojuje so životom, otročí sa. To dokumentuje Šrobár vo svojej kritike, ktorou odsudzuje Vajanského román „KOTLÍN“. Predstavuje ostrú polemiku Vajanského s predstaviteľmi hlasistického hnutia. Pri jeho tvorbe sa inšpiroval románom od Turgeneva *Otcovia a deti*. Vajanský sa pokúsil podať analýzu starého a nového hnutia, ktorá však tak ako u Turgeneva vyznieva v prospech staršieho hnutia. Hlavnou postavou je zeman Lutišič, ktorý ide na cesty, aby sa vzdedal. Po púti po západnej Európe sa vracia domov. Tu mu fárar Štrbík dáva radu, aby sa pridal k národnému hnutiu, aby sa stal samaritánom slovenského ľudu. Aj napriek tomu, že poslúchne jeho radu a nachádza ženu svojho srdca, svoj život končí samovraždou. Takýto človek podľa hlasistov nikdy nemôže splynúť s ľudom a konať preň. Vytvoril tu veľké množstvo postáv mladších aj starších národovcov. Hlasisti mu vytýkali, že „proti starým, čerstvým, statočným, poctivým slovom proti ideálom národovcov postavil kreatúry mladých, niekoľko nadutých, hlúpych, cynických figúr. Scény zostavil tak, aby protivy hodne vynikali, aby s jednej strany žiaril bengál idealizmu, s druhej strany aby sa škerila čierna zrada a podlosť“. Milanec je zmyselný, lomcuje ním náruživosť, je pokrokár a realista – chce si získať ženu len preto, lebo má mlyn. Takýto ľudia podľa nich nikdy na Slovensku nie sú a ani nebudú. Ďalším negatívom, ktoré vytýkali tomuto románu bola časť *ODYSEA*, kde Lutišič vo svojom denníku píše: „Vyčíta Francii, že zvrhla revolúciu (a) preliala kráľovu krv“. ²²

Druhá kritika voči Vajanskému vychádzala z jeho slaviofilскеj orientácie, z jeho smerovania k cárskemu, pravoslávneému Rusku ako k „bielemu ruskému orlovi“, ako ho Vajanský nazýval. Rusko je jedinou nádejou pre slovenský národ, pre ukončenie jeho utrpenia a neustáleho ponižovania sa. Útočil na idey, túžby, predstavy a prácu mládeže, a naopak vyzdvihoval zastaralé myšlienky. ²⁴

Vystupoval kategoricky proti západu aj českému národu, proti jeho racionalizmu a materializmu, ateizmu. Na rozdiel od hlasistov neveril v ich spásanosnú silu. Západ a mestá chápe ako jed, od ktorého treba uchrániť slovenské dediny. Snáď najzarážajúcejšie je tvrdenie, že negramotnosť nie je nešťastím, ale dokonca v istom zmysle výhodou. Vajanskému bolo okrem toho vytýkané, že slovenskí ľud jeho článkom nerozumie, na čo reagoval slovami: „Nepíši pro šustry a sedláky, ale pro inteligenciu“. ²⁵

Vajanský sa vo všeobecnosti usiloval o: „Slovensko ryzí, svérání, samobytné, zachovalé, Slovensko panslavistické, resp. rusofilské“. ²⁶ Túto jeho konzervatívnu ideológiu sa usilovalo potlačiť realisticko-hlasistické hnutie, ktoré smerovalo k pokroku, k demokracii a k zjednoteniu inteligencie a ľudu.

Jedným z filozofických základov hlasistického prístupu k riešeniu národnostnej otázky je „drobná práca“ od T. G. Masaryka, ktorý bol ich ideovým vodcom a učiteľom. ²⁷ Drobná práca stojí na predpoklade, že zmena a vývin je revolučný a teda smeruje k odstráneniu ťažkostí a prekážok v podobe spolupráce so slovenským ľudom. Samotná činnosť hlasistov sa realizovala nie na veľkom území Slovenska, približne asi 3/4 celého územia (stredné Slovensko a malá časť Spiša). V týchto oblastiach sa život roľníka, robotníka posúva vpred, smeruje k naplneniu cieľov za národ, kultúru, jazyk.

Ďalším z Masarykovým vplyvov bola jeho koncepcia náboženstva. Masaryk rozlišoval tzv. osobné náboženstvo a kodifikované náboženstvo v cirkevných dogmách a organizované cirkvou. Osobné náboženstvo predstavuje individuálny výraz zbožnosti, osobný kontakt s Bohom, so svetom, s blíznymi, opierajúc sa o princípy lásky, bázne a humanity. Práve takáto forma a podoba náboženstva má pre jedinca a národ vyšší zmysel, viac povzbudzuje k mravnému konaniu ľudí.

Na druhej strane náboženstvo kodifikované a organizované má neosobný charakter. V dobe rozvíjania vedy, získavania nových poznatkov a zvyšovania hmotnej úrovne, vzdelania je takéto „kostolné“ náboženstvo brzdiacim elementom v pokroku. Je vyvrátené novými poznatkami a stáva sa len mŕtvym súhrnom dogiem.

Hlasisti nemohli zo života širokých mas eliminovať náboženstvo ako také, pretože pre jednoduchý ľud predstavovalo veľmi pôsobivý činiteľ. Náboženstvo kompenzovalo v ľuďoch bolesť, utrpenie, biedu. Hlasisti preto vyzdvihovali význam náboženstva v živote ľudí ako osobnú formu náboženstva. Ide o náboženstvo

²² ŠROBÁR, V.: *Kotlín*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 386 - 387.

²³ MATUŠKA, A.: *Vajanský prozaik*. Bratislava 1946, s.: 86.

²⁴ ŠROBÁR, V.: *Politický problém Slovenska*. Praha 1926, s.: 7. V takomto negatívnom duchu sa celá jeho činnosť a postoj niesli až do obdobia pred smrťou, kedy vyhlásil: „Já som prototyp dobrého, nečinného, nesmelého, slabého, holubáckého Slováka. Chvála Tebe, Hospodine, že naša fajta vymiera. Počívam, že následníci naši sú energickejší, reálnější, zručnější! Boh žehnaj ich milé hlavy. Nech zahanbia našu netrebnú, roztlúčenú, snilkársku fajtu.“

²⁵ ŠROBÁR, V.: *Politický problém Slovenska*. Praha 1926, s.: 5.

²⁶ Tamtiež, s.: 5.

²⁷ T. G. Masaryk ovplyvnil hlasistov svojou koncepciou konkretizmu, aktivizmu a drobnej práce.

prirodené, v ktorom sú obsiahnuté základné mravné a humanitné princípy. Prirodená humanita, podľa Masaryka, je základom mravného konania a je človeku vrodená.²⁸

Časopis HLAS začiatkom minulého storočia vystriedal časopis mládeže PRÚDY. Šrobár v jednom z čísiel však kritizuje smerovanie tejto nástupníckej *revue* mladého Slovenska. Hovorí: „Predne vidí sa mi, že sú PRÚDY bez barvy: chcjú vyhoveť obom veľkým prúdom európejského myslenia nášho veku – konservativizmu a pokroku.“²⁹ Podľa Šrobára sú PRÚDY neurčité vzhľadom na spomenutú dvojsmernosť, akoby slovenská mládež bola bez svojho vlastného presvedčenia, názoru, akoby sa bála a práve z tohto strachu je vedená ku kompromisom. Od takejto mládeže určite nemôžeme očakávať, že z nej raz vyrastú odvážni vodcovia s vlastným pevným presvedčením. Zdá sa dokonca, že sa mládež snaží oba smery, tzn. pokrokový a konzervatívny, spojiť, uzmieriť a vytvoriť medzi nimi akúsi syntézu. To sa však doteraz nikomu nepodarilo, ani tým najvýznamnejším a najväčším filozofom, nieto ešte „mládenčekom“, ktorí sa ani zďaleka nemôžu rovnať takýmto osobnostiam. PRÚDY sa Šrobárovi zdali prostriedkom realizácie, literárneho „vybitia“ mládeže, ich práce bez ohľadu na jej ducha a smer.

Šrobár napriek tomu povzbudzuje v PRÚDOCH mládež Slovenska k mravnosti, k šíreniu osvety, lebo iba tým môžu prekonať egoizmus a pripraviť cestu Slovenského národa ku kráľovstvu, ktoré sa bude tu na zemi podobáť božiemu kráľovstvu. „Mladé“ Slovensko sa musí učiť zo skúsenosti a z práce „starého“. Ich činnosť by preto mala viesť k pokroku, k povzbudeniu ľudu a vyjasňovať idey, myšlienky, tzn. dať jasné odpovede, ktoré sa bytostne dotýkajú Slovenska v súvislosti s pokrokom. Šrobár zdôrazňuje pokrok a kritizuje, odsudzuje konzervativizmus, ktorý udržiava ľud v statickom stave. Práca inteligencie je zbytočná, lebo ľud sa ňou nestáva zo dňa na deň, z pokolenia na pokolenie ani vzdelanejším, ani mravnejším, ani ľudskejším. Kňazstvo uväzňuje ľud v poverách, stáva sa fanatickejšim, obmedzenejším. Zastavili sme v období stredoveku. „Hľadáme morálku novú (už či kresťansko-cirkevnú, či prírodovedecko-náboženskú), ktorá by naplnila ducha nášho ohňom lásky k sebe samým, k ľudu nášmu i k celému človečenstvu“ hovorí Šrobár.³⁰

Hlasisti zdôrazňovali, že ich program musí byť kresťanský, demokratický a pokrokový, pričom jeden vyplýva z druhého. Tzn. kresťanstvo je vtedy pravé, keď je demokratické a pokrokové, musí šíriť osvetu a povznášať ľud a nie uchovávať ho v stredovekých tradíciách. Hlasisti dokonca žiadali od cirkvi zrušenie kňazského celibátu a zveriť výchovu budúcich kňazov do rúk verejných vysokých škôl a tak ich oslobodiť od tmavých kláštorov. Demokratizmus musí byť v kresťanskom a pokrokovom duchu, a ako v takom bude pojem „národ“ v sebe integrovať nielen vrstvy vyvolených, bohatých a inteligentných, ale aj nevzdelaných, chudobných a pracujúcich. Ideálom je národ bez rozdielov. Demokratické princípy zdôrazňujú možnosť vzdelania pre každého, poskytujú spravodlivosť bez rozdielu a podobne. Nakoniec aj samotný pokrok musí byť demokratický (tzn. jeho výdobytky je nutné spravodlivo rozdeliť medzi všetky vrstvy národa) a zároveň sa musí opierať o kresťanské zásady. Pokrok je nevyhnutný pre dosiahnutie a zabezpečenie životných podmienok Slovákov. Pokrok po každej stránke, v priemysle, obchode, hospodárstve, vo vede, v umení, v náboženstve, v myslení. Pokrok si vyžaduje odstrániť všetko, čo by neumožnilo nadobudnutie takéhoto stavu. To všetko, a mnohé iné, zahrňuje nový život, o ktorý musíme bojovať.³¹

Nakoľko je dôležitá intenzívna duševná práca, svedčí skutočnosť, že niet duchovného smädu, ktorý by v nás taká práca vyvolala. Prevláda len práca fyzická, manuálna. Práca slovenskej inteligencie, ktorá by mala spočívať v poučovaní, v usmerňovaní a vo vzdelávaní slovenského ľudu, podľa Šrobára nie je možná. A prečo? Šrobár uvádza vo svojom článku O VZDELÁVANÍ ĽUDU A SEBAVZDELANÍ INTELIGENCIE³² niekoľko príčin. Okrem už spomínanej absencie duchovného smädu, uvádza aj iné dôvody, napr. odborne vzdelaných slovenských ľudí. Povzniesť slovenskú vzdelanosť znamená predovšetkým mať pravých odborníkov po stránke nielen teoretickej ale aj praktickej. Okrem požadovanej odbornosti je potrebné nezostávať v pasivite, v nečinnosti, ale v podobe poučných prednášok stať sa prospešne činným. Šrobár odmieta encyklopedické vzdelanie a zdôrazňuje odbornosť. Odborníkov na Slovensku máme, ale ich nečinnosť hovorí o opaku.

Inou príčinou, prečo slovenský inteligent nemôže vzdelávať svoj ľud, je jeho názor o tzv. národnej práci, predovšetkým názor súvisiaci s jazykom a politikou. Inteligent zdôrazňuje vážnosť a úctu k jazyku. Ľud má obdivovať krásu jazyka a milovať ho. Ale ako má chápať obyčajný roľník alebo robotník, čo je to krása jazyka, keď ich tvrdý život je plný utrpenia? Inteligent preto nemá apelovať na bohatosť a krásu slovenského jazyka, ale na jeho prospech. Slovenský ľud má hranice svojich možností. Čo sa týka druhého článku národnej práce, politiky, ktorú pri vzdelávaní a rozvíjaní slovenského ľudu treba nechať stranou a zaoberať sa predovšetkým a najprv nepolitickou činnosťou, ktorá bude viesť k nezávislosti hospodárskej, priemyselnej a finančnej. Inteligencia zanedbáva práve to, čo je pre široké vrstvy prospešnejšie. Politika a krásy jazyka boli podľa

²⁸ VÁROSSOVÁ, E. a kol.: *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. Bratislava 1965, s.: 324.

²⁹ ŠROBÁR, V.: *O mládeži pre mládež*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 100.

³⁰ ŠROBÁR, V.: *K hádke o pokrok*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 107.

³¹ ŠROBÁR, V.: *Slovenská národná strana a jej program*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 139 – 142.

³² Uvedené v ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 44 - 52.

hlasistov nesprávnou náplňou národnej práce inteligencie. „*Vzdelanosť je najsilnejšia zbraň proti všetkým biedam, a národ, ktorý je „v hlave i údoch“ vzdelaný ten nemusí sa triasť pred budúcnosťou.*“³³

Úspech celého národa leží v rukách každého z nás. Náprava jednotlivca je zárukou nápravy celého národného telesa. Považujú si za povinnosť vniesť do života národa pohyb, ktorý rozprúdi krv v ich žilách a tak zamedzí jeho umieraniu a rozkladaniu sa. Hlasisti sa svojou činnosťou, programom a myšlienkami usilujú bojovať s touto hnilobou, aj napriek nepriazni inteligencie a celej verejnej mienky. Stavajú sa proti mienke protivníkov, ktorí zvláštnym spôsobom vyzdvihujú lásku k národu. Ide o slepú lásku, podľa ktorej treba milovať všetko to, čo je slovenské, lebo práve to je dobré, krásne a mravné. Pojem „slovenský“, a s ním súvisiaca láska k národu, je širokosiahly, determinujúci život spoločenský, hospodársky, náboženský. Takéto privilegium však nie je ani etické ani logické. Proti tomuto názoru a slepej láske k národu stojí láska oprávnená a názor hlasistov, podľa ktorého treba milovať iba to, čo je dobré, mravné a pravdivé. Národ treba milovať láskou pravou, vedomou, vytrvalou, dokonca očisťujúcou a povznášajúcou k pokroku, k dokonalosti a nie slepou, bezpodmienečnou, chvíľkovou, lebo takou láskou milujeme aj hriechy a omyly. Národnosť a mravnosť: to sú dve zásady vzájomne prepojené a podporujú sa. Národovec je podľa týchto zásad človek pracovitý, obetavý, mravný, rodinne založený, cnostný. Mravné bohatstvo je zárukou národného blahobytu.³⁴

Skutočnou prácou sa národ formuje, stáva sa tým, čím je a podľa toho má svoju cenu, postavenie vo svete a medzi ostatnými národmi. Len práca z nás robí ľudí a Slovákov v pravom zmysle. Dielo a tvorba hlasistov a ich nasledovníkov má pre Slovákov historický význam aj v súčasnosti. Obsahujú nestarnúce a večné myšlienky, podnety a rady, ktoré môžu aj v blízkej budúcnosti slúžiť slovenskému pokoleniu.

Použitá literatúra:

- [1] BLAHO, P.: *Obrodenie slovenského západu*. Ústredný výbor prednáškový [1890 – 1912], Pittsburgh
- [2] MATUŠKA, A.: *Vajanský prozaik*. ZENIT, Bratislava 1946
- [3] ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920
- [4] ŠROBÁR, V.: *Československá otázka a hlasisti*. [1927]
- [5] ŠROBÁR, V.: *Politický problém Slovenska*. Svaz národného osvobození, Praha 1926
- [6] VÁROSSOVÁ, E. a kol. : *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. SAV, Bratislava 1965

Abstrakt:

V príspevku podávame filozoficko-literárny pohľad na problematiku obrodzenia slovenského človeka i celého národa, ktoré sa nevyhnutne musí začať mravným obrozením vzhľadom na mravnú zaostalosť ako jednej z hlavných príčin „národnej biedy“. V súvislosti s danou problematikou je dôležité poukázať aj na kresťanské zásady ľudskosti, rovnosti a slobody vzhľadom na skutočnosť, že zásady mravného obrodzenia sa stotožňujú so zásadami kresťanskej etiky, ktorá je prezentovaná čistým náboženstvom bez povier.

Kľúčové slová:

Hlasisti, Prúdisti, obrodzenie, mravnosť, zásady, rovnosť, sloboda, jazyk, čisté náboženstvo.

Mgr. Jana Dzuriaková, Mgr. Marcela Maglione

Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied FPV ŽU, Hurbanova 15, 010 26 Žilina

K česko-slovenské histórii

Petr Wawrosz

Väčšina čtenářů Marathonu by si měla, alespoň částečně, pamatovat společný československý stát. Kdo ještě studoval česko-slovenské dějiny, může mít povědomí o tom, kdo byli hlasisté, jaké byli jejich ideály, cíle, o co usilovali.

Přehledné připomenutí, pro mnohé seznámení, s hlasisty přináší článek slovenských autorek Jana Dzuriakové a Marcely Maglione. Jde především o informativní text, kterému z hlediska struktury poznatků není co vytknout. Ve svém ohlasu se proto zaměřím spíše na některé myšlenky hlasistů a jejich srovnání s dneškem:

Hlasisté kladly velký důraz na mravní obrození slovenského národa, zdůrazňovaly morální hodnoty a další etické faktory. Soudobá ekonomická teorie, zejména její součást institucionální ekonomie zdůrazňuje, že ekonomické procesy neprobíhají ve vzduchoprázdnu, že jsou ovlivňovány formálními i neformálními institucemi (normy, zvyky, náboženství, morálka apod.) a že tyto formální i neformální instituce tak mohou významným

³³ Tamtéž, s.: 52.

³⁴ *Obrodenie*. In: ŠROBÁR, V.: *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, str. 76 - 80.

způsobem působit na ekonomický růst a další ekonomické jevy. Je zřejmé, že má-li společnost dlouhodobě prosperovat, nemůže to být společnost, v které převládají zloději a další nepoctivci. Etické a morální normy, úcta k vlastnictví, dodržování práv a povinností z dobrovolně uzavíraných smluv jsou nutnou podmínkou prosperity. Řada transakcí je založena na důvěře – předpokládáme, že když si koupíme rohlík, tak že se neotrávíme, když dáme peníze do nějaké finanční instituce, tak že nezkrachuje apod. Pokud ve společnosti není zastoupen etický a morální rozměr, nemůže být zastoupena ani důvěra a důsledky budou zřejmé.

Není náhoda, že úsilí o mravní obrodu slovenského národa sblížilo hlasisty s T.G. Masarykem. Ostatně jeden z nejvýznamnějších hlasistů – Vavro Šrobár, byl za první republiky několikrát ministrem v československých vládách. Hlasisté obdobně jako Masaryk kladli důraz na drobnou, mravenčí práci. Z pohledu o 100 let později lze říci, že hlasisté byli zastánci „postupného sociálního inženýrství“ (v terminologii K. Poppera), že usilovali o zlepšení soudobých podmínek, odmítali však radikální společenskou změnu typu komunismu. Pokud se ohlédneme za dějinami 20. století snadno spatříme, že úsilí o radikální společenské změny, byť bylo nezřídka motivováno ideálem učinit lidi šťastnými, vedlo především k neštěstí, nespravedlnostem, či krutostem.

Orientace hlasistů na vzdělání lze hodnotit z pohledu soudobých teorií lidského kapitálu, které schopnosti, znalosti a dovednosti získané prostřednictvím vzdělání chápou jako významné složky lidského kapitálu a zdůrazňují, že vzdělaný člověk se snáze adapтуje na měnící se prostředí, snáze je schopen si zajistit prostředky k obživě apod. Čili řečeno z pohledu soudobé ekonomické teorie hlasisté usilovali o zvýšení lidského kapitálu tehdejšího slovenského národa.

Řada aktivit hlasistů byla samozřejmě ovlivněna dobou, ve které žili a působili. Dnes není nutno bojovat proti maďarizaci Slovenska, pasé jsou diskuse o splynutí slovenského a českého národa. Ačkoliv Česko a Slovensko více než 13 let existují jako samostatné státy, stále mají k sobě velmi blízko. Tuto sousedskou blízkost má smysl posilovat a podporovat. Studium společných dějin je jednou z cest, jak tak činit.

3. Z pramenů

Nástin kritiky politické ekonomie³⁵

Následující článek byl napsán na přelomu let 1843 a 1844. Koncem ledna roku 1844 ho autor zaslal z anglického Manchesteru, kde tehdy pobýval, do Paříže, do redakce časopisu Deutsche - Französische Jahrbücher [Německo - francouzské ročenky]. Tam byl v únoru roku 1844 poprvé uveřejněn. Článek je tedy již 162 let starý. Přesto je velmi aktuální a inspirující. Je historickou skutečností, že v souvislosti s prvním otištěním tohoto článku si s jeho autorem začal dopisovat Karl Heinrich Marx a že se s ním potom, koncem srpna roku 1844, poprvé v Paříži sešel. - Překlad přehlédl, poznámkami doplnil a upravil Milan Kohoutek.

Friedrich Engels

Politická ekonomie vznikla jako přirozený důsledek rozšíření obchodu a s ní nastoupil místo prostého nevědeckého čachru propracovaný systém dovoleného podvodu, ucelené učení o tom, jak se obohacovat.

Tato politická ekonomie aneb věda, jak se obohacovat, zrozená ze vzájemné závisti a z hrabivosti obchodníků, má na čele vypálen cejch nejhnusnějšího sobectví. Tehdy lidé ještě žili v naivní představě, že bohatství tvoří zlato a stříbro, a proto neměli nic naléhavějšího na práci, než honem všude zakázat vývoz „vzácných“ kovů. Národy stály proti sobě jako lakomci, každý oběma rukama objímal svůj milovaný žok peněz a žárlivě a podezíravě hlídal sousedy. Všechny prostředky byly dobré, jen když se na národech, s nimiž se obchodovalo, vymámilo co nejvíc hotových peněz a když se šťastně naschráněná hromádka udržela pěkně v suchu za celními závory.

Ovšem kdyby se tento princip prováděl do důsledků, bylo by po obchodu. Proto lidé začali tento první stupeň překračovat; pochopili, že kapitál v truhle je mrtvý, kdežto obíhá-li, neustále se množí. Proto nasadili vlídnější tvář a vypustili dukáty jako ptáky vábníky, aby jim přilákaly další; poznali totiž, že nevádí, přeplatí-li panu A jeho zboží, jen když pan B toto zboží koupí za vyšší cenu.

Na tomto základě byl vybudován *merkantilní*³⁶ systém. Hrabivá povaha obchodu byla už trochu skryta; národy se poněkud sblížily, uzavíraly obchodní a přátelské dohody, vzájemně spolu obchodovaly a pro větší zisk

³⁵ „Nástin kritiky politické ekonomie“ - první ekonomická práce F. Engelse. Karl Marx o této Engelsově práci napsal, že je to „geniální náčrt kritiky ekonomických kategorií“ (viz předmluvu k práci „Ke kritice politické ekonomie“, 1859).

³⁶ merkantilní = obchodnický

si prokazovaly všemožné laskavosti a ochoty. V podstatě to však byla stále ta stará lačnost po penězích a sobectví, a ty čas od času propukaly ve válkách, které se v tomto období vesměs vedly z obchodní řevnivosti. Tyto války také dosvědčovaly, že obchod stejně jako loupež spočívá na pěstním právu; nikdo si nedělal za mák svědomí z toho, vymohl-li si úskokem nebo násilím takové smlouvy, jaké pokládal pro sebe za nejvýhodnější.

Těžištěm celého merkantilního systému je teorie obchodní bilance. Protože se tehdy stále ještě drželi poučky, že bohatství tvoří zlato a stříbro, považovali za výhodné jen ty obchody, které nakonec přinášely do země hotové peníze. Aby to zjistili, porovnávali vývoz a dovoz. Vyvezlo-li se víc, než se dovezlo, předpokládali, že rozdíl přišel do země v hotovosti, a domnívali se, že jsou o tento rozdíl bohatší. Umění ekonomů spočívalo tedy v tom, postarat se, aby na konci každého roku vývoz vykazoval příznivou bilanci proti dovozu; a pro tuto směšnou iluzi³⁷ bylo povražděno tisíce lidí! Obchod má také své křížácké výpravy a svou inkvizici.

Osmnácté století, století revoluce, zrevolucionovalo i ekonomii; ale stejně jako byly všechny revoluce tohoto století jednostranné a zastavovaly se u protikladu, jako se proti abstraktnímu³⁸ spiritualismu³⁹ stavěl abstraktní materialismus, proti monarchii republika, proti božskému právu společenská smlouva, tak se ani ekonomická revoluce nedostala za svůj protiklad. Předpoklady trvaly všude dál; materialismus nezasáhl křesťanské pohrdání člověkem a jeho ponížení, jen postavil proti člověku jakožto absolutno⁴⁰ místo křesťanského Boha přírodu; politice ani nepřipadlo na mysl přezkoumat předpoklady státu; ekonomii ani nenapadlo, aby se otázala, zda je *oprávněno soukromé vlastnictví*. A proto také nová ekonomie byla jen napůl pokrokem; byla nucena zradit své vlastní předpoklady a zapřít je, vypomáhat si sofistikou⁴¹ a pokrytectvím, aby zakryla rozpory, do nichž se zapletla, aby dospěla k závěrům, k nimž nebyla hnána svými vlastními předpoklady, nýbrž humánním⁴² duchem století. Tak dostala ekonomie lidumilný ráz; přestala nadřezovat výrobcům a přiklonila se k spotřebitelům; předstírala, že se jí hnuší krvavé hrůzy merkantilního systému, a prohlásila obchod za pouto přátelství a jednoty mezi národy a jednotlivci. To bylo všechno velmi krásné a báječné - ale předpoklady velmi brzy znovu vystrčily rohy a v protikladu k této licoměrné filantropii⁴³ zplodily Malthusovu⁴⁴ populační teorii, nejsurovější a nejbarbarštější systém, jaký kdy existoval, systém zoufalství, který zašlapal v prach všechny ty krásné fráze o lásce k člověku a o světoobčanství; tyto předpoklady zplodily a vynesly tovární systém a moderní otroctví, které si v nelidskosti a krutosti pranic nezadá se starým. Nová ekonomie, soustava svobody obchodu založená na „Wealth of Nations“ Adama Smitha⁴⁵, se ukázala jako těž licoměrnost, nedůslednost a nemravnost, která se nyní ve všech oblastech staví proti svobodnému lidství.

Ale což nebyla Smithova soustava krokem vpřed? - Ovšemže byla, a přitom nutným krokem. Bylo nutno svrhnout merkantilní systém s jeho monopoly⁴⁶ a překážkami volného styku, aby vyšly najevo skutečné následky soukromého vlastnictví; bylo nutno, aby ustoupily do pozadí všechny ty malicherné lokální a nacionální ohledy, aby se boj naší doby mohl stát všeobecným, lidským bojem; bylo nutno, aby teorie soukromého vlastnictví zanechala čistě empirické⁴⁷, ryze objektivistické⁴⁸ cesty zkoumání a přijala vědeckější charakter, který by ji činil odpovědnou i za důsledky, a tím věc převedl do všeobecně lidské oblasti; bylo nutno, aby nemravnost obsažená ve staré ekonomii byla pokusy popírat ji a pokrytectvím - nutným důsledkem těchto pokusů - vystupňována až k nejvyššímu bodu. To všechno vyplývalo z povahy věci. Rádi přiznáváme, že teprve zdůvodnění a uskutečnění svobody obchodu nám umožnilo překonat politickou ekonomii soukromého vlastnictví, ale zároveň musíme mít také právo ukázat svobodu obchodu v celé její teoretické a praktické nicotnosti.

Náš úsudek bude muset být tím tvrdší, čím blíž naší době jsou ekonomové, které máme posuzovat. Vždyť zatímco Smith a Malthus našli v hotové podobě jen jednotlivé zlomky, měli novější ekonomové před sebou celý hotový systém; všechny závěry byly již vyvozeny, rozpory vystoupily dost zřetelně na denní světlo, a přesto nedošli k přezkoumání premis a přesto stále ještě brali na sebe odpovědnost za celou soustavu. Čím více se ekonomové blíží k přítomnosti, tím dále mají k poctivosti. S každým pokrokem doby se nutně stupňuje sofistické

³⁷ *iluze* = klamná představa, přelud

³⁸ *abstraktní* = odtažitý

³⁹ *spiritualismus* = filosofický názor uznávající duchovní podstatu světa a popírající reálnost hmoty

⁴⁰ *absolutno* = jsoucno nezávislé na čemkoli jiném, existující samo o sobě a se sebou samým

⁴¹ *sofistika* = záměrné používání nesprávných, klamných důvodů, tzv. sofistat

⁴² *humánní* = lidský, lidumilný

⁴³ *filantropie* = lidumilnost

⁴⁴ Malthus, Thomas Robert (1766 - 1834) anglický duchovní a ekonom

⁴⁵ Adam Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“ [„Zkoumání povahy a příčin bohatství národů“], Londýn 1776.

Smith, Adam (1723 - 1790) anglický ekonom

⁴⁶ *monopol* = výhradní právo na něco, výsada

⁴⁷ *empirický* = opírající se o zkušenost, o poznatky

⁴⁸ *objektivistický* = odpovídající snaze nezaujímat hodnotící stanovisko

překrucování, aby bylo možno ekonomii udržet na výši doby. Proto má např. *Ricardo*⁴⁹ větší vinu než *Adam Smith* a *MacCulloch*⁵⁰ a *Mill*⁵¹ větší vinu než *Ricardo*.

Novější ekonomie nemůže správně posoudit ani merkantilní systém, protože je sama jednostranná a je ještě zatížena předpoklady merkantilismu. Teprve stanovisko, které se pozvedá nad protiklad obou systémů, které kritizuje společné předpoklady obou a vychází z čistě lidského, obecného základu, teprve toto stanovisko bude s to určit oběma správné místo. Potom vyjde najevo, že obhájci svobody obchodu jsou horší monopolisté než sami staří merkantilisté. Ukáže se, že za farizejskou⁵² humanitou novějších ekonomů se skrývá barbarství, o jakém staří neměli ani potuchy; že zmatení pojmů u starých ekonomů je ještě jednoduché a důsledné proti obojetné logice jejich soupeřů a že ani jedna z těchto stran nemůže druhé vyčítat hřích, který by sama nepáchala. - Proto také nemůže novější liberální⁵³ ekonomie pochopit, jak mohl List⁵⁴ obnovit merkantilní systém, kdežto pro nás je tato věc naprosto jednoduchá. Nedůslednost a obojetnost liberální ekonomie se nutně musí opět rozpadnout ve své základní součásti. Jako se teologie musí buď vracet k slepé víře, nebo spět k svobodné filosofii, tak svoboda obchodu musí na jedné straně vést k obnovení monopolu a na druhé straně k zrušení soukromého vlastnictví.

Jediný *pozitivní* pokrok, který přinesla liberální ekonomie, je odvození zákonů soukromého vlastnictví. Tyto zákony jsou v ní skutečně obsaženy, třebaže ještě nejsou propracovány až k posledním závěrům a nejsou jasně vysloveny. Z toho vyplývá, že ve všech bodech, kde jde o to nalézt způsob, jak se co nejrychleji obohacovat, čili při všech ryze hospodářských kontroverzích⁵⁵, jsou v právu obhájci svobody obchodu. Rozumí se ve sporech s monopolisty, nikoli s odpůrci soukromého vlastnictví, neboť že odpůrci soukromého vlastnictví jsou s to ekonomické otázky správněji řešit i hospodářsky, to dávno prakticky a teoreticky dokázali angličtí socialisté.

Budeme tedy při kritice politické ekonomie zkoumat základní kategorie⁵⁶, odhalíme rozpor, který do nich vnáší soustava svobodného obchodu, a z obou stránek rozporu vyvodíme závěry.

Výraz národní bohatství vznikl teprve z mánie liberálních ekonomů všechno zobecňovat. Dokud existuje soukromé vlastnictví, nemá tento výraz smysl. „Národní bohatství“ Angličanů je obrovské, a přesto jsou nejchudším národem pod sluncem. Buďto je třeba tento výraz úplně odvrhnout, anebo přijmout předpoklady, které mu dávají smysl. Rovněž tak výrazy národní ekonomie, politická, veřejná ekonomie. Tato věda by se za nynějších poměrů měla nazývat *soukromá* ekonomie, protože její veřejné vztahy existují jen kvůli soukromému vlastnictví.

Bezprostředním následkem soukromého vlastnictví je *obchod*, vzájemná směna potřeb, koupě a prodej. Tento obchod stejně jako každá jiná činnost se musí za vlády soukromého vlastnictví stát bezprostředním zdrojem výdělku pro toho, kdo obchoduje; to znamená, že se každý musí snažit prodávat co nejdražší a kupovat co nejlevněji. Při každé koupi a prodeji stojí tedy proti sobě dva lidé s absolutně protikladnými zájmy; konflikt je vysloven nepřátelský, protože každý zná úmysly druhého, ví, že jsou protichůdné jeho úmyslům. Prvním následkem toho je tedy jednak vzájemná nedůvěra, jednak ospravedlňování této nedůvěry, používání nemravných prostředků k dosažení nemravného cíle. Tak např. první zásadou v obchodu je zamlčet, zatajit všechno, co by mohlo snížit hodnotu daného zboží. Z toho vyplývá: v obchodu je dovoleno co nejvíce využívat neznalosti, důvěry opačné strany, a rovněž vychvalovat na svém zboží vlastnosti, které nemá. Zkrátka, obchod je legální podvod. Že se praxe shoduje s touto teorií, to mi dosvědčí každý obchodník, bude-li ochoten poctivě říci pravdu.

Merkantilní systém měl ještě určitou bezelstnou, katolickou přímou a ani v nejmenším nezakrýval nemravnou podstatu obchodu. Viděli jsme, jak otevřeně stavěl na odiv svou sprostou hrabivost. Vzájemné nepřátelství národů v 18. století, odporná závist a obchodní řevnivost byly nutnými důsledky obchodu vůbec. Veřejné mínění nebylo ještě zhumanizováno, nač tedy skrývat věci, které vyplývaly přímo z nelidské a nepřátelské podstaty obchodu.

Když však *ekonomický Luther*⁵⁷, Adam Smith, kritizoval dosavadní ekonomii, věci se už velmi změnily. Století bylo humánnější, uplatňoval se rozum, mravnost se začala hlásit o své věčné právo. Vynucené obchodní dohody, obchodní války a ostrá izolace národů příliš narážely na pokročilé vědomí. Místo katolické přímosti nastoupilo protestantské pokrytectví. Smith dokázal, že i humanita vyplývá z podstaty obchodu, že obchod nemá být „nejhojnějším zdrojem neshody a nepřátelství“, nýbrž „poutem jednoty a přátelství mezi národy i mezi jednotlivci“ (srov. „Wealth of Nations“, kniha 4, kap. 3, § 2); vždyť je přece v povaze věci, že obchod je vcelku výhodný pro *všechny* zúčastněné.

⁴⁹ Ricardo, David (1772 - 1823) anglický ekonom

⁵⁰ MacCulloch, John Ramsay (1789 - 1864) anglický ekonom

⁵¹ Mill, James (1773 - 1836) anglická ekonom a filosof

⁵² *farizejský* = pokrytecký

⁵³ *liberální* = svobodomyšlný, snášenlivý vůči různým názorům

⁵⁴ List, Friedrich (1789 - 1846) německý ekonom

⁵⁵ *kontroverzní* = sporný, vyvolávající spor

⁵⁶ *kategorie* = skupina základních pojmů (v logice)

⁵⁷ Luther, Martin (1483 - 1546) německý církevní reformátor, zakladatel protestantismu (luteránství) v Německu

Smith měl pravdu, když velebil obchod jako humánní. Na světě neexistuje nic absolutně nemravného; i obchod má stránku, kterou vzdává hold mravnosti a lidskosti. Ale jaký hold! Středověké pěstní právo, otevřené zbojnictví se stalo humánnějším, když přešlo v obchod, a obchod se stal humánnějším, když jeho první stupeň, který se vyznačuje zákazem vývozu peněz, přešel v merkantilní systém. Nyní se stal humánnějším i sám tento systém. Je samozřejmé, že je v zájmu obchodujícího, aby udržoval dobré styky s tím, od koho lacino kupuje, stejně jako s tím, komu draho prodává. Jedná tedy velmi nemoudře ten národ, který živí nevraživost u svých dodavatelů a zákazníků. Čím přátelštěji se chová, tím je to pro něj výhodnější. Tohle je humanita obchodu, a tento farizejský způsob zneužívání mravnosti k nemravným cílům je pýchou soustavy svobodného obchodu. Což jsme nesvrhli barbarství monopolů, volají pokrytci, což jsme nevnesli civilizaci do vzdálených světadílů, což jsme nesbratřili národy a neomezili války? - Ano, to všechno jste udělali, *ale jak!* Zničili jste malé monopoly, aby tím svobodněji a bezuzdněji mohl bujet jeden velký základní monopol, vlastnictví; vnesli jste civilizaci do všech konců světa, abyste získali nová území, kde by se mohla uplatnit vaše nízká hrabivost; sbratřili jste národy, ale bratrstvím zlodějů; a omezili jste války, ale jen abyste v míru tím víc vydělávali, abyste do krajnosti vybičovali nepřítelství jednotlivců, hanebnou válku konkurence⁵⁸! - Kde jste něco udělali z čisté lidskosti, u vědomí, jak nicotný je protiklad mezi všeobecným a individuálním zájmem? Kde jste byli mravní bez zistných postranních úmyslů, bez nemravných, sobeckých pohnutek v hloubi srdce?

Když liberální ekonomie udělala všechno, co mohla, aby rozložením národností zevšeobecnila nepřítelství, aby lidstvo proměnila v hordu dravých zvířat - co jiného jsou konkurenti? - která se navzájem požírají *právě proto*, že každý má stejný zájem jako všichni ostatní, po této přípravné práci jí zbyl už jen jediný krok k cíli, a to rozložení rodiny. K tomu jí pomohl její vlastní skvělý vynález, tovární systém. Poslední stopa společných zájmů, rodinné společenství majetku, bylo továrním systémem podryto a - alespoň zde v Anglii - již se rozkládá. Stalo se docela všedním zjevem, že děti, jakmile jsou schopny práce, tj. v devíti letech, utrácí samy, co si vydělají, domov považují za pouhou stravovnu a noclehárnu a platí rodičům určitou částku za byt a stravu. A může tomu být jinak? Co jiného může vyplynout z izolace zájmů, jež je základem soustavy svobody obchodu? Jakmile se nějaký princip dostane do pohybu, jsou jím samočinně proniknuty i všechny jeho důsledky, ať se to ekonomům líbí či ne.

Ale ekonom sám ani neví, jaké věci slouží. Neví, že přes všechno to své sobecké mudrování je jen článkem v řetězu všeobecného pokroku lidstva. Neví, že tím, že rozkládá všechny zvláštní zájmy, jenom razí cestu velikému převratu, jemuž jde vstříc naše století, smíření lidstva s přírodou a se sebou samým.

První kategorií podmíněnou obchodem je *hodnota*. O tuto kategorii stejně jako o všechny ostatní není mezi staršími a novějšími ekonomy spor, protože monopolistům v jejich posedlosti po obohacení vůbec nezbyval čas na to, aby se zabývali kategoriemi. Všechny sporné otázky kolem takovýchto bodů vyšly od novějších ekonomů.

Ekonom, který žije z protikladů, zná samozřejmě také *dvoji* hodnotu; abstraktní čili reálnou hodnotu a směnnou hodnotu. O podstatu reálné hodnoty se dlouho přeli Angličané, kteří za výraz reálné hodnoty považovali výrobní náklady, s Francouzem Sayem⁵⁹, který tvrdil, že tato hodnota se mění podle užitečnosti dané věci. Spor se vlekl od počátku tohoto století a nerozhodnut utíchl. Ekonomové nemohou nic rozhodnout.

Angličane - zvláště MacCulloch a Ricardo - tedy tvrdí, že abstraktní hodnota nějaké věci je určována výrobními náklady. Aby bylo jasno, abstraktní hodnota, nikoli směnná hodnota, exchangeable value, hodnota v obchodě - to je podle nich něco úplně jiného. Proč jsou výrobní náklady mírou hodnoty? Protože - slyšte, slyšte! - protože za obvyklých okolností a necháme-li stranou konkurenci, nikdo by neprodal nějakou věc za méně, než jej stojí její výroba. Neprodal? Co zde, kde nejde o *obchodní* hodnotu, má co dělat „prodávání“? Už se nám tu zase plete obchod, přestože jsme se dohodli, že ho necháme stranou - a jaký obchod! Obchod, při němž máme vynechat to hlavní, konkurenci! Napřed abstraktní hodnota, teď také abstraktní obchod, obchod bez konkurence, to znamená člověk bez těla, myšlenka bez mozku tvořícího myšlenky. A což ekonoma vůbec nenapadne, že vynecháme-li konkurenci, naprosto nic nám nezaručí, že výrobce bude prodávat své zboží právě za výrobní náklady? Jaký zmatek!

Dále! Připusťme na okamžik, že všechno je tak, jak říká ekonom. Dejme tomu, že někdo s ohromnou námahou a s obrovskými náklady vyrobí něco úplně neužitečného, co nikdo nechce - má to potom také hodnotu výrobních nákladů? Vůbec ne, říká ekonom, kdo by to chtěl koupit? A tak tu najednou máme nejen pověstnou Sayovu užitečnost, nýbrž - zároveň s „kupováním“ - i konkurenci. Kdepak, ekonom nemůže ani na okamžik udržet svou abstrakci. Neustále se mu plete pod nohy nejen to, od čeho chce mermomocí abstrahovat, konkurence, nýbrž i to, proti čemu brojí, užitečnost. Abstraktní hodnota a její určení výrobními náklady jsou právě jen abstrakce, něco, co neexistuje.

Ale dejme ještě jednou ekonomovi na okamžik za pravdu - jak nám potom chce určit výrobní náklady, nevezme-li v úvahu konkurenci? Při zkoumání výrobních nákladů uvidíme, že také tato kategorie je založena na konkurenci, a i tady se opět ukazuje, jak málo dovede ekonom dokázat svá tvrzení.

⁵⁸ konkurence = soutěžení

⁵⁹ Say, Jean Baptiste (1767 - 1832) francouzský ekonom

Přejdeme-li k Sayovi, najdeme tu tutéž abstrakci. Užitečnost nějaké věci je něco čistě subjektivního⁶⁰, něco, o čem nelze absolutně rozhodnout - alespoň dokud se ještě motáme v protikladech, nelze o ní rozhodnout. Podle této teorie by nezbytné potřeby musely mít větší hodnotu než přepychové předměty. Jedinou možnou cestou, jak do jisté míry objektivně⁶¹, *zdánlivě* s obecnou platností rozhodnout, která věc je užitečnější a která méně užitečná, je za vlády soukromého vlastnictví jen konkurence, ale právě ji přitom máme vynechat. Jakmile však připustíme vztah konkurence, už tu máme také výrobní náklady; vždyť přece nikdo nebude prodávat za méně, než kolik vynaložil při výrobě. I zde tedy chtě nechtě přechází jedna stránka protikladu v druhou.

Pokusme se vnést do tohoto zmatku jasno. Hodnota nějaké věci zahrnuje oba činitele, které obě hádající se strany násilím, a jak jsme viděli, bez úspěchu od sebe odtrhly. Hodnota je poměr výrobních nákladů k užitečnosti. Bezprostřední použití hodnoty je rozhodnutí o tom, zda se nějaká věc vůbec má vyrábět, tj. zda užitečnost vyvažuje výrobní náklady. Teprve potom lze mluvit o použití hodnoty pro směnu. Jsou-li výrobní náklady dvou věcí stejné, bude užitečnost rozhodujícím momentem při určení jejich srovnatelné hodnoty.

Tento základ je jediný spravedlivý základ směny. Ale vyjdeme-li z tohoto základu, kdo potom má rozhodovat o užitečnosti věcí? Pouhé mínění zúčastněných? Pak bude jedna strana děj se co děj podvedena. Nebo má rozhodovat určení vycházející z inherentní⁶² užitečnosti věcí, jež nezávisí na zúčastněných stranách a je těmto stranám nepochopitelné? Pak by bylo možno směnu uskutečnit jen *donucením*, a každý by se považoval za podvedena. Tento protiklad mezi skutečnou inherentní užitečností věcí a mezi určením této užitečnosti, mezi určením užitečnosti a svobodou směřujících nelze zrušit, dokud nebude zrušeno soukromé vlastnictví; a až bude soukromé vlastnictví zrušeno, nebude se již moci mluvit o směně v tom smyslu, jak existuje nyní. Praktické použití pojmu hodnoty se bude potom stále více omezovat na rozhodnutí o výrobě, a tu je také jeho vlastní sféra.

Ale jak je tomu nyní? Viděli jsme, jak je pojem hodnoty násilně roztržen a každá jednotlivá strana se halasně vydává za celek. Výrobní náklady, předem zkresleny konkurencí, jsou prý hodnota sama; a zrovna tak pouhá subjektivní užitečnost - vždyť žádná jiná nyní ani nemůže existovat. - Aby se těmto chromým definicím pomohlo na nohy, je nutno v obou případech vzít v úvahu konkurenci; a nejzajímavější na tom je, že u Angličanů, mluví-li o výrobních nákladech, zastupuje konkurence užitečnost, kdežto naopak u Saye, mluví-li o užitečnosti, konkurence do toho vnáší výrobní náklady. Ale jakou užitečnost, jaké výrobní náklady vnáší! Její užitečnost závisí na náhodě, na módě, na vrtochu bohatých a její výrobní náklady stoupají a klesají podle nahodilého poměru mezi poptávkou a nabídkou.

Rozdíl mezi reálnou hodnotou a směnnou hodnotou je založen na faktu, že hodnota nějaké věci se liší od takzvaného ekvivalentu⁶³, který se za ni poskytuje v obchodě, čili že tento ekvivalent není ekvivalent. Tento takzvaný ekvivalent je *cena* věci, a kdyby byl ekonom poctivý, používal by tohoto slova místo výrazu „obchodní hodnota“. Ale ekonom musí stále ještě udržovat alespoň stín zdání, že cena nějak souvisí s hodnotou, aby nemravnost obchodu nebila příliš do očí. Že však je *cena* určována vzájemným působením výrobních nákladů a konkurence, to je úplně správné a je to hlavní zákon soukromého vlastnictví. Tento ryze empirický zákon, to bylo první, co ekonom zjistil; a odtud potom abstrahoval svou reálnou hodnotu, tj. cenu v době, kdy se konkurenční vztah vyrovnává, kdy se poptávka a nabídka kryjí - pak samozřejmě zbývají výrobní náklady, a tomu potom ekonom říká reálná hodnota, zatím co je to jen určenost ceny. Tak je ale v ekonomii všechno vzhůru nohama; hodnota, jež je něco prvotního, zdroj ceny, se činí závislou na ceně, na svém vlastním produktu. Jak známo, je toto převrácení podstatou abstrakce, o čemž viz u Feuerbacha⁶⁴.

Podle ekonoma se výrobní náklady zboží skládají ze tří prvků: z pozemkové renty⁶⁵ za pozemek potřebný k výrobě suroviny, z kapitálu včetně zisku a z odměny za práci, které bylo zapotřebí k výrobě a zpracování. Ihned se však ukazuje, že kapitál a práce jsou totožné, protože ekonomové sami přiznávají, že kapitál je „nahromaděná práce“. Zbývají nám tedy jen dvě stránky, přírodní, objektivní, tj. půda, a lidská, subjektivní, tj. práce, která zahrnuje kapitál - a kromě kapitálu ještě něco třetího, na co ekonom nemyslí - mám na mysli duchovní prvek vynalézání, myšlení, vedle fyzického prvku pouhé práce. Co je ekonomovi po vynalézavosti? Což mu všechny vynálezy nespady bez přičinění do klína? Což ho jediný z nich něco stál? A nač by se tedy o ně staral při vypočítávání svých výrobních nákladů? Pro něho jsou podmínkami bohatství půda, kapitál a práce, a dál už nic nepotřebuje. Do vědy mu nic není. Že mu věda v osobě Bertholleta⁶⁶, Davyho, Liebiga⁶⁷, Watta⁶⁸, Cartwrighta⁶⁹ atd. poskytla dary, které nekonečně povznesly jej i jeho výrobu - co mu na tom sejde? Takové věci mu nejdou do počtu, na pokrok vědy jeho čísla nestačí. Ale v rozumném řádu, který je povznesen nad dělení zájmů, jak je

⁶⁰ *subjektivní* = osobní, individuální, existující jen v počtích, ve vědomí

⁶¹ *objektivní* = existující nezávisle na vědomí, vlastní objektiv, věcný, neosobní, nestranný

⁶² *inherentní* = vnitřně daný, v něčem obsažený, utkvělý na něčem

⁶³ *ekvivalent* = rovnocenná veličina, náhrada, co se vyrovná něčemu jinému

⁶⁴ Feuerbach, Ludwig (1804 - 1872) německý filosof

⁶⁵ *pozemková renta* = trvalý, pravidelný bezpracný příjem z pronájmu půdy

⁶⁶ Berthollet, Claude Louis comte (1748 - 1822) francouzský chemik

⁶⁷ Liebig, Justus (1803 - 1873) německý vědec, jeden za zakladatelů agrochemie

⁶⁸ Watt, James (1736 - 1819) anglický vynálezce, konstruktér parního stroje

⁶⁹ Cartwright, Edmund (1743 - 1823) anglický vynálezce

vidíme u ekonoma, bude duchovní prvek samozřejmě náležet k prvkům výroby, a bude také mít v ekonomii své místo mezi výrobními náklady. A tu je pro nás také radostné, dovidáme-li se, jak se péče o vědu i materiálně vyplácí, dovidáme-li se, že jediný plod vědy, jako parní stroj Jamese Watta, vynesl světu za prvních padesát let své existence víc, než bylo od začátku světa vydáno na péči o vědu.

Vidíme tedy, že působí dva prvky výroby, příroda a člověk, a ten opět fyzicky a duchovně, a můžeme se vrátit k ekonomovi a jeho výrobním nákladům.

Všechno, co nelze zmonopolizovat, nemá hodnotu, praví ekonom - touto poučkou se budeme podrobněji zabývat později. Řekneme-li - nemá *cenu*, pak je poučka správná pro řád založený na soukromém vlastnictví. Kdyby půda byla k máni tak lehce jako vzduch, nikdo by neplatil pozemkovou rentu. Protože tomu tak není, nýbrž rozloha půdy, kterou si lze v každém jednotlivém případě přivlastnit, je omezena, platí se za přivlastnění, tj. zmonopolizovanou půdu pozemková renta nebo se kupuje za prodejní cenu. Avšak po tomto vysvětlení vzniku hodnoty půdy zní velmi podivně, když ekonom tvrdí, že pozemková renta je rozdíl mezi výnosem pozemku, který vynáší rentu, a výnosem nejhoršího pozemku, který ještě stojí za to obdělávat. To je definice pozemkové renty, kterou, jak známo, poprvé plně vyslovil Ricardo. Tato definice je sice prakticky správná, ovšem za předpokladu, že pokles poptávky se *okamžitě* odrazí na pozemkové rentě a způsobí, že se příslušné množství nejhorší obdělávané půdy ihned přestane obdělávat. Ale tak tomu není, a proto tato definice nedostačuje; kromě toho v ní není obsaženo zdůvodnění vzniku pozemkové renty, a již proto musí padnout. Plukovník T. P. Thompson⁷⁰, stoupenec Ligy proti obilním zákonům, zamítl tuto definici, vrátil se k definici Adama Smitha a odůvodnil ji. Podle něho je pozemková renta poměr mezi konkurencí těch, kdo se ucházejí o užívání půdy, a mezi omezeným množstvím půdy, která je k dispozici. Tato definice se alespoň zase vrací ke vzniku pozemkové renty; toto vysvětlení však nepřihlíží k různé úrodnosti půdy, tak jako hořejší definice nepřihlíží ke konkurenci.

Máme tu tedy zase dvě jednostranné, a proto polovičaté definice téhož předmětu. Stejně jako u pojmu hodnoty, i zde budeme opět muset obě tato určení spojit, abychom našli správné určení vyplývající z vývoje věci, a proto zahrnující celou praxi. Pozemková renta je poměr mezi úrodností půdy, přírodní stránkou (kterou zase tvoří *přírodní* vlastnosti a *lidské* obdělávání, práce vynaložená na zlepšení) - a lidskou stránkou, konkurencí. Ať si ekonomové nad touto „definicí“ vrtí hlavou; s hrůzou uvidí, že zahrnuje vše, co se vztahuje k této věci.

Pozemkový vlastník nemá obchodníkovi co vyčítat.

Loupí tím, že monopolizuje půdu. Loupí tím, že využívá pro sebe růstu obyvatelstva, který stupňuje konkurenci a tak zvyšuje hodnotu jeho pozemku, loupí tím, že osobně kořistí z něčeho, o čem sám nepřišel, co mu samo spadlo do klína. Loupí, když půdu *propachtovává*⁷¹, tím, že si nakonec přisvojí všechna zlepšení půdy, která provedl pachtýř. To je tajemství stále rostoucího bohatství velkých pozemkových vlastníků.

Axiomy, které kvalifikují způsob výdělků pozemkového vlastníka jako loupež, že totiž každý má právo na produkt své práce nebo že nikdo nemá sklízet, co nezasel - tyto axiomy jsme si nevymysleli my. První axiom vylučuje povinnost živit děti, druhý bere každé nastupující generaci právo na existenci, protože každé pokolení dědí to, co mu zanechalo předešlé. Tyto axiomy jsou naopak důsledky soukromého vlastnictví. Je nutno buď z něho vyvodit všechny důsledky, nebo se ho vzdát jako premisy.

Ba samo původní přivlastnění půdy se ospravedlňuje tvrzením, že už předtím existovalo právo *společné* držby. Ať se tedy obrátíme kam chceme, všude nás soukromé vlastnictví přivádí do rozporů.

Čachrování s půdou, která je pro nás vším, která je první podmínkou naší existence, to byl poslední krok k čachrování se sebou samým; byla a je to až do dneška nemravnost, kterou překonává jen nemravnost zcizování sebe samého. A původní přivlastnění půdy, zmonopolizování půdy hrstkou osob, to, že ostatním se bere podmínka jejich života, si co do nemravnosti nijak nezadá s pozdějším čachrováním s půdou.

Zrušíme-li i zde soukromé vlastnictví, zredukuje se pozemková renta na svou pravdu, na rozumný názor, který je v podstatě jejím základem. Hodnota půdy oddělená od půdy jako pozemková renta se potom zase vrací do půdy. Tato hodnota, měřená produktivností stejných výměr při stejném množství vynaložené práce, přichází ovšem při určování hodnoty výrobků v úvahu jako část výrobních nákladů a stejně jako pozemková renta je poměrem produktivnosti ke konkurenci, ale k *pravé* konkurenci, která se vyvine, až přijde čas.

Viděli jsme, že kapitál a práce jsou původně totožné; z výkladů ekonoma samého vidíme dále, jak se kapitál, výsledek práce, v procesu výroby ihned zase mění v substrát, materiál práce, jak se tedy odtržení kapitálu od práce, jež na okamžik nastalo, hned zase ruší v jednotu obou; ale ekonom přesto odtrhuje kapitál od práce, trvá přesto na tomto rozdělení a přitom jejich jednotu neuznává jinak než tím, že definuje kapitál jako „nahromaděnou práci“. Odtržení kapitálu od práce, vyplývající ze soukromého vlastnictví, je jen rozdělení práce v sobě samé, rozdělení, které odpovídá tomuto rozdělenému stavu a vychází z něho. A když dojde k tomuto odtržení, dělí se kapitál dále na původní kapitál a zisk, přírůstek kapitálu, který kapitál získává v procesu výroby, přestože praxe tento zisk ihned opět připojuje ke kapitálu a pouští jej do oběhu spolu s ním. I zisk sám se

⁷⁰ Thompson, Thomas Perronet (1783 - 1869) anglický ekonom a politik

⁷¹ *propachtovat* = pronajmout, obvykle hospodářský objekt

opět dělí na úroky a vlastní zisk. V úrocích nerozumnost tohoto štěpení vrcholí. Nemravnost půjčování na úrok, bezpracného výdělků z pouhého půjčování, třebaže přímo vyplývá ze soukromého vlastnictví, bije příliš do očí a nezaujaté lidové povědomí, které má v těchto věcech většinou pravdu, si jí už dávno všimlo. Celé toto další a další štěpení a dělení vzniká z původního odtržení kapitálu od práce a z dovršení tohoto odtržení rozštěpením lidstva na kapitalisty a dělníky, rozštěpením, jež se den ze dne prohlubuje a jež se *musí*, jak uvidíme, stále stupňovat. Avšak toto odtržení stejně jako odtržení půdy od kapitálu a práce, kterého jsme si již všimli, je konec konců nemožné. Podíl půdy, kapitálu a práce na určitém výrobku vůbec nelze určit. Tyto tři veličiny jsou nesouměřitelné. Půda skýtá surovinu, ne však bez kapitálu a práce, kapitál předpokládá půdu a práci, a práce předpokládá alespoň půdu, většinou také kapitál. Funkce těchto tří prvků jsou úplně různého druhu a nelze je měřit nějakou čtvrtou společnou mírou. Dochází-li tedy za nynějších poměrů k rozdělování výnosu mezi tyto tři prvky, neexistuje měřítko, které by jim bylo inherentní, nýbrž rozhoduje měřítko, které je jim úplně cizí, je pro ně nahodilé: konkurence čili právo silnějšího v méně surové podobě. Pozemková renta zahrnuje konkurenci, zisk z kapitálu určuje jediné konkurence, a jak to vypadá se mzdou, to ihned uvidíme.

Jakmile upustíme od soukromého vlastnictví, všechna tato nepřirozená dělení odpadají. Rozdíl mezi úroky a ziskem mizí; kapitál bez práce, bez pohybu není nic. Zisk má jen ten význam, že tvoří závaží, které kapitál klade při určování výrobních nákladů na miskou vah, a tento zisk zůstává kapitálu inherentní do té míry, jak se kapitál sám vrací ke své původní jednotě s prací.

Práce, to nejdůležitější při výrobě, „zdroj bohatství“, svobodná lidská činnost, je na tom u ekonomů špatně. Jako byl již kapitál odtržen od práce, tak se nyní práce rozdvouje podruhé; produkt práce stojí proti práci jakožto mzda, je od ní odtržen a je opět, jako obvykle, určován konkurencí, protože, jak jsme viděli, pro podíl práce na výrobě neexistuje žádné pevné měřítko. Zrušme soukromé vlastnictví, a odpadne i toto nepřirozené odtržení, práce bude odměnou sebe samé a ukáže se pravý význam dříve odcizené mzdy: význam práce pro určení výrobních nákladů té které věci.

Viděli jsme, že dokud trvá soukromé vlastnictví, všechno nakonec vyúsťuje v konkurenci. Konkurence je hlavní ekonomova kategorie, jeho mazlíček, kterého neustále hýčká a laská - ale dávejte pozor, jaká Medúsa⁷² tvář se tu objeví.

Nejbližším následkem soukromého vlastnictví bylo rozštěpení výroby na dvě protikladné stránky, na přírodní a lidskou; na půdu, která nezúrodněna člověkem je mrtvá a neplodná, a na lidskou činnost, jejíž první podmínkou je právě půda. Dále jsme viděli, jak se lidská činnost dále rozložila na práci a kapitál a jak tyto stránky vystoupily nepřátelsky proti sobě. Viděli jsme již tedy, jak tyto tři prvky spolu bojují, místo aby se navzájem podporovaly; nyní k tomu přistupuje ještě to, že soukromé vlastnictví s sebou přináší rozštěpení každého z těchto tří prvků. Pozemek stojí proti pozemku, kapitál proti kapitálu, pracovní síla proti pracovní síle. Jinými slovy: protože soukromé vlastnictví každého izoluje na jeho vlastní hrubou jednotlivost, ale každý přitom má též zájem jako jeho soused, stojí jeden vlastník půdy proti druhému, jeden kapitalista proti druhému, jeden dělník proti druhému jako nepřítel. V tomto znepřátelení stejných zájmů právě proto, že jsou stejné, je dovršena nemravnost dosavadního stavu lidstva; a tímto dovršením je konkurence.

Protikladem *konkurence* je *monopol*. Monopol byl válečným heslem merkantilistů, konkurence bitevním pokřikem liberálních ekonomů. Není nesnadné vidět, že tu jde opět o naprosto prázdný protiklad. Každý konkurent si *musí* přát mít monopol, ať je to dělník, kapitalista či pozemkový vlastník. Každá menší skupina konkurentů musí toužit po tom, aby měla monopol proti všem ostatním. Základem konkurence je zájem, a zájem opět plodí monopol; zkrátka, konkurence přechází v monopol. Na druhé straně monopol není s to zadržet proud konkurence, ba přímo konkurenci plodí, jako např. zákaz dovozu nebo vysoká cla přímo plodí konkurenci pašování. - Rozpor konkurence je úplně též jako rozpor soukromého vlastnictví samého. V zájmu každého jednotlivce je, aby vlastnil všechno, v zájmu celku však je, aby každý vlastnil stejně. Proto jsou všeobecné a individuální zájmy diametrálně protikladné. Rozpor konkurence tkví v tom, že si každý musí přát monopol, kdežto celek jako takový musí monopolem trpět, a proto jej musí odstranit. Vždyť konkurence už monopol předpokládá, totiž monopol vlastnictví - a zde se opět jasně ukazuje lícoměrnost liberálů - a dokud monopol vlastnictví trvá, dotud je stejně oprávněno vlastnictví monopolu; vždyť i jednou udělený monopol je vlastnictví. Jaká je to tedy žalostná polovičatost napadat malé monopoly, ale základní monopol nechávat. A jestliže k tomu přidáme ještě ekonomovu poučku, o které jsme se již zmínili, že totiž všechno, co nelze zmonopolizovat, nemá hodnotu, že tedy všechno, co nepřipouští toto zmonopolizování, nemůže vstoupit do tohoto konkurenčního boje, pak je naše tvrzení, že konkurence předpokládá monopol, úplně oprávněné.

Zákon konkurence je, že poptávka a nabídka se stále snaží krýt, a proto se nikdy nekryjí. Obě strany jsou od sebe opět odtrženy a proměněny v příkrý protiklad. Nabídka je poptávce stále v patách, ale nikdy ji přesně nekryje; buď je příliš velká, nebo příliš malá, ale nikdy neodpovídá poptávce, protože v tomto nevědomém stavu lidstva nikdo nikdy neví, jak velká je poptávka či nabídka. Je-li poptávka větší než nabídka, stoupá cena, což

⁷² *Medúsa* = mytologická starořecká postava; jedna z Gorgon, tři sester, nestvůrných okřídlených žen se zmiijemi ve vlasech; byla nejohrovnější, ale smrtelná: kdo na ni pohlédl, zkameněl; usmrtil ji Perseus, který odvrátil zrak a použil svého štítu jako zrcadla.

zase jakoby povzbuzovalo nabídku; jen se nabídka objeví na trhu, klesnou ceny, a převyší-li poptávku, klesnou tak značně, že se tím opět podníti poptávka. Tak to jde ustavičně, nikdy tu není zdravý stav, neustále se střídá povzbuzování s ochabnutím, což vylučuje veškerý pokrok, je tu věčné kolísání, takže nikdy nelze dospět k cíli. Tento zákon, kde se všechno neustále vyrovnává, kde co se tady ztratilo, jinde se opět získá, pokládá ekonom za překrásný. Je jeho největší pýchou, nemůže se na něj dost vynadivat a zkoumá jej za všech možných i nemožných podmínek. A přece je jasné, že tento zákon je čistě přírodní zákon, že to není zákon ducha. Je to zákon plodící revoluci. Ekonom přichází se svou krásnou teorií poptávky a nabídky, dokazuje vám, že „nikdy nelze vyrobit příliš mnoho“, a praxe mu odpovídá obchodními krizemi⁷³, které se vracejí pravidelně jako komety, nyní průměrně za každých pět až sedm let. Už osmdesát let propukají tyto obchodní krize se stejnou pravidelností jako kdysi morové rány - a přinesly lidstvu více bídy a nemravnosti než morové rány (srov. Wade⁷⁴, „History of the Middle and Working Classes“ [Dějiny střední a dělnické třídy], Londýn 1835, str. 211⁷⁵). Tyto obchodní revoluce samozřejmě potvrzují zákon, plně jej potvrzují, ale jinak, než by nám ekonom rád namluvil. Co si myslet o zákonu, který je s to prosazovat se jen periodickými⁷⁶ revolucemi? Ovšem, je to přírodní zákon spočívající na nevědomosti zúčastněných. Kdyby výrobci jako takoví věděli, kolik potřebují spotřebitelé, kdyby organizovali výrobu, rozdělili si ji, pak by kolísání konkurence a její náchylnost ke krizi byly nemožné. Vyrábějte vědomě, jako lidé, ne jako rozptýlené atomy, které nevědí o své druhové sounáležitosti, a zbavíte se všech těchto umělých a neudržitelných protikladů. Dokud však budete nadále vyrábět takto nevědomě a bezhlavě, ponechávající nadvládu náhodě, budou se opakovat obchodní krize; a každá další nutně musí být univerzálnější, tedy horší než předcházející, musí ochuzovat stále větší počet malých kapitalistů a stále víc rozmnožovat počet příslušníků třídy žijící pouze z práce - tedy vůči hledě zvětšovat masu práce, kterou je nutno zaměstnat, hlavní problém našich ekonomů, a nakonec způsobit sociální revoluci, o jaké nemá školometská moudrost ekonomů ani potuchy.

Věčné kolísání cen, jak je způsobuje vzájemná konkurence, zbavuje obchod nadobro posledních stop mravnosti. O *hodnotě* už vůbec nelze mluvit; táž soustava, která zdánlivě klade takový důraz na hodnotu, která prokazuje abstrakci hodnoty v podobě peněz tu čest, že jí přiznává zvláštní existenci - táž soustava ničí konkurencí všechnu inherentní hodnotu a den co den, hodinu co hodinu mění vzájemný vztah mezi hodnotami všech věcí. Kde je v tomto zmateném víru možnost směny na mravných základech? V tomto neustálém kolísání nahoru a dolů *musí* se každý snažit, aby vystihl nejpříznivější okamžik ke koupi a prodeji, musí se každý stát spekulantem⁷⁷, tj. sklízet tam, kde nezasel, obohacovat se ztrátami ostatních, kalkulovat⁷⁸ s neštěstím jiných nebo vydělávat na náhodě. Spekulant ustavičně počítá s katastrofami, zvláště s neúrodou, využívá všeho, jako např. svého času požáru v New Yorku, a vrchol nemravnosti je burzovní spekulace⁷⁹ s cennými papíry, kterou se dějiny a s nimi lidstvo snižují na prostředek k ukájení hrabivosti kalkulujícího nebo hazardujícího⁸⁰ spekulanta. A necht' se poctivý, „solidní“ obchodník farizejsky nevytahuje nad burzovní spekulanty - děkuju ti, pane bože, atd. Není o nic lepší než spekulanti s cennými papíry, spekuluje zrovna tak jako oni, musí spekulovat, konkurence ho k tomu nutí, a jeho obchod je tedy svou podstatou stejně nemravný jako hra na burze. Pravda konkurence spočívá v poměru schopnosti spotřeby k výrobní schopnosti. Ve stavu důstojném lidstva nebude existovat jiná konkurence než tato. Společnost bude muset vypočítat, co je s to vyrobit prostředky, kterými disponuje, a podle poměru této výrobní schopnosti k množství spotřebitelů určit, do jaké míry má výrobu zvýšit nebo snížit, do jaké míry povolit přepychu nebo jej omezit. Aby si však čtenáři mohli udělat správný úsudek o tomto poměru a o tom, jaký vzestup výrobní schopnosti lze očekávat od rozumného stavu společnosti, necht' se podívají do spisů anglických socialistů a zčásti také do spisů Fourierových⁸¹.

Subjektivní konkurence, zápolení kapitálu s kapitálem, práce s prací atd., zredukuje se za těchto okolností na soutěživost spočívající v lidské povaze, kterou zatím jakž takž ukázal jen Fourier, soutěživost, která bude po zrušení protikladných zájmů omezena na svou specifickou a rozumnou sféru. –

Boj kapitálu proti kapitálu, práce proti práci, půdy proti půdě přivádí výrobu do horečného stavu, ve kterém jsou všechny přirozené a rozumné vztahy postaveny na hlavu. Žádný kapitál nemůže odolat konkurenci jiného kapitálu, nevystupňuje-li svou činnost na nejvyšší míru. Žádný pozemek nelze obdělávat s užitkem, nestupňuje-li se neustále jeho produktivnost. Žádný dělník neobstojí proti svým konkurentům, nevěnuje-li práci všechny své síly. Vůbec nikdo, kdo se pustí do konkurenčního boje, neobstojí v něm bez nejvyššího vypětí sil a nevzdá-li se všech opravdu lidských cílů. Následkem tohoto přepětí na jedné straně je nutně ochabnutí na druhé straně. Když je kolísání konkurence nepatrné, když se poptávka a nabídka, spotřeba a výroba téměř vyrovnávají, musí ve

⁷³ *krize* = tíseň, nesnadná, povážlivá situace

⁷⁴ Wade, John (1788 - 1875) anglický ekonom, historik a publicista

⁷⁵ John Wade, „History of the Middle and Working Classes“, 3. vyd., Londýn 1835.

⁷⁶ *periodický* = opakující se v pravidelných obdobích

⁷⁷ *spekulant* = ten, kdo spekuluje

⁷⁸ *kalkulovat* = dělat rozpočet, počítat; též: spekulovat

⁷⁹ *spekulace* = odvážný podnik s cílem mnoho získat

⁸⁰ *hazardovat* = odvážně něco dávat v sázku; pouštět se do podniku, kde je větší pravděpodobnost neúspěchu než úspěchu

⁸¹ Fourier, Charles (1772 - 1837) francouzský utopický socialista

vývoji výroby nastat stadium, kdy je tolik přebytečné výrobní síly, že obrovská masa národa nemá z čeho žít, že lidé ze samého přebytku umírají hladu. V této šílené situaci, v této živoucí absurdnosti je již drahnou dobu Anglie. A kolísá-li výroba silněji, což je nutným následkem takového stavu, začíná se střídat rozkvět a krize, nadvýroba a stagnace. Ekonom si nikdy nemohl tuto šílenou situaci vysvětlit; aby ji vysvětlil, vynalezl si populační teorii, která je právě tak nesmyslná, dokonce ještě nesmyslnější než tento rozpor současné existence bohatství a bídy. Ekonom *nesměl* vidět pravdu; nesměl pochopit, že tento rozpor je prostým následkem konkurence, protože jinak by se mu byl celý jeho systém zhroutil.

Pro nás je snadné tuto věc vysvětlit. Výrobní síla, kterou lidstvo disponuje, je nezměrná. Výnosnost půdy lze použitím kapitálu, práce a vědy stupňovat donekonečna. „Přelidněná“ Velká Británie může být podle výpočtů nejzdatnějších ekonomů a statistiků (srov. Alison⁸², „Principles of Population“ [Principy populace], sv. 1, kap. 1 a 2⁸³) v desíti letech dovedena tak daleko, že bude vyrábět dost obilí pro šestinásobek nynějšího obyvatelstva. Kapitál den ze dne roste; pracovní síla roste s přibýváním obyvatelstva a věda den ze dne více podrobuje přírodní síly lidem. Kdyby se této nesmírné výrobní schopnosti využívalo vědomě a v zájmu všech, brzy by zmenšila na minimum práci připadající na člověka; ponechána konkurenci činí totéž, avšak v mezích protikladu. Část půdy se obdělává co nejlépe, kdežto druhá část - ve Velké Británii a v Irsku 30 milionů akrů⁸⁴ dobré půdy - leží ladem. Část kapitálu obilíhá úžasnou rychlostí, kdežto druhá leží mrtva v truhlici. Část dělníků pracuje čtrnáct nebo šestnáct hodin denně, kdežto druhá část zahálí, nečinně přihlíží a umírá hladu. Anebo protiklady nevystupují současně: dnes jdou obchody dobře, poptávka je značná, a tu všichni pracují, kapitál se obrací úžasně rychle, zemědělství vzkvétá, dělníci pracují do úpadu - zítra to začne váznout, zemědělství se nevyplácí, celé lány zůstávají neobdělány, kapitál zamrzá na poloviční cestě, dělníci jsou bez zaměstnání a celá země chřadne z přebytečného bohatství a z přebytečného obyvatelstva.

Toto vysvětlení nesmí ekonom uznat za správné; jinak by se musel, jak jsme řekli, vzdát celé své soustavy konkurence; musel by uznat lichost svého protikladu výroby a spotřeby, přebytečného obyvatelstva a přebytečného bohatství. Aby se tento fakt smířil s teorií - vždyť se nedal popřít - byla vynalezena populační teorie.

Malthus, autor této doktríny, tvrdí, že obyvatelstvo neustále vykonává tlak na prostředky obživy, že přímo úměrně růstu výroby se rozmnožuje i obyvatelstvo a že příčinou veškeré bídy a všech zlořádů je tendence obyvatelstva rozmnožovat se rychleji než prostředky obživy, které jsou k dispozici. Neboť je-li lidí příliš mnoho, je nutno se jich tak či onak zbavit, buď je násilím usmrtit, nebo je nechat pomřít hladu. Ale sotva se tak stalo, je tu zase mezera, která se ihned vyplní rozmnožením se zbývajících obyvatelstva, a tak opět začíná stará bída. Je prý tomu tak za všech okolností, nejen v civilizovaném, nýbrž i v přírodním stavu; divoši v Novém Holandsku⁸⁵, kde jeden obyvatel připadá na jednu čtvereční míli, trpí přelidněním stejně jako Anglie. Zkrátka, chceme-li být důslední, musíme přiznat, že *země byla přelidněna již tehdy, když na ní žil jen jeden člověk*. Z těchto úvah vyplývá, že ježto právě chudí jsou ti přespočetní, nemá se pro ně dělat nic, než jim pokud možno ulehčovat umírání hladem, přesvědčovat je, že se na tom nedá nic změnit a že pro celou jejich třídu není jiné záchrany, než aby se co nejméně množili, nebo nejde-li to, bude snad nejlépe zřídit státní ústav k bezbolestnému usmrcování dětí chudých, jak to navrhl „Marcus“⁸⁶ - podle něhož na jednu dělnickou rodinu smí připadnout dvě a půl dítěte, a všechno navíc má být bezbolestně usmrceno. Rozdávání almužen by bylo zločinem, protože to podporuje růst přespočetného obyvatelstva; bude však velmi výhodné prohlásit chudobu za zločin a nadělat z chudobinců trestnice, jak to už v Anglii učinil nový „liberální“ chudinský zákon.⁸⁷ Je sice pravda, že tato teorie se pramálo srovnává s učením bible o dokonalosti boha a světa, který stvořil, avšak „špatně si počíná, kdo biblí potírá fakta“!

Mám snad ještě dál rozvádět tuto ohavnou, podlou doktrínu, toto hnusné rouhání se přírodě a lidstvu, ještě dál sledovat její závěry? Vždyť zde nemravnost ekonomů opravdu dosahuje vrcholu. Co jsou proti této teorii všechny války a hrůzy monopolní soustavy? A právě tato teorie je úhelným kamenem liberální soustavy svobodného obchodu, bez něho se celá budova hroutí. Protože bylo-li dokázáno, že konkurence je tu příčinou bídy, chudoby a zločinu, kdo by se ji potom ještě odvážil hájit?

Alison otfásl Malthusovou teorií v díle, které jsme nahoře citovali, a to tím, že poukazoval na výrobní sílu země a proti Malthusovu principu postavil fakt, že každý dospělý člověk je s to vyrábět více, než sám spotřebuje, což je skutečnost, bez které by se lidstvo nejen nemohlo rozmnožovat, ba ani by nemohlo existovat; z čeho by

⁸² Alison, Archibald (1792 - 1867) anglický ekonom a historik

⁸³ Archibald Alison, „The Principles of Population, and Connection with Human Happiness“, Vol. 1-2 [„Principy populace a jejich souvislost s lidským štěstím“, Sv. 1-2], Londýn 1840.

⁸⁴ akr = anglická plošná míra odpovídající 4 050 m²

⁸⁵ Starý název pro Austrálii.

⁸⁶ „Marcus“ - pseudonym autora několika brožur, které vyšly v Anglii koncem třicátých let 19. století a propagovaly Malthusovu teorii.

⁸⁷ Jde o nový „chudinský zákon“, přijatý v Anglii roku 1834. Tento zákon připouštěl jen jednu formu pomoci chudým - umístění v donucovacích pracovnách s vězeňským režimem, kterým lid říkal „bastily chudinského zákona“.

jinak měla být živa dorůstající generace? Avšak Alison nejde na kořen věci, a proto nakonec dospívá k témuž výsledku jako Malthus. Dokazuje sice, že Malthusův princip je nesprávný, ale nemůže popřít skutečnosti, které Malthuse k tomuto principu přivedly.

Kdyby byl Malthus nezkoumal věc tak jednostranně, byl by musel vidět, že přespočetné obyvatelstvo nebo přespočetná pracovní síla je vždy spjata s přespočetným bohatstvím, přespočetným kapitálem a přespočetným pozemkovým vlastnictvím. Lidnatost je příliš velká jen tam, kde je vůbec příliš velká výrobní síla. To dokazuje naprosto jasně situace každé přelidněné země, zejména Anglie od doby, kdy Malthus psal. To byly skutečnosti, které měl Malthus zkoumat vcelku, a jejich zkoumání by ho bylo muselo dovést k správnému výsledku; místo toho vytrhl jediný fakt, ostatní nechal bez povšimnutí, a proto dospěl k svému šílenému závěru. Druhou chybou, které se dopustil, bylo to, že zaměnil prostředky obživy a prostředky zaměstnání. Že obyvatelstvo neustále vykonává tlak na prostředky zaměstnání, že kolik lidí může být zaměstnáno, tolik se jich rodí, zkrátka, že výrobu pracovní síly dosud reguloval zákon konkurence, a proto také byla vydána na pospas periodickým krizím a výkyvům, to je fakt, jehož zjištění je Malthusovou zásluhou. Ale prostředky zaměstnání nejsou prostředky obživy. Prostředky zaměstnání rostou zvětšováním strojové síly a kapitálu jen v konečném výsledku, kdežto prostředky obživy se rozmnožují okamžitě, jakmile o něco vzroste výrobní síla. Zde se objevuje nový rozpor ekonomie. Ekonomova poptávka není skutečná poptávka a jeho spotřeba je umělá. Pro ekonomu je skutečným představitelem poptávky, skutečným spotřebitelem jen ten, kdo za to, co dostává, může nabídnout nějaký ekvivalent. Je-li však nesporné to, že každý dospělý člověk vyrábí více, než sám může spotřebovat, že děti jsou jako stromy, které bohatě vracejí, co se na ně vynaložilo - a to je snad přece nesporné? - vyplývalo by z toho, že by každý dělník musel dokázat vyrobit daleko víc, než potřebuje, a společnost by mu měla ochotně poskytovat všechno, co potřebuje, vyplývalo by z toho, že velká rodina je vlastně velmi žádoucí dar společnosti. Ale ekonom při svém hrubém nazírání nezná jiný ekvivalent než ten, který se mu vysází v hmatatelných hotových penězích. Je až po uši ponořen do svých protikladů, takže nedbá ani nejpádňějších faktů, ani vědeckých principů.

My tento rozpor odstraňujeme prostě tím, že jej rušíme. Splynutím zájmů, které jsou nyní protikladné, zmizí protiklad mezi přelidněním na jedné straně a nadbytečným bohatstvím na druhé straně, zmizí podivuhodný fakt, podivuhodnější než všechny zázraky všech náboženství dohromady, fakt, že národ ze samého bohatství a nadbytku musí umírat hlady; zmizí šílené tvrzení, že země není s to uživit lidi. Toto tvrzení je vrchol křesťanské ekonomie - a že naše ekonomie je v podstatě křesťanská, to bych mohl dokázat na každé poučce, na každé kategorii a jednou to také učiním; Malthusova teorie je jen ekonomickým výrazem náboženského dogmatu o rozporu ducha a přírody a zkaženosti obou, která z tohoto vyplývá. Doufám, že jsem i v ekonomické oblasti ukázal jalovost tohoto rozporu, který byl pro náboženství a náboženstvím dávno rozřešen; ostatně neuznám za kompetentní⁸⁸ žádnou obranu Malthusovy teorie, která mi nejprve z jejího vlastního principu nevysvětlí, jak může nějaký národ umírat hlady ze samého nadbytku, a neuvede toto vysvětlení do souladu s rozumem a fakty. -

Malthusova teorie byla ostatně naprosto nutným průchozím stadiem, které nám pomohlo nesmírně kupředu. Upozornila nás, jako ostatně ekonomie vůbec, na výrobní sílu země a lidstva, a překonáním tohoto ekonomického zoufalství jsme se navzdory osvobodili od strachu z přelidnění. Z Malthusovy teorie vyvozujeme nejpádňější ekonomické argumenty pro sociální přeměnu; vždyť i kdyby měl Malthus úplně pravdu, bylo by nutno tuto přeměnu okamžitě provést, protože jen ona, jen vzdělání mas, které tato přeměna může poskytnout, by umožnilo to morální omezení rozmnožovacího pudu, jež Malthus sám líčí jako neúčinnější a nejsnazší prostředek proti přelidnění. Díky této teorii jsme poznali nehlubší ponížení lidstva, jeho závislost na konkurenci; ukázala nám, jak konec konců soukromé vlastnictví udělalo z člověka zboží, jehož výroba a ničení závisí také jen na poptávce; jak tím systém konkurence zabil a denně zabíjí miliony lidí; to všechno jsme poznali a to všechno nás žene k tomu, abychom zrušili toto ponížení lidstva tím, že zrušíme soukromé vlastnictví, konkurenci a protikladné zájmy.

Abychom však dokázali, jak zbytečný je všeobecný strach z přelidnění, vraťme se ještě jednou k poměru výrobní síly k obyvatelstvu. Malthus zakládá celou svou soustavu na tomto výpočtu: Obyvatelstvo prý roste geometrickou řadou 1 + 2 + 4 + 8 + 16 + 32 atd., kdežto produktivnost půdy aritmetickou řadou 1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6. Rozdíl je zřejmý na první pohled a nahání člověku hrůzu; ale je správný? Kde je dokázáno, že výnosnost půdy roste aritmetickou řadou? Rozloha půdy je omezena, to je pravda. Pracovní síla, již se používá k obdělání této rozlohy půdy, roste s obyvatelstvem; ale připusťme i to, že zvyšování výnosu nestoupá vždy úměrně s větším vynaložením práce; pak ještě zbývá třetí prvek, který ovšem ekonom za nic nepovažuje, a to věda, a její pokrok je stejně nekonečný a přinejmenším stejně rychlý jako růst obyvatelstva. Za jaký pokrok vděčí zemědělství tohoto století jenom chemii, ba jenom dvěma mužům - siru Humphreyovi Davymu⁸⁹ a Justu Liebigovi? A věda se rozmnožuje přinejmenším jako obyvatelstvo; obyvatelstvo roste úměrně s počtostí poslední generace; věda postupuje kupředu úměrně s masou poznání, kterou jí zanechalo předcházející pokolení, tudíž za nejobyčejnějších poměrů také geometrickou řadou - a co je pro vědu nemožné? Avšak je směšné mluvit o přelidnění, dokud „údolí Mississippi má tolik ladem ležící půdy, že by na ni bylo možno přesadit všechno

⁸⁸ kompetentní = příslušný, povoláný, oprávněný

⁸⁹ Humphrey, Davy (1778 - 1829) anglický chemik a fyzik

obyvatelstvo Evropy“, ⁹⁰ dokud vůbec lze považovat za obdělánu jen třetinu země a produkci této třetiny samé lze zvýšit již známými zlepšeními přinejmenším šestinásobně.

Konkurence staví tedy kapitál proti kapitálu, práci proti práci, pozemkový majetek proti pozemkovému majetku, a rovněž tak každý z těchto prvků proti oběma ostatním. V boji vítězí silnější, a abychom mohli výsledek tohoto boje předpovědět, budeme muset zjistit sílu bojujících. Předně, jak pozemkový majetek sám o sobě, tak kapitál sám o sobě jsou silnější než práce, protože dělník musí pracovat, aby se uživil, kdežto pozemkový vlastník může žít ze svých rent a kapitalista ze svých úroků, v nejhorším případě ze svého kapitálu nebo z kapitalizovaného pozemkového vlastnictví. Důsledek toho je, že práci připadá jen to naprosto nejnútnejší, holé prostředky obživy, kdežto o největší část výrobků se dělí kapitál s pozemkovým vlastnictvím. Dále: silnější dělník vyhání z trhu slabšího, větší kapitál menší kapitál a větší pozemkový majetek menší pozemkový majetek. Praxe tento závěr potvrzuje. Je známo, jaké výhody má větší továrník nebo obchodník proti menšímu, velkostatkář proti majiteli jediného korce ⁹¹. Důsledek toho je, že již za obyčejných poměrů podle práva silnějšího velký kapitál a velký pozemkový majetek požírají malý kapitál a malý pozemkový majetek - čili centralizace ⁹² majetku. Při obchodních a zemědělských krizích postupuje tato centralizace mnohem rychleji. - Veliký majetek se vůbec rozmnožuje mnohem rychleji než malý, protože tu na výlohy spojené s majetkem připadá mnohem menší část výnosu. Tato centralizace majetku je zákon soukromému vlastnictví stejně imanentní ⁹³ jako všechny ostatní; střední třídy musejí stále více mizet, až se svět rozdělí na milionáře a nemajetné, na velké pozemkové vlastníky a chudé nádeníky. Ani zákony, ani dělení pozemkového majetku, ani eventuální drolení kapitálu nic nepomůže - tento výsledek musí přijít a přijde, jestliže se dříve úplně nepřemění sociální poměry, protikladné zájmy nesplynou a nebude zrušeno soukromé vlastnictví.

Svobodná konkurence, hlavní heslo našich dnešních ekonomů, je nemožnost. Monopol alespoň chtěl, i když svůj úmysl nemohl provést, chránit spotřebitele před podvodem. Odstranění monopolu však otvírá podvodu dveře dokořán. Říkáte, že konkurence už sama obsahuje prostředek proti podvodu, že nikdo nekoupí špatné věci - čili že každý by musel být znalcem každého zboží, a to je nemožné - odtud vzniká nutnost monopolu, a ta se vskutku ukazuje u mnoha zboží. Např. lékárny atd. *musejí* mít monopol. A nejdůležitější zboží, peníze, právě potřebuje monopol nejvíce. Pokaždé, když oběživo přestalo být státním monopoem, způsobilo obchodní krizi, a proto také angličtí ekonomové, mezi jinými dr. Wade, přiznávají zde nutnost monopolu. Ale ani monopol nechrání před padělanými penězi. Ať se díváme na otázku z kterékoli strany, obě stránky jsou stejně obtížné, monopol plodí svobodnou konkurenci a ta opět monopol; proto musí obě padnout, a tyto obtíže musí být odstraněny zrušením principu, který je plodí.

Konkurence pronikla všemi našimi životními vztahy a dovršila vzájemné zotročení, v němž nyní udržuje člověk člověka. Konkurence je obrovská hnací pružina, která znovu a znovu pobízí k činnosti náš stárnoucí a ochabující společenský pořádek, nebo spíše nepořádek, avšak při každém novém vypětí pozře část ubývajících sil. Konkurence ovládá početní růst lidstva, ovládá i jeho mravní růst. Kdo se alespoň trochu obeznámil se statistikou zločinů, musel si všimnout té podivné pravidelnosti, s jakou zločinnost každoročně vzrůstá, s jakou určité příčiny plodí určité zločiny. Rozšíření továrního systému nese s sebou všude rozmnožení zločinů. Počet zatčení, kriminálních případů, dokonce počet vražd, vloupání, drobných krádeží atd. je možno pro velké město nebo obvod každý rok s velmi značnou přesností předpovědět, jak už se velmi často stalo v Anglii. Tato pravidelnost dokazuje, že i zločinu vládne konkurence, že společnost plodí *poptávku* po zločinu, které odpovídá přiměřená *nabídka*, že mezeru, která se vytvoří pozatýkáním, deportací nebo popravením určitého počtu lidí, okamžitě vyplňují jiní úplně stejně, jako každou mezeru v obyvatelstvu ihned vyplní noví přistěhovalci, čili jinými slovy, že zločin vykonává tlak na prostředky trestání stejně, jako lid různých zemí na prostředky zaměstnání. Jak dalece spravedlivé je za těchto okolností, bez ohledu na všechno ostatní, trestat zločince, o tom ať soudí čtenáři sami. Mně tu jde jen o to dokázat, jak se konkurence rozšířila i do morální oblasti, a ukázat, jak hluboko degradovalo člověka soukromé vlastnictví.

V boji kapitálu a půdy proti práci mají oba tyto prvky proti práci ještě jednu zvláštní výhodu - pomoc vědy, protože i ta je v nynějších poměrech zaměřena proti práci. Např. téměř všechny mechanické vynálezy vyvolal nedostatek pracovních sil, zvláště Hargreavesovy, Cromptonovy ⁹⁴ a Arkwrightovy ⁹⁵ spřádací stroje na bavlnu. Silná poptávka po práci vždy přivodila nějaký vynález, který podstatně zvýšil sílu práce, tedy snížil poptávku po lidské práci. Dějiny Anglie od roku 1770 do dneška jsou jediným důkazem tohoto tvrzení. Poslední veliký vynález v oboru spřádání bavlny, selfaktor ⁹⁶, podnítila jen a jen poptávka po práci a stoupající mzda; zdvojnásobil strojovou práci a omezil tím ruční práci na polovinu, připravil polovinu dělníků o zaměstnání a snížil tím mzdu druhé poloviny; rozmetl spiknutí dělníků proti továrníkům a zničil poslední zbytek sil, jimiž

⁹⁰ Archibald Alison, „The Principles of Population ...“, sv. I, Londýn 1840, str. 548.

⁹¹ *korec* = stará plošná míra odpovídající 2 877,5 m²

⁹² *centralizace* = soustředění, soustřeďování

⁹³ *imanentní* = tkvící v podstatě něčeho, vlastní, vnitřní, zůstávající uvnitř něčeho

⁹⁴ Crompton, Samuel (1753 - 1827) anglický vynálezce

⁹⁵ Arkwright, Richard (1732 - 1792) anglický podnikatel

⁹⁶ *selfaktor* = dopřádací stroj (samopřed)

práce ještě odolávala v nerovném boji s kapitálem. (Srov. dr. Ure⁹⁷, „Philosophy of manufactures“ [Filosofie továren], sv. 2.⁹⁸) Pravda, ekonom říká, že stroje jsou konec konců pro dělníky výhodné, protože zlevňují výrobu, čímž vytvářejí nový, větší trh pro své výrobky, a tak nakonec přece jen znovu zaměstnají dělníky vyřazené z práce. Úplně správně: ale nezapomíná tu ekonom na to, že výroba pracovní síly je regulována konkurencí, že pracovní síla vykonává neustálý tlak na prostředky zaměstnání a že tedy, když by se tyto výhody měly projevit, čeká již na práci zase přespočet konkurentů, takže tato výhoda bude iluzorní⁹⁹, kdežto nevýhoda, náhlé odnětí prostředků obživy pro jednu a pokles mzdy pro druhou polovinu dělníků, naprosto není iluzorní? Nezapomíná ekonom, že pokrok ve vynálezech se nikdy nezastaví, že se tudíž tato nevýhoda stává trvalou? Nezapomíná, že při dělbě práce, kterou naše civilizace tak nesmírně vystupňovala, může žít dělník jen tehdy, když může být zaměstnán u určitého stroje pro určitý dílčí úkon? Že přechod od jednoho zaměstnání k jinému, novému, je pro dospělého dělníka téměř vždy naprosto nemožný?

Úvaha o účincích stroje mě vede k jinému, odlehlejšímu tématu, k továrnímu systému, a zabývat se jím zde nemám ani chuť, ani čas. Ostatně doufám, že brzy budu mít příležitost podrobně ukázat obłudnou nemravnost tohoto systému a nemilosrdně odhalit licoměrnost ekonomů, která se tu objevuje v celé své kráse.¹⁰⁰

Proč oprašovat figuríny?

Radim Valenčík

Mezi autory tohoto čísla Marathonu se objevuje i Friedrich Engels. Zasluhou Milana Kohoutka, který tak umožnil českému čtenáři seznámit se s dosti zapomenutou prací z nejranější etapy jeho tvorby. Vystává otázka - má dávno zemřelý klasik, „bezvýznamný filozof“ předminulého století ještě co říci? Myslím si, že ano. Je překvapující jak podnětně - tehdy velmi mladý F. Engels - interpretuje řadu tehdejších ekonomických diskusí z pohledu rodícího se revolučního učení.

Jedná se např. o spor mezi Angličany (MacCullochem a Ricardem), kteří za výraz reálné hodnoty považovali výrobní náklady, s Francouzem Sayem, který tvrdil, že hodnota se mění podle užitečnosti dané věci. Z dnešního pohledu, kdy je problém rozřešen a vyjádřen velmi přesnými prostředky moderní mikroekonomie, je zasvěcený pohled nesmírně metodologicky zajímavý.

Rovněž tak je zajímavé, jak F. Engels reprodukuje střety mezi tehdejšími konzervativci (obhájci monopolů = privilegií) a liberály (obhájci trhu a konkurence). Mj. to, že tak činí z pozice představy o zrušení soukromého vlastnictví jako všeléku na všechny neduhy současnosti, dává tomuto pohledu zvláštní kouzlo. Připomeňme si v této souvislosti alespoň dvě pasáže z jeho textu:

- „Zrušíme-li i zde soukromé vlastnictví, zredukuje se pozemková renta na svou pravdu, na rozumný názor, který je v podstatě jejím základem. Hodnota půdy oddělená od půdy jako pozemková renta se potom zase vrací do půdy. Tato hodnota, měřená produktivností stejných výměr při stejném množství vynaložené práce, přichází ovšem při určování hodnoty výrobků v úvahu jako část výrobních nákladů a stejně jako pozemková renta je poměrem produktivnosti ke konkurenci, ale k pravé konkurenci, která se vyvine, až přijde čas.“

- „Jakmile upustíme od soukromého vlastnictví, všechna tato nepřirozená dělení odpadají. Rozdíl mezi úroky a ziskem mizí; kapitál bez práce, bez pohybu není nic. Zisk má jen ten význam, že tvoří závaží, které kapitál klade při určování výrobních nákladů na mísku vah, a tento zisk zůstává kapitálu inherentní do té míry, jak se kapitál sám vrací ke své původní jednotě s prací.“

Pozdější vývoj ukázal, že to, co se očekávalo od zrušení soukromého vlastnictví (a to nejen v případě sovětského experimentu, ale i v dalších případech a dalšími formami), zdaleka nepřineslo to, co od toho zastánci revoluční změny očekávali. A také se dnes již zná řada důvodů, proč tomu tak bylo.

Mimořádně zajímavé pak z hlediska současného vývoje je podívat se prizmatem této Engelsovy práce na to, se kterými současnými proudy z hlediska polarizace na obhájce monopolů a obhájce konkurence (konzervativce a liberály) se dnes identifikují ti, co se hlásí k tradicím levicovosti, sociálních práv, lidí práce apod. Možná, že by se tomu dnes divil i sám „bezvýznamný filozof“.

⁹⁷ Ure, Andrew (1778 - 1853) anglický chemik a ekonom

⁹⁸ Andrew Ure, „The Philosophy of Manufactures“, Londýn 1835.

⁹⁹ *iluzorní* = klamný, neskutečný, pochybný

¹⁰⁰ Engels měl na mysli svou zamýšlenou práci o sociálních dějinách Anglie, pro kterou sbíral materiál za svého pobytu v této zemi (listopad 1842 až srpen 1844). V této práci chtěl Engels věnovat zvláštní kapitolu situaci anglických dělníků. Později svůj úmysl změnil a po návratu do Německa napsal knihu „Postavení dělnické třídy v Anglii“. Vyšla v Lipsku roku 1845.

4. Pracovní materiály

Několik poznámek k analýze sociálních sítí

Radim Valenčík

Materiál byl diskutován na teoretickém semináři *Ekonomie produktivní spotřeby a sociální investování*, který pořádá Katedra ekonomie a mezinárodních vztahů VŠFS (viz www.vsfs.cz - Věda a výzkum - Teoretický seminář EPS-SI). Zprávu o diskusi přinesly týdeníky Profit a CzechBusiness viz:

Diskuze na finanční škole: Katedra ekonomie a mezinárodních vztahů Vysoké školy finanční a správní v Praze uspořádala diskuzi "Jak žijeme a jak se rozhodujeme v sociálních sítích?". Zúčastnilo se jí čtyřicet pedagogů a studentů, přítomni byli i odborníci z dalších vysokých škol a vědeckých institucí. Hovořilo se o faktorech ovlivňujících podíl rivalitních a kooperativních prvků v sociálních sítích, o možnosti využití teorie her a dalších zajímavých otázkách. Úvodní slovo přednesl vedoucí katedry ekonomie Radim Valenčík. Diskuze proběhla v rámci pravidelného teoretického semináře "Ekonomie produktivní spotřeby a sociální investování". Seminář je otevřen odborné veřejnosti. V období výuky se koná každý týden již od října 2003.

<http://www.profit.cz/clanek.php?iArt=15897&iSearch=Valenčík>

Institute of Finance hosts economic discussion: The department of economics and international relations at the Institute of Finance and Administration (VŠFS) in Prague 10 held a discussion under the title, "How we live and make decisions in the social welfare system." Forty teachers and students participated in the debate, which was also attended by experts and professors from other universities and institutions. The talks, led by Radim Valenčík, the head of the economics department at VŠFS, were one installment in a regular series of theoretic seminars on the economics of productive consumption and social investment. The series is open to the public. VŠFS is one of the country's largest private universities; it received accreditation to grant masters' degrees in March 2003.

<http://www.cbw.cz/phprs/2006011615.html>

Vznikl při řešení projektu GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/1357).

Na úvod si vypůjčím pár cizích myšlenek z rozhovoru Cyrila Höschela pro časopis Reflex (Höschel, C.: Čekám na Ufony, In: časopis Reflex č. 51/2005, ISSN 0862-6634):

Krutost a schopnost páchat zlo jsou do jisté míry zabudovány v každém z nás. Rozdíl je jen ve výšce prahů, jaké musí být překročeny, aby se takové chování spustilo. Tyto prahy jsou dány výchovou, kulturním prostředím nebo náboženstvím. Ano znovu říkám, všichni do jednoho v sobě máme takovou schopnost zasutou a zabudovanou. Stejně jako určitý sklon k podrobnosti.

Ano, máme tendenci poslouchat autoritu (proto se všude, kde se sejde větší množství lidí, okamžitě zabydluje nějaká víceméně institucionalizovaná forma náboženství). A tato autorita nás může vmanipulovat do situace, v níž jsme - v zájmu vyhovění jejímu rozkazu či přání - schopni páchat zlo. Koneckonců, připadáme si jen jako prostředníci - odpovědnost nese přece šéf.

Především je to autorita vůdce... Dále je to přítomnost harmonizačních médií - u lidí je to ideologie, pochodové písně... Další podmínkou je vnější nepřítel, nebo alespoň jeho atrapa, před kterou nás ona autorita „ochrání“. Samozřejmě za předpokladu, že ji budeme slepě poslouchat. Na škodu není ani slibování hojnosti. A konečně jsou podmínkou i určité vlohy, jimiž jsme víceméně všichni vybaveni a které zajišťují hierarchické uspořádání společnosti.

Prakticky každý jednotlivec v jakékoli společnosti je nadán čtyřmi základními vlastnostmi - pocitem úzkosti vůči nadřízeným, pocitem podrážděnosti vůči podřízeným, pocitem slasti při vzestupu po společenském žebříčku a pocitem deprese při sestupu. Tím se každá skupina či společnost okamžitě seřadí v hierarchii dominance, od nejvyšších šéfů až po sluhy. Je to zřejmě evolučně stabilní strategie, jež takto uspořádané společenství zvýhodňuje v boji o zdroje, teritorium, potravu, v zápase s konkurenty. Evoluce tlačí na udržení takového chování i se všemi jeho negativními důsledky, mezi které nepochybně patří třeba deprese a ztráta iniciativy.

Kontext:

Časopis Reflex je jedním z nejčtenějších a podle mé ženy (v tom má asi pravdu) i nejlepších časopisů u nás, jak pokud jde o reflexi společenského vývoje, tak i populárně odborné materiály. Prof. Mudr. Cyril Höschel, DrSc., FRCPsych. je profesorem na 3. lékařské fakultě UK a ředitelem Psychiatrického centra a Centra

neuropsychiatrických studií v Praze. Pravidelně v Reflexu publikuje odpovědi na různé otázky v podobě krátkých komentářů. Vybrané pasáže jsou z rozsáhlého rozhovoru s ním na téma, zda jsme ve Vesmíru jediní a co by se asi stalo, pokud bychom se setkali s někým jiným. V naší postmoderní době je každopádně dopad jeho myšlenek prezentovaných v rozhovoru nesrovnatelně či o mnoho řádu větší, než jakéhokoli odborného článku publikovaného v impaktovaném časopisu.

Proč stojí zato se s uvedenými myšlenkami seznámit a trochu je „rozpítvat“?

Stručně řečeno, protože jsou jedním z klíčů, kterým se před námi může otevřít význam problematiky sociálních sítí a návazně i investování do sociálního kapitálu (zhodnocující se pozice v síti a zhodnocující se pozice sítě). A to z následujícího důvodu: C. Höschel si všímá jen jednoho z aspektů, kterými se organizace či sociální síť (vztah mezi organizací a sociální sítí si ukážeme později) stává konkurenceschopnou v rámci evolučního procesu. Tímto aspektem, resp. konkurenční výhodou je vertikální hierarchická struktura nadřazení - podřazení (vůdce - poslušnost oddaných stoupenců), přičemž vůdce se snaží uhájít svou pozici a podřazení jsou rivalitní ve vzájemných vztazích z hlediska snahy o postup na vyšší příčku hierarchie).

Dlužno dodat, že v rozhovoru implicitně předpokládá i jiné vzorce chování a způsobu organizování, právě tak, jako že upozorňuje i na určité konkurenční nevýhody vertikálních hierarchických struktur. Explicitně však nikde nehovoří o existenci jiného typu konkurenční výhody dané uspořádáním jakékoli sociální struktury, jmenovitě pak o horizontálních kooperujících strukturách.

Přitom právě vztah mezi uvedenými dvěma tendencemi (svým způsobem skutečně geneticky zakódovaných ve své podvojnosti do každého z nás) dosahování konkurenčních výhod jakýchkoli struktur (sítí i organizací) je tím nejdůležitějším, o co v dané oblasti jde, co je nejintimněji spojeno s problematikou „přehazování výhybek“ vývoje konkrétních situací (od lokálních až po dějinné).

Mj. pokud by neexistovala jako „protihráč“, jako „vyvažující prvek“ konkurenčních výhod založených na vertikální hierarchii konkurenční výhoda založená na kooperaci, vypadaly by dějiny ještě o trochu více smutněji, než jak tomu je.

Na místě jsou pak např. otázky:

1. Jak vymezit a odlišit hierarchické uspořádání založené na poslušnosti vůči autoritě a současně rivalitě o získání autority v případě sociálních sítí od kooperativního založení na ocenění vkladu jednotlivce?
2. Jaké faktory ovlivňují míru zastoupení rivalitních a kooperativních prvků?
3. Jaké nástroje teoretické analýzy (např. ekonomické metody, teorii her) lze použít k analýze vzájemného působení rivalitních a kooperativních prvků?

K rozdílu mezi organizací a sítí

Pojem struktura používáme v obecném smyslu. Existence relativně stálých vazeb mezi prvky vytváří strukturu. V sociální oblasti můžeme hovořit o sociální struktuře:

- Pro případ, kdy vazby mezi prvky (členy) sociální struktury jsou lokalizovány a sociální struktura je ohraničena, budeme používat pojem sociální organizace.
- Pro případ, kdy se sociální struktura větví, nelze ji lokalizovat, nemá zjevně identifikovatelné hranice, budeme používat pojem sociální síť.

Mezi sociální organizací a sociální sítí existuje řada přechodných forem. Některé sociální sítě se odvíjejí od existence sociálních organizací (rodina je organizací, od ní se odvíjí síť rodinných vztahů, firma je organizací, od ní se různými směry odvíjí řada sociálních sítí, stát je organizace, od jeho fungování jako organizace se rovněž odvíjí existence řady sítí apod.).

Pojem sociální síť se ukazuje jako velmi vhodný pro detailní analýzu společenského dění, protože řadu jevů a událostí lze objasnit jen s pochopením toho, jak se jednotlivé sítě vzájemně prostupují, v jakých kontextech a za jakých okolností hraje začlenění do některých sítí dominantní roli, kdy má naopak pouze recesivní či reziduální charakter.

Silně subordinované hierarchické sítě

Silná vertikální hierarchická subordinace se může jevit jako značná konkurenční výhoda. Sociální síť proniká do svého okolí, začleňuje do sebe další a další prvky, příp. likviduje ty, které nejsou ochotny se podřítit.

Kontrolu poslušnosti navíc mohou zvyšovat esoterické momenty (tj. různá míra zasvěcenosti členů sítě podle jejich pozice v hierarchii).

Silně subordinované hierarchické sítě (v nichž jako dominantní motivace převládá na jedné straně touha po moci, na druhé straně potřeba se podřítit autoritě), mají též řadu slabin, např.:

- Rivalita mezi členy na stejném stupni hierarchie vede k tomu, že zpravidla vítězí méně schopní v boji o postup, což vede ke ztrátě efektivnosti. Je to dáno tím, že schopní se zpravidla spojí a zpravidla vítězí právě formou porušování pravidel prokázání schopností. Navíc vyšší stupeň hierarchie (příp. i ten nejvyšší) z obav o svou vůdčí pozici podporuje spíše méně schopné.

- Dříve nebo později (v období krize sítě, nejpozději v důsledku fyzického úpadku vůdčí autority) se otevírá boj o nástupnictví, který může mít pro vývoj sítě zničující důsledky.

- Uvnitř sítě, která zbytněla „pohlčováním svého okolí“, se vytvářejí opoziční a parazitní sítě, mnohdy s výraznou alternativní esoterickou nadstavbou (typu „konec světa“, rozuměj zánik pravidel, podle nichž se vytvářela původní síť, a „nové rozdělení karet“).

- Nepřítelem silně subordinovaných sítí se stává svobodné myšlení, řídí se spíše rituály a mají tendenci tabuizovat určité názory. Dříve nebo později dochází ke ztrátě efektivnosti v důsledku schopnosti poznávat okolní realitu.

Krizové jevy, k nimž existence silně subordinovaných hierarchických sítí vede, nemusí vždy znamenat zánik sítě, příp. její rozpolcení. Mohou mít též podobu určité reformy, kterou se síť otevírá a posiluje kooperativní prvky.

Kooperativní sítě jsou založeny na spontánně vytvářených horizontálních vztazích (vzájemné důvěry, dobré informovanosti apod.), které umožňují zvyšovat efektivnost směny a snižovat její transakční náklady.

Dějiny (včetně současných i velmi současných) nabízejí stodostatek příkladů k ilustraci výše uvedeného. Nejde však jen o to nalézat „řád v chaosu“ formou popisu standardních situací a standardních přechodů od jedné situace ke druhé. Teorie - a to zejména ta, která využívá nástroje současné mikroekonomické analýzy - dokáže říci o chování sítí mnohem víc, než by se mohlo zdát na první pohled.

Proč se jedná o ekonomickou problematiku?

Uvedu stručně v bodech:

1. Sociální síť je nositelem sociálního kapitálu, zhodnocující se hodnoty.
2. Pozice jednotlivce v sociální síti je rovněž sociálním kapitálem a součástí vlastnického portfolia (aktiv) daného jednotlivce.
3. Investice do pozice v síti a pozice sítě (ve vztahu k jiným sítím) mají peněžní i nepeněžní podobu, právě tak jako výnosy z pozice sítě (ve vztahu k jiným sítím).
4. Dochází ke vzájemným proměnám nepeněžních investic i nepeněžních výnosů v peněžní, přičemž určitou roli zde hrají transakční náklady těchto přeměn.
5. Investiční aktivity jsou spolu provázány podle principu nákladů obětované příležitosti (investují-li do využití jedné investiční příležitosti, obětovávají možnost investovat své prostředky - peněžní, volný čas, důvěryhodnost apod. - do využití jiných investičních příležitostí, tj. pozice v jiných sítích či získání pozice v dané síti jiným způsobem).
6. Lze identifikovat posloupnosti návazných investičních příležitostí (tj. těch, do kterých je nutné investovat tak, aby se otevřela možnost investovat do následujících), přičemž stav a parametry určité sociální sítě lze zjistit nejlépe podle toho, jaké posloupnosti návazných investičních příležitostí jsou v ní využívány.
7. Lze identifikovat, jak ta či ona sociální síť (coby sociální kapitál) dokáže využívat lidských kapitál (vznikající investicemi do rozvoje lidských schopností).
8. Důležitou roli hraje vztah sociální sítě k tržnímu prostředí, resp. různé typy tohoto vztahu.
9. Aktivity subjektů a s nimi spojené změny, k nimž v rámci sociálních sítí dochází, lze rozlišit z hlediska toho, zda se jedná o paretové zlepšení či nikoli, což má pro chování sítí a jejich výslednou podobu zcela zásadní význam.
10. K modelování rozhodování subjektů a důsledků jejich rozhodnutí lze velmi dobře využít aparát teorie her, kterým můžeme identifikovat vliv různých parametrů na vývoj té či oné sítě.

Zkrátka - jedná se o problematiku, která je dost zajímavá a užitečná, aby se jí stálo zabývat.

Malý příklad k poslednímu bodu

Můžeme si položit otázku: Jaké typy strategií (ve smyslu terminologie teorie her, v běžném smyslu jde o typy chování) narušují kooperativní charakter sítí a mění jej v rivalitní?

Pokusme se o co nejúplnější výčet:

- Narušení rovnosti přístupu k informacím (asymetrie informací).
- Vytváření skrytých koalic, kdy účastníci koalice se dohodnou na rozdělení výhod z rozhodnutí, které učiní před vlastním projednáváním alternativ a realizací volby.
- Vnášení do systému dezinformací:
  - * O existenci ohrožení či nepřítele.
  - * O existenci spiknutí či zrádce uvnitř sítě.
  - * Formou pomluv.
- Upřednostňování rituálů a tabu před důsledně racionálním přístupem.
- Vytváření atmosféry strachu a to i formou exemplárního trestání, pokud někdo projeví svůj názor.
- Vnesení do sítí různých forem redistribuce (oproti tržní distribuci) výnosů mezi její členy a využívání redistribuční pozice (tento bod by si ovšem zasloužil samostatnou analýzu, takže jen pro názornost):
  - * Ke zřízení společně financovaných, ale individuálně užívaných statků.

* K prořízení statků, prostřednictvím kterých mohou výše pozičně postavení uplatňovat svoji moc vůči níže postaveným.

* K financování různých forem podpor, které lze poskytovat selektivně za protislužbu (věrnost = poslušnost).

(Koho ještě napadne nějaká další strategie tohoto typu?)

Podíváme-li se na možnost uplatnění kterékoli z těchto strategií, pak pro ně platí následující matice možností, známá jako tzv. věžňovo dilema:

		Hráč B	
		Použití strategie vedoucí k rivalitě	Nepoužití strategie vedoucí k rivalitě
Hráč A	Použití strategie vedoucí k rivalitě	3 : 3	8 : 0
	Nepoužití strategie vedoucí k rivalitě	0 : 8	6 : 6

Rivalitní strategie snižují efektivnost systému, současně však poskytují tomu, kdo ji zvolí, větší největší výnos v případě, kdy druhý hráč volí nerivalitní strategii.

Pokud oba hráči zvolí rivalitní strategii, aby buď získali oproti druhému velkou výhodu, nebo se alespoň bránili důsledkům v případě, že druhý rovněž zvolí rivalitní strategii, pak jsou výnosy rozděleny 3:3 a je zřejmé, že se nejedná o paretooptimální situaci, kterou reprezentuje případ, kdy oba zvolí nerivalitní strategii a získají výplaty 6.6.

Tento triviální příklad ukazuje, že k vyšetření sítí lze aplikovat modely založené na teorii her.

Od tohoto základního schématu lze odvíjet modely zobecňující v různých směrech výchozí situaci, pokud např. jde:

- O počet účastníků.
- Opakování volby strategie.
- Paralelní hry (prolínání sítí, kdy si každý z účastníků může vybrat, zda v síti zůstane či zda z ní vystoupí).
- Míru, v níž je každý účastník informován o tom, jakou strategii v přecházejícím kole zvolil jiný účastník.

K analýze sociálních sítí

Petr Wawrosz

Text Radima Valenčíka je zejména pracovním textem, textem na počátku dlouhodobého výzkumu, který se týká problematiky sociálního kapitálu a sociálních sítí. Poněkud provokativně začíná polemikou s autoritou, konkrétně polemikou s myšlenkami prof. Cyrila Höeschla, jež byly uveřejněny v časopisu Reflex. Nutno ale konstatovat, že tyto myšlenky si polemiku nepochybně zaslouží. Kupř. Höeschlův názor, že „každý jednotlivec v jakékoli společnosti je nadán čtyřmi základními vlastnostmi - pocitem úzkosti vůči nadřazeným, pocitem podrážděnosti vůči podřízeným, pocitem slasti při vzestupu po společenském žebříčku a pocitem deprese při sestupu“ nepochybně stojí za rozbor. Pravděpodobně lze totiž najít situace, kdy dané pocity nebudou platit, tj. kdy vůči nadřazenému nebudeme mít pocit úzkosti, vůči podřízenému nebudeme mít pocit podrážděnosti, apod.

Základní teze Valenčíkova článku lze charakterizovat asi takto: ve společnosti existují, jak rivalitní sociální sítě – v nichž jejich členové soutěží o pozici v síti, tak kooperativní sociální sítě, v nichž jejich členové spolupracují. Pokud budeme zkoumat jednotlivé sociální sítě, zjistíme, že ve většině z nich jsou zastoupeny, jak rivalitní, tak kooperativní prvky. R. Valenčík si klade v textu otázku, které faktory posilují zastoupení rivalitních prvků. V textu si rovněž na danou otázku odpovídá. Jakkoliv s jeho výčtem faktorů lze souhlasit, pravděpodobně bychom se jej zdráhali označit za úplný – jakožto ekonom, který se zabývá institucionální ekonomikou bych určitě doplnil existenci právních norem, které jsou orientovány výkonově. Rivalitu dále nepochybně způsobuje už samotný princip vzácnosti – je-li nějaký statek vzácný a může ho spotřebovávat jeden nebo malá skupina osob, budou jednotliví lidé mezi sebou soupeřit, kdo bude daný statek spotřebovávat. V daném rozšiřování Valenčíkova rozboru faktorů rivality by šlo jistě pokračovat, ostatně sám R. Valenčík se ptá, kdo najde další faktory.

Stručné seznámení se s dilematem vězně obsahuje pozvání do světa teorie her, rozborů lidského chování apod. Vzhledem k tomu, že problematice rozboru sociálního kapitálu se bude věnovat grantový výzkum (členy

řešitelského týmu, je jak R. Valenčík, tak autor tohoto ohlasu), můžeme předpokládat, že nezůstane pouze u tohoto textu, ale že se s danou problematikou budeme na stránkách Marathonu setkávat v příštích číslech častěji.

5. Ohlasy

Od vydání minulého čísla jsme dostali řadu ohlasů, včetně zahraničních, mj. až z Vancouveru. Následující jsme dostali i s krátkým příspěvkem. Obojí uveřejňujeme:

Váženy pane Valenčík, se zájmem jsem přečetl shora uvedený článek i reakci na něj. Velmi by mne těšilo, jestliže bych mohl níže uvedenou poznámkou přispět k diskuzi, týkající se uvedeného článku. Protože píši ze SRN, nemám bohužel tastaturu s diakritickými znaky. Doufám ale, že i tak bude můj text pro čtenáře srozumitelný.

S přátelskými pozdravy J. P. Kroupa

Společensky inovací proces je zretezení zmen v case za ucelem pozvednuti spolecenskeho systemu na kvalitativne vyssi uroven. Komunisticka spolecensko-ekonomicka formace rozhodne nebyla mrtve narozenym ditetem, neboť nebyla predcasna. Vznikla totiz jako logicka reakce na neudrzitelne socialni a spolecenske rozpory te doby. V modernich dejinach lze vypozerovat vzdy se opakujici jev: Na urcitem stupni vyvoje spolecnosti se objevi filozoficky smer, urcity konglomerat myslenek a ideji, ktery je obecne prijat, vyvola spolecensko-politicke zmeny a tim urci zmenu smeru vyvoje spolecnosti. Toto lze nalezt v minulosti u vzniku krestanstvi, renesance, humanismu, osvincenstvi. I moderni doba zna nekolik filozofickych smeru, ktere podstatne ovlivnily vyvoj modernich dejin. Marxismus je zde logickym pokracovanim, nikoliv vyjimkou. Obecne lze rici, ze napred byla mysenka jako odpoved na problemy doby, cili rozpor. Byly to vzdy ideje, ktere ukazovaly smer, kterym se potom spolecnost ubirala. Dejiny take uci, ze nejvetsim problemem je uskutenčení techto ideji v praxi, moderni terminologii receno uvedení teorie do praxe. V tomto smeru to "skripalo" vzdycky, realne existující socialismus nevyjimaje. V tomto pripade lze rici, ze exitus nastal v juvenilnim veku pred dosazením adolescence. Za tento smutny konec nesou odpovednost nejen ti, kteri byli za zdarny vyvoj odpovedni, ale i ti, kteri umyslne vytvareli nepriznive podminky jeho vyvoje. To ale neznamená, ze zemrel duchovni otec, a tim jsou Marxovy mysenky. Prechod k neoliberalismu lze tudiz charakterizovat jako krok zpet za ucelem cekani na ideje, ktere vyvolaji dalsi inovacni zmenu lidske spolecnosti. Plati-li teorie zkracovani inovacnich cyklu, pak by to nemelo dlouho trvat.

Poznámka redakce: S J. P. Kroupou jsme se setkali během jeho návštěvy ČR. Dohodli jsme se na uveřejnění příspěvků v dalších číslech, které pro Marathon připraví.